

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ŞEYH MAHMUD ZOKAYDÎ'NİN “ŞERH ALÂ DİYÂİ BASÎRETİ
KALBİ'L-ARÛF Fİ'T-TECVÎD VE'R-RESM VE FARŞİ'L-HURÛF”
ADLI ESERİ BAĞLAMINDA TECVİDE DAİR GÖRÜŞLERİ**

Zeynep BİLGİN EŞİT

**Kasım-2024
BATMAN**

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ŞEYH MAHMUD ZOKAYDÎ'NİN “ŞERH ALÂ DİYÂİ BASÎRETİ
KALBÎ'L-ARÛF Fİ'T-TECVÎD VE'R-RESM VE FARŞÎ'L-HURÛF”
ADLI ESERİ BAĞLAMINDA TECVİDE DAİR GÖRÜŞLERİ**

Zeynep BİLGİN EŞİT

**Danışman
Doç. Dr. Osman BAYRAKTUTAN**

Diğer Jüri Üyeleri

Dr. Öğr. Üyesi İsa HIZIROĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Nihat DEMİRKOL

**Kasım-2024
BATMAN**

TEZ KABUL VE ONAYI

Zeynep BİLGİN EŞİT tarafından hazırlanan “Şeyh Mahmud Zokaydî’nin “Şerh Alâ Diyâi Basîreti Kalbi’l-Arûf fi’t-Tecvîd ve’r-Resm ve Farşı’l-Hurûf” Adlı Eseri Bağlamında Tecvide Dair Görüşleri” adlı tez çalışması 22/11/2024 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Başkan

Dr. Öğr. Üyesi Nihat DEMİRKOL

Danışman

Doç. Dr. Osman BAYRAKTUTAN

Üye

Dr. Öğr. Üyesi İsa HIZIROĞLU

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Murat ÖTER
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYANI

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan eder, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sorumluluğu kabullendiğimi bildiririm.

ETHICAL DECLARATION

I declare that all the information in this thesis has been obtained within the framework of ethical behavior and academic rules, and that the source of any statements and information that do not belong to me in this study prepared in accordance with the thesis writing rules has been fully cited, and I declare that I accept all kinds of legal responsibility in case of any contrary situation.

Zeynep BİLGİN EŞİT
Tarih: 22.11.2024

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞEYH MAHMUD ZOKAYDÎ'NİN “ŞERH ALÂ DİYÂİ BASÎRETİ KALBÎ'L- ARÛF Fİ'T-TECVÎD VE'R-RESM VE FARŞÎ'L- HURÛF” ADLI ESERİ BAĞLAMINDA TECVİDE DAİR GÖRÜŞLERİ

Zeynep BİLGİN EŞİT

Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Osman BAYRAKTUTAN

2024, 89 Sayfa

Şeyh Mahmud Zokaydî 1877 yılında Siird'in Halenze köyünde dünyaya gelmiş Zokayd medresisinde yetişmiş önemli simalardandır. Zokayd ilim ve irfan merkezi olarak Türkiye'nin dini yaşamına ciddi katkıları olan bir yerdir. Zokayd tekke ve medresesinde tedrisat, telifat ve irşadıyla Şeyh Mahmud Zokaydî'nin de şüphesiz katkısı bulunmaktadır. Zokayd'ın civar ilim merkezlerinden ayırıcı vasfı olarak tecvid gösterilebilir. Bu merkezde tecvid sadece uygulamalı bir ilim değil aynı zamanda telifatlara konu olmuştur. Dede Molla Halil es-Si'irdî ile başlayan telifât daha sonraki nesiller tarafından devam ettirilmiştir. Bu noktada Şeyh Mahmud Zokaydî de dedesi Si'irdî'nin tecvide dair telifatlarını hem tedris faaliyetine konu etmiş, hemde onun şerhini gözden geçirerek sadeleştirdiği iki risale kaleme almıştır. Çalışmamıza konu olan risalede Zokaydî, dedesi Si'irdî gibi tecvitte İmam olarak Hafs'ı kabul etmekte, konuları onun kraatine göre işlemektedir. Tecvidin tanımı, hükmü, harflerin mahreç, sıfat, terkîk ve tefhim durumları, idgâm, tenvîn ve sakin nûnun halleri, ğunne, imâle, medler, zamir hâ'nın hükmü, vakıf ve ibtidâ risalede ele alınan konulardır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Kur'ân, Tecvid, Zokayd, Şeyh Mahmud

ABSTRACT

MASTER THESIS

MAHMUD ZOKAYDÎ'S VIEWS ON TAJWĪD IN THE CONTEXT OF HIS WORK TITLED ‘ŞERH ALĀ DĪYĀĪ BASÎRETİ KALBÎ’L-ARŪF Fİ’T-TAJWĪD WA’R-RESM WA FARŞÎ’IL- HURŪF’

Zeynep BİLGİN EŞİT

Batman University Graduate Education Institute

Basic Islamic Sciences Department of Science

Advisor: Associate Professor Osman BAYRAKTUTAN

2024, 89 Pages

Sheikh Mahmud Zokaydî was born in 1877 in the village of Halenze in Siird and important figures who educated in the Zokayd madrasah. Zokayd is a center of knowledge and wisdom that has made significant contributions to Turkey's religious life. The education, authorship, and guidance activities in the Zokayd lodge and madrasa have undoubtedly been influenced by Sheikh Mahmud Zokaydi. One of Zokayd's distinguishing features compared to other neighboring centers of learning is its focus on tajweed. At this center, tajweed is not only taught as a practical science but also addressed in written works. The tradition of writing on this subject began with grand father Molla Halil al-Si'irdî and was carried on by subsequent generations. In this regard, Sheikh Mahmud Zokaydi both incorporated his grandfather Si'irdî's works on tajweed into his teaching activities and authored two treatises in which he revised and simplified his grandfather's commentary. In the treatise that is the subject of our study, Zokaydi, like his grandfather Si'irdî, accepts Hafs as the authoritative imam in tajweed and bases his discussions on this perspective. The topics covered in the treatise include the definition and ruling of tajweed, the articulation points and characteristics of letters, the states of tarqiq (softening) and tafkheem (emphasis), idgham (assimilation), the conditions of tanween and the silent nun, ghunnah (nasal sound), imala (inclination), elongations (mad), the ruling of the pronoun ha', and the principles of pausing (waqf) and starting (ibtida).

Keywords: Qiraat, Qur'an, Tajweed, Zokayd, Sheikh Mahmud.

ÖN SÖZ

Şeyh Mahmud Zokaydî 1877 yılında ilim ve irfanla hemhâl olan bir ailenin bireyi olarak Siirt'in Halenze köyünde doğdu. Babası Şeyh Abdulkahhar (ö.1906), büyük dedesi meşhur Allame Molla Halil es-Si'irdî'dir (ö.1843). Soyu Hz. Ömer'e nisbet edilen aile daha sonraları bir tekke ve medrese ekolüne dönüşecek olan Zokayd'a taşınır. Zokaydî ilmî icazetini babasından alıp İslamî ilimlerin her alanında mahir bir müdderis olarak Zokayd medresesinde yıllarca dersler vermiştir. Manevi sülukunu Şeyh Muhammed Diyaüddîn'in (ö.1923) yanında tamamlayarak tasavvufî icazetini (halifelik) ondan alır. Zâhirî ve bâtınî ilimlerde mahir olan Zokaydî'nin zamanın önde gelen bilginlerinden biri olduğu söylenebilir. O sadece tedrisat faaliyetlerinde bulunduğu ilimlerle alakalı eserler telif etmemiştir. Seyahatname ve hatırat türündeki telifatı ile de dönemin siyasi ve sosyal koşullarına ışık tutacak malumatların aktarılmasına vesile olmuştur.

Zokaydî'nin telif verdiği alanlardan biri de ilm-i tecvittir. Onun tecvide ayırdığı mesainin kaynağında dedesinin bu konuyla alakalı telifatı yatmaktadır. Hem dedelerinden aldığı ilmî mirası sonraki nesillere aktarmakta hem de telifleri ile bu mirasa katkı sunmaktadır. O ve Zokayd medresesindeki diğer ulemanın tecvid ilmine dair katkıları telif ettikleri eserlerden anlaşılmaktadır. Bu çalışma hem bu katkıya dikkat çekmeye hem de Şark medreselerinin yakın dönem önemli temsilcilerinden biri sayılan Zokaydî'nin tecvide dair görüşlerini tespiti için çalışmaktadır.

Çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin konusu, amacı ve önemi gibi hususlara değinilmiştir. Birinci bölümde Zokaydî ve Si'irdî'nin hayatları, Zokaydî'nin risaleye harcadığı mesai ve Zokayd medresesindeki tecvid faaliyetleri ele alınmaya, ikinci bölümde ise Zokaydî'nin risale bağlamında tecvide dair görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Gerek ders gerek tez aşaması boyunca teşvikleri ve destekleri ile katkıda bulunan değerli danışman hocam Doç. Dr. Osman BAYRAKTUTAN'a, risalenin temini hususunda destek olan Doç. Dr. Macit SEVGİLİ'ye, risalenin analaşılmasında ve kaynak temininde desteğini esirgemeyen eşim Doç. Dr. Yusuf EŞİT'e, tezi okuyarak gerek tashih gerek fikirsel açıdan teze katkıda bulunan kıymetli abim Prof. Dr. Abdülcelil BİLGİN'e teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmamın yakın dönemde ömür sürmüş ulemanın tecvid ilmine katkısının tespitine dair küçük bir çaba olması dileğini taşıyor ve bu çalışmayı Zokaydî'nin maddi ve manevi ilimlerinden istifade etmiş halifesi dedem Molla Abdussamed Bilgin'e ve Zokayd tekkesi ile gönül bağı bulunan rahmetli babam Molla Mehmet Zeki Bilgin'e ithaf ediyorum.

Zeynep BİLGİN EŞİT
BATMAN-2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ŞEMA VE TABLOLAR LİSTESİ	ix
ŞEMA DİZİNİ.....	ix
TABLO DİZİNİ	ix
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Konusu	1
1.2. Çalışmanın Amacı.....	1
1.3. Çalışmanın Önemi.....	2
1.4. Çalışmada İzlenen Yöntem	2
1.5. Literatür.....	2
2. ŞEYH MAHMUD ZOKAYDÎ VE MOLLA HALİL ES-Sİ'İRDÎ'NİN GENEL HATLARIYLA HAYAT VE ESERLERİ	4
2.1. Şeyh Mahmud Zokaydî'nin Hayatı.....	4
2.1.1. Genel hatlarıyla hayatı.....	4
2.1.1.1. Eğitim hayatı.....	5
2.1.1.2. Vefatı	8
2.1.2. Şeyh Mahmud Zokaydî'nin eserleri.....	9
2.1.3. Tasavvufî yönü.....	15
2.2. Molla Halil es-Si'irdî'nin Ana Hatlarıyla Hayatı ve Eserleri	16
2.3. Zokayd Medresesi ve Tecvid İlmi.....	20
2.3.1. Molla Halil es- Si'irdî'nin eserleri	21
2.3.2. Molla Hasan Es-Si'irdî'nin (ö.1901-1902) risâlesi.....	22
2.3.3. Şeyh Mahmud Zokaydî'nin tecvit ilmine dair eserleri	22
2.3.4. Şerh alâ Diyâi Basîreti Kalbî'l-Arûf fi't-Tecvîd ve'r-Resm ve Farşî'i- Hurûf adlı risale	23
2.3.4.1. Eserin yazılma gerekçesi	24
2.3.4.2. Zokaydî'nin eserde takip ettiği yöntem	24
3. ŞEYH MAHMUD'UN RİSALE BAĞLAMINDA TECVİDE DAİR GÖRÜŞLERİ	27
3.1. Genel Olarak Tecvid	27
3.2. Kur'ân-ı Kerîm Okuma Adabı	29
3.3. Kur'ân Okumanın Fazileti.....	32
3.4. Hakkında Rivayet Bulunan Ayet ve Sureler	34
3.5. Kur'ân ve Arapça Harfleri	35
3.6. Harflerin Mahreçleri.....	37
3.7. Harflerin Sıfatları	43
3.7.1. Zıddı olup olmaması açısından sıfatlar	45

3.7.1.1.	Zıddı olan sıfatlar.....	45
3.7.1.2.	Zıddı olmayan sıfatlar	48
3.7.2.	Kuvvetli olup olmaması açısından harfler	52
3.7.3.	Harflerin sıfatlarını gösterir tablo	52
3.8.	Harflerin terkîk ve tefhîm durumları.....	54
3.9.	Harflerin özelliklerinin korunması ve buna dair bazı örnekler	57
3.10.	İdgam.....	61
3.10.1.	Hafs'ın diğer kurrâ ile muvafık olduğu mütecaniseyn harflerin idgamı 63	
3.10.2.	Hafsın ihtilafa düştüğü idgam türleri	66
3.11.	Tenvin ve Sakin Nûn'un Halleri	67
3.12.	Ğunne	70
3.13.	Hemzenin Tahfîfi ve İmâle	70
3.14.	Med	71
3.14.1.	Vacip med (medd-i muttasıl)	72
3.14.2.	Lazım med	73
3.14.3.	Caiz med (Medd-i Munfasıl ve Medd-i Ârız)	74
3.14.4.	Medd-i lîn	75
3.15.	Zamir Olan Ha'nın (هـ) Hükümü	75
3.16.	Vakıf ve İbtidâ.....	77
3.16.1.	Vakfın tanım ve türleri.....	77
3.16.2.	Vakfın şekilleri	81
4.	SONUÇ	87
	KAYNAKLAR	88
	EKLER	90

ŞEMA VE TABLOLAR LİSTESİ

ŞEMA DİZİNİ

Şema. 3. 1. Harflerin mahreç şeması.....	43
--	----

TABLO DİZİNİ

Tablo. 3. 2 Harflerin mahreç tablosu	43-44
Tablo. 3. 3. Harflerin sıfat tablosu.....	55

KISALTMALAR

b.	:bin, ibn (Oğlu)
bk.	:Bakınız
C.	:Cilt
Hız.	:Hazreti
İFAV	:Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Vakfı
Ö.	:Ölüm Tarihi
r.a.	:Radıyallahu anı
s.a.v.	:Sallallâhü aleyhi ve sellem
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	:Tahkik Eden
ts.	:Tarihsiz
vb.	:ve benzerleri

1. GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Konusu

Asr-ı saadetten günümüze kadar nice âlimler yetişmiş ve birçoğu ömürlerini gerek Kur'ân'ın doğru ve güzel şekilde okunması gerekse Kur'ân'a dair diğer ilimlerin öğrenilmesi noktasında ciddi çaba sarfetmişlerdir. Telif ettikleri eserlerin bir kısmı bize ulaşmış, bir kısmı gün yüzüne çıkarılmayı beklemektedir. Ülkemizde de yaşantısı ve eserleriyle örnek alınması gereken değerli birçok ilim adamı yetişmiştir. Son yıllarda bölgemizde tanınan ve önemli izler bırakan ilim ve irfan ehlinde bir zat da Şeyh Mahmud Zokaydî'dir.

Şeyh Mahmud Zokaydî ilim ehli bir aileye mensuptur. İlmî icazetini Şeyh Abdurrahman-ı Tağî'nin halifesi olan babası Molla Abdulkahhar'dan aldı. Dil, fıkıh, akaid, tefsir, kıraat ve tasavvuf alanlarında mahir bir âlim olan Molla Mahmud Zokaydî'nin fıkıh, edebiyat, tecvid, feraiz, hadis, reddiye, nahiv, adap ve hatırat gibi alanlarda kaleme aldığı yirmiye yakın telifi bulunmaktadır. Söz konusu telifatından biri de dedesi Molla Halil es'-Si'irdî'nin "*Diyâu Basîreti Kalbi'l-Arûf fi't-Tecvîd ve'r-Resm ve Farşi'i-Hurûf*" adlı eserine yazdığı şerhe kendisinin yaptığı -kendi deyimiyle- şerhtir. Aslında kendisinin bu eser üzerine iki risâlesi bulunmaktadır. Birincisi ve çalışmamıza konu olan eseri tecvid ilmine dairdir. Diğer risalesi resm ve farşi'l-hurûf kısmıyla alakalıdır. Tecvide dair risâlenin sonunda hatime yer almamaktadır. Dolayısıyla telif tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt yer almamaktadır. Eser Molla Mahmud Zokaydî'nin torunlarından Doç. Dr. Macit Sevgili'den pdf olarak temin edilmiştir. Eserde tecvid ilmine dair kavramlar, kaideler ve hükümler yer almaktadır. Çalışma bu noktada Zokaydî'nin bu eser bağlamında tecvide dair birikimini ve görüşlerini tespit etmektedir.

1.2. Çalışmanın Amacı

Tez Şeyh Mahmud Zokaydî'nin, dedesi Molla Halil Es-Si'irdî'nin "*Diyâu Basîreti Kalbi'l-Arûf fi't-Tecvîd ve'r-Resm ve Farşi'i-Hurûf*" adlı eserine yazdığı şerh üzerine telif ettiği tecvit ile alakalı risale bağlamında tecvide dair görüş ve birikimini tespit etmeyi, Zokaydî'nin risaledeki mesaisini Si'irdî'nin eseriyle mukayese ederek ortaya koymaya çalışmaktadır. Tecvid ilminin Şark medreselerinde ihmal edilen bir ilim olmadığını en azından Zokayd medresesinde telifat düzeyinde ciddi bir katkının olduğunu göstermek tezde hedeflenen amaçlardan biri sayılabilir.

1.3. Çalışmanın Önemi

Çalışmamız Şeyh Mahmud Zokaydî'nin tecvide dair görüşleri, kaleme aldığı risale üzerinden tespit edilip görüşlerinin bilim dünyasına kazandırılması açısından önem arz etmektedir. Bu şekilde bölgemizde tecvid ilmine dair yakın zamana kadar ilmî bir etüdün yapıldığı ve bu konuda eserlerin verildiği, medreselerde bilinenin aksine tecvide dair hem teorik hem de pratik bir öğretim ve eğitimin yapıldığını göstermesi açısından çalışmamız önem arz etmektedir. Yaptığımız araştırmalarda Zokaydî'ye dair tecvid ve kıraat alanında böyle bir çalışmanın daha önce yapılmamış olması bizi bu yönde teşvik etmiştir.

1.4. Çalışmada İzlenen Yöntem

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde bibliyografi verilmiş, Zokaydî'nin risalede takip ettiği yöntem, Zokayd medresesi ve tecvid ilmi ele alınmıştır. Zokaydî ve Molla Halil'in biyografilerinin yer aldığı bu bölüm tez ve makale türü literatür üzerinden hazırlanmıştır. Zokayd medresinde tecvide dair yazılmış eserler yine biyografik çalışmalar ile elde edilen mahtut eserler üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde tezimize konu olan risalenin incelemesi yapılmış olup Şeyh Mahmud'un tecvide dair yaklaşımı ve görüşleri sunulmaya çalışılmıştır. Bu noktada mümkün mertebe dedesi Si'irdî'nin şerhine de sık sık referanslar yapılmıştır. Si'irdî'nin manzum eserinde yer alan bazı önemli şiirlere de tezde yer vermeye çalışılmış, izaha muhtaç olduğu düşünülen kısımlar modern kaynaklara müracaat edilerek açıklanmıştır.

1.5. Literatür

Çalışma materyalimiz; elimize ulaşan mahtut eserler, Şeyh hakkında yazılmış tezler, kitaplar ve makalelerdir. Bu noktada Şeyh Mahmud Zokaydî üzerine yapılmış tez ve makaleler çalışma açısından önem arz etmektedir. Zokaydî'nin eseri kendisinin deyimleriyle bir şerh çalışması olduğu için şerhi yapılan Si'irdî'nin eseri, tecvid ve kıraate dair görüşleri, eserleri ve bunlar üzerine yapılan ilmî çalışmalar önem arz etmektedir. Çalışmanın Zokaydî'nin tecvide dair görüşlerini ihtiva etmesi noktasında orijinal bir çalışma olduğu söylenebilir. Aşağıdaki eserler doğrudan veya dolaylı bir şekilde çalışmamızla ilintili olup çalışmada bunlardan faydalanılmıştır.

Abdulkhalek Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Dıyau Basîreti Kalbi'l-a'ruf fi'tecvîdi ve'r-Resmi ve Ferşi'l-Hurûf Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirilmesi*. Bingöl, Yüksek Lisans Tezi, 2020. Çalışma Zokaydî'nin şerh ettiğini belirttiği Si'irdî'nin şerhinin tahkikini ihtiva etmektedir. Si'irdî'nin eserine ulaşmamızı sağlayan bu eser bize Zokaydî'nin risalesini mukayese etme imkanını sunduğu için önem arz etmektedir. Bu noktada esere çalışma boyunca referansta bulunulmuştur.

Büşra Ceylan, *Şeyh Mahmud Zokaydî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021. Zokaydî'nin bibliyografyası açısından yapılmış kapsamlı bu çalışmaya Zokaydî ile ilgili bibliyografik kısımda sıklıkla başvurulmuştur.

Adnan Memduhoğlu, “Mahmud Zokaydî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. Ek.2. Ankara: TDV Yayınları, 2019. Zokaydî ile ilgili bibliyografik kısımda kendisine sıklıkla başvurulmuştur.

Abid Sevgili, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011. Zokaydî ile ilgili bibliyografik kısımda kendisine başvurulmuştur.

Mehmet Macit Sevgili, “Şeyh Mahmud Zokaydi ve Şeyh Fudayl Zokaydi'nin Hayatları” *Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildirileri*. Siirt, 2006. Zokaydî ile ilgili bibliyografik kısımda kendisine başvurulmuştur.

2. ŞEYH MAHMUD ZOKAYDÎ VE MOLLA HALİL ES-Sİ'İRDÎ'NİN GENEL HATLARIYLA HAYAT VE ESERLERİ

Bu başlık altında Şeyh Mahmud Zokaydî ve eserini şerh ettiği dedesi Molla Halil es-Si'irdî'nin bibliyografyaları verilecektir. Molla Halil üzerine çalışmalar yapıldığından ve çalışmamızı dolaylı olarak alakadar ettiğinden Zokaydî'ye nazaran daha özet bir şekilde ele alınacaktır. Bunun yanında Zokayd medresesinin ayırt edici özellikleri arasında sayılabilecek tecvid ilmine olan alakaları ve katkıları literatür tespiti üzerinden gösterilecektir.

2.1. Şeyh Mahmud Zokaydî'nin Hayatı

Bu başlıkta Zokaydî'nin genel hatlarıyla hayatı, hocaları, talebeleri, eserleri ve tasavvufî yönü incelenecektir.

2.1.1. Genel hatlarıyla hayatı

Şeyh Mahmud Zokaydî 1877 yılında Siirt iline bağlı Halanze (Bağtepe) köyünde dünyaya gelmiştir.¹ Molla Halil es-Si'irdî'nin üçüncü kuşaktan torunu olan Zokaydî aynı zamanda Şeyh Abdulkahhar'ın oğludur. Zokaydî'nin soyunun Hz. Ömer'e dayandığı bilinmektedir.² Validesi Seyyide Saliha Hanım ise bedevî seyyidelerindendir.³ Şeyh Mahmud dört çocuklu bir ailenin en büyük çocuğudur ve toplamda dört evlilik yapmıştır. Bu evlilikler ekseriyetle eşlerinin vefatı sebebiyle gerçekleşmiştir.⁴ Zokaydî çocuklarının eğitimi üzerinde titizlikle durmuş fakat çocuklarına halifelik vermemiştir.⁵ Kendisi de halifeliği babasından değil Şeyh Muhammed Diyaüddin'den almıştır. Büyük bir âlim ve arif olan babası Şeyh Abdulkahhar şimdiki Siirt'in Kurtalan ilçesine bağlı olan Kayabağlar'a (Zokayd) gidip yerleşmiş ve orada bir medrese kurmuştur.⁶ Zokaydî ilk eğitimini ve tasavvuf bilgilerinin bir kısmını babası Şeyh Abdulkahhar'dan almıştır.⁷ Babasının vefatından

¹ Adnan Memduhoğlu, "Mahmud Zokaydî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), Ek.2/180.

² Mehmet Macit Sevgili, "Şeyh Mahmud Zokaydi ve Şeyh Fudayl Zokaydi'nin Hayatları", *Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildirileri* (Siirt, 2006), 726.

³ Büşra Ceylan, *Şeyh Mahmud Zokaydî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 20.

⁴ Ceylan, *Şeyh Mahmud Zokaydî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 21.

⁵ Ceylan, *Şeyh Mahmud Zokaydî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 21.

⁶ Ceylan, *Şeyh Mahmud Zokaydî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 20.

⁷ Sevgili, "Şeyh Mahmud Zokaydi ve Şeyh Fudayl Zokaydi'nin Hayatları", 726.

sonra tasavvuf eğitimini dönemin büyük müridlerinden olan Şeyh Muhammed Diyaüddin-i Norşinî'nin yanında tamamlamaya karar vermiştir.⁸

Şeyh Mahmud Zokaydî oğlu Ahmed'in hastalığının tedavisi için Beyrut'a gitmiştir. Beyrut'a gitmeden önce Halep'te bir süre kalan Zokaydî, Halep'te kaldığı süre boyunca birçok âlimle tanışma fırsatı elde etmiştir. Zokaydî Beyrut'ta oldukça sevilip sayılır. Oğlu Ahmed burada iki kez ameliyat olur. Fakat iyileşemez ve vefat eder. Beyrut'ta defnedilir. Zokaydî beraber gittiği yol arkadaşlarıyla 31 Haziran 1923'te Beyrut'tan Zokayd'a geri döner.⁹

1925 tarihinde Nisan ve Şubat aylarını kapsayan ve Doğu Anadolu bölgesinde ortaya çıkan merkezî otoriteye karşı oluşturulan Şeyh Said ayaklanması sonucu nüfus sahibi birçok âlim gibi Zokaydî de olaylarda etkin rol almış olabileceği ithamıyla suçlanır ve sürgüne gönderilir. Sürgün yeri olarak Antalya'nın Korkuteli kasabasına gönderilir.¹⁰ Zokaydî sürgünün ilk iki senesini Korkuteli'nde son senesini ise Antalya'da geçirir. Ailesini de yanına almak ister ve resmî talepte bulunur. Sürgünün son yılında ailesi de yanına gelir.¹¹ Sürgün yıllarında talabe yetiştirme imkanı bulamaz fakat eser yazmaya devam eder. Yol boyunca karşılaştığı olayları, geçtiği coğrafyaların iklim özelliklerini, rüyalarını, telgraflarını kaydeder. Öyle ki *ed-Dâ ve'd-Devâ* adlı eserini de bu sürgün yıllarında telif etmiştir.¹²

2.1.1.1. Eğitim hayatı

Zokaydî eğitim hayatına Kur'ân-ı Kerîm talimi ile başlamış, daha sonra babası Şeyh Abdulkahhar'ın yanında Zokayd Medresesinde eğitime devam etmiştir. İlk olarak Nehcülenam, Nubihar ve Sarf kitaplarını okumuş daha sonra Arapça eğitime başlamıştır.¹³ Zokayd medresesinde bir süre eğitim aldıktan sonra babasının isteği üzerine dedesi Molla Halil es-Si'irdî'nin Siirt'te kurmuş olduğu Mahmudiye Medresesine gitmiş ve eğitime bir süre orada devam etmiştir. Mahmudiye Medresesinin en iyi müderrislerinden olan Molla Hasan'dan bir süre ders aldıktan sonra babası Şeyh Abdulkahhar'ın yanına tekrar döner ve babasından ders almaya devam

⁸ Sevgili, "Şeyh Mahmud Zokaydi ve Şeyh Fudayl Zokaydi'nin Hayatları", 726.

⁹ Sevgili Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 25.

¹⁰ Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri*, 26.

¹¹ Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri*, 27.

¹² Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri*, 27.

¹³ Ceylan, *Şeyh Mahmud Zokaydî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*, 22.

eder. Babasının yanında icazetnamesini alır. Birçok önemli âlimden ders alan Zokaydî kendini birçok alanda geliştirme fırsatı bulur.¹⁴

Zokaydî henüz talebe iken diğer öğrencilere ders vermeye başlasa da babası tarafından verilen icazeti aldıktan sonra asıl tedrisat hayatı başlar ve birçok öğrenci yetiştirir.¹⁵

2.1.1.1.1. Hocaları

1- Şeyh Abdulkahhar ez-Zokaydî

Şeyh Abdulkahhar ez-Zokaydî 1844 yılında Siirt'e bağlı Tanze Köyünde doğmuştur.¹⁶ Babası, Molla Halil es-Si'irdî'nin küçük oğlu olan Molla Mahmud'dur. Eğitimine Molla Halil es-Si'irdî'nin medresesinde başlamıştır. İcazetini hocası Molla Ömer'den almıştır. Şeyh Abdulkahhar tasavvufla yakından ilgilenmiş ve irşatta bulunmuştur. Şeyh Abdulkahhar yüz haneli Yezidî Batran köyünün Müslüman olmasını sağlamıştır.¹⁷

Şeyh Abdulkahhar Zokayd'da medrese açmış, bu medresede müderrislik yapmış ve birçok âlimin yetişmesine vesile olmuştur. 1906 yılında 63 yaşında vefat etmiştir.¹⁸

2- Molla Hasan

Molla Hasan Siirt'te doğmuş, Mahmudiye Medresesinde ilim tahsil etmiş, birçok talebe yetiştirmiş bir âlimdir. İlme olan iştiağı ve şairliği ile ön plana çıkmıştır. Şeyh Abdulkahhar'ın amcasının oğlu olan Molla Hasan Şeyh Mahmud'un eğitimiyle yakından ilgilenmiştir. 1895 yılında Siirt'te vefat etmiştir.¹⁹

2.1.1.1.2. Talebeleri

1- Molla Abdussamed Bilgin

Molla Abdussamed 1907 senesinde Siirt'e bağlı Comanî (Atabağ) köyünde doğmuştur. Eğitimine babası Molla İbrahim Efendi'nin yanında başlar. Daha sonra Norşin'de bir süre eğitimine devam eder. Cumhuriyet'in ilanı ve tevhid-i tedrisât kanunu ile medreseler kapatılınca eğitimine devam edebilmek için Molla Muhyiddin Havelî, Şeyh Abdulhakim Bilvanisî ile Suriye'ye (Hazne) gider ve orada üç yıl kalır.

¹⁴ Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri*, 30.

¹⁵ Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri*, 30.

¹⁶ Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri*, 32.

¹⁷ Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri*, 32.

¹⁸ Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri*, 33.

¹⁹ Ceylan, *Şeyh Mahmud Zokaydî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 23.

Suriye’de bulunduğu süre boyunca Şeyh Ahmed Haznevî’den ders alır. Türkiye’ye döndükten bir süre sonra Şeyh Mahmud Zokaydî’den ders almaya başlar. Zokaydî’nin yanında tahsilini tamamlar ve ondan icazet alır.²⁰ Molla Abdussamed icazet aldıktan sonra Siirt ve Diyarbakır’da bulunmuş, buralarda pek çok öğrenciye ders vermiştir. Vefat edinceye kadar müderrislik yapmıştır. 1993 yılında 86 yaşında vefat etmiştir.²¹

2- Molla Nasreddin Seven

Molla Nasreddin Zokayd’da doğmuştur. Eğitim hayatına Zokayd Medresesinde başlamıştır. Şeyh Mahmud Zokaydî’nin talebesi olmuş ve onun yanında ilmî tahsilini tamamladıktan sonra Şeyh Mahmud’dan icazet almıştır. İcazetini aldıktan sonra Zokayd Medresesinde müderrislik yaparak birçok talebe yetiştirmiştir. 1935 yılında vefat etmiştir.²²

3- Şeyh Haydar Sevgili

Şeyh Haydar 1899 yılında Zokayd’da doğmuştur. Babasının öğrencisi ve Zokayd medresesinin müderrisi olan Molla Nasreddin’in yanında ilk eğitimini almaya başlar ve daha sonra eğitimine babası Şeyh Mahmud’un yanında devam eder. Babasının yanında eğitimini tamamladıktan sonra babası Şeyh Mahmud’dan icazetini alır ve Zokayd Medresesinde ders vermeye başlar.²³

Şeyh Haydar’ın aynı zamanda tasavvufî yönü de vardır. Seyr-i süluka babasının yanında uzun yıllar devam eder ve babası Şeyh Mahmud’un vefatından sonra Norşin’e gidip Şeyh Muhammed Bâki’ye bağlanır. Şeyh Haydar da babası gibi irşad faaliyetlerinde bulunur. 1966 tarihinde Siirt’te vefat etmiştir.²⁴

4- Şeyh Cüneyd Sevgili

Şeyh Cüneyd 1911 yılında Zokayd’da dünyaya gelmiştir. Kur’ân-ı Kerîm eğitiminden sonra Zokayd Medresesinde eğitim hayatına başlamıştır. Şeyh Cüneyd ilim hayatına ilk olarak Molla Ali’nin yanında başlamış akabinde babasının yanında ilim yolculuğuna devam etmiştir. Babası Şeyh Mahmud’dan icazet aldıktan sonra Zokayd Medresesinde müderrislik yapmaya ve talebe yetiştirmeye başlamıştır. Şeyh Mahmud’un oğulları içerisinde ilmî şöhrete kavuşan Şeyh Cüneyd’dir. Kendisi aynı zamanda iyi bir hattattır. 1963 yılında Zokayd’da vefat etmiştir.²⁵

5- Molla Ali Eviz

²⁰ Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ’ ve’ d-Devâ’ adlı eseri*, 36.

²¹ Ceylan, *Şeyh Mahmud Zokaydî’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 36.

²² Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ’ ve’ d-Devâ’ adlı eseri*, 34.

²³ Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ’ ve’ d-Devâ’ adlı eseri*, 34.

²⁴ Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ’ ve’ d-Devâ’ adlı eseri*, 34.

²⁵ Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ’ ve’ d-Devâ’ adlı eseri*, 36.

Zokayd'da doğan Molla Ali ilk eğitimine Zokayd Medresesinde başlamıştır. Bir süre eğitim hayatına ara veren Molla Ali, Şeyh Mahmud'un talebiyle tekrar Zokayd medresesine döner ve Şeyh Mahmud'un yanında eğitimine devam edip icazetini de Şeyh Mahmud'dan alır. Molla Ali uzun zaman köyün fahrî imamlığı ve medresenin müderrisliği görevlerini ifa eder. Çok sayıda öğrenciye ders verir. Seksen beş yaşında Zokayd'da vefat eder.²⁶

6- Molla Rasul Özlük

Molla Rasul Zokayd'da doğmuş, Zokayd Medresesinde ilim hayatına başlamış ve burada eğitimini tamamlamıştır. İcazesini de hocası Şeyh Mahmud Zokaydî'den almıştır. Molla Rasul'ün dikkat çeken en önemli özelliği ferâiz (miras) ilmine olan hâkimiyeti ve bu alanda gelen birçok problemi zihninden çözmesidir. Aynı zamanda hattat olan Molla Rasul birçok öğrenci yetiştirmiştir. 1940 senesinde vefat etmiştir.²⁷

7- Molla Muhammed Özlük

1905 tarihinde doğan Molla Muhammed aynı zamanda Zokayd âlimlerinden olan Molla Rasul'ün oğludur. Bir süre babasının yanında okuyan Molla Muhammed akabinde Şeyh Mahmud Zokaydî'nin yanına gidip eğitimini onun yanında tamamlar ve icazesini de ondan alır. Uzun bir süre Zokayd Medresesinde öğrenci yetiştirir. Zokayd'ta medfun olan Molla Muhammed 1977 yılında Kayseri'de vefat etmiştir.²⁸

2.1.1.2. Vefatı

Şeyh Mahmud şiddetli bir hastalığa yakalanmış ve 1945 yılında vefat etmiştir. Cenazesine çok sayıda insan katılmış ve büyük bir insan kalabalığı meydana gelmiştir. Şeyh Mahmud vefatından önce aile fertlerine ve müritlerine şu vasiyeti yapmıştır:²⁹

“Allah'a itaat etmelerini, Ehl-i Sünnet akidesinden ayrılmamalarını, vefatının ardından kitaplarının ilimle uğraşan çocuklarına ve torunlarına verilmesini istemiş, her türlü malından fakirlere sadaka olarak dağıtılmasını, kabrinde Kur'an-ı Kerîm okunmasını ve son olarak çocuklarına dedelerinin kabrini ziyaret edip tüm ölmüş Müslümanlar için dua etmelerini”

Şeyh Mahmud vefatının ardından gösterişli bir mezar yapmamalarını, sadece mezarının baş kısmına bir taş koymalarını istemiştir. Aynı zamanda mümkün olursa babası Şeyh Abdulkahhar'ın mezarının yanına defnedilmeyi istemiştir.

²⁶ Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri*, 35.

²⁷ Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri*, 37.

²⁸ Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri*, 37.

²⁹ Ceylan, *Şeyh Mahmud Zokaydî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 39.

Çocuklarından sık sık mezarını ziyaret etmelerini istemiş ve bu ziyaretler esnasında kendisi adına istiğfarda bulunmalarını talep etmiştir. Erkek çocuklarına kız kardeşleri ile olan diyaloglarını kesmemelerini ve onların ihtiyaçlarına koşmalarını salık vermiştir. Çocuklarına yaşadıkları yerde şiddet ve zorluk olduğu zaman o beldeyi terk etmelerini ve köylerden ziyade şehirlerde yaşamının onlar için daha hayırlı olacağını söylemiştir. Her sene Norşin'e gelip Hazret'i, dedelerini ve kendi mezarını ziyaret edip dua etmelerini talep etmiştir. İnsanlarla olan münasebetlerinde iyi davranmayı, yapıcı olmayı ve kalp kırmamayı tavsiye etmiştir. Vefatının ardından ölen kişiye eziyet veren sesli ağlanmayı ve ağıtlar yakılmasını istememiştir. O, vasiyetini efendimize salat ve selam ile sonlandırmıştır.³⁰

2.1.2. Şeyh Mahmud Zokaydî'nin eserleri

1- Hulâsatu'l-Edeb fî Mekârimi'l-Ahlâki'l-Me'sûre min Seyyidi'l- 'Acem ve'l-Arab

Şeyh Mahmud bu eseri Antalya'nın Korkuteli kasabasında bulunduğu dönemde yazmıştır.³¹ Abid Sevgili eseri şu şekilde tanıtmaktadır: *"Eser Şeyh Mahmut Zokaydî'nin Aile Kütüphanesinde bulunmaktadır. Eser, nesih hatla, Arapça 200x140 mm. ölçülerinde, 69 sayfa, 22 satır, adi kâğıda yazılmış, karton ciltlidir. Sayfa altı redâdesi mevcuttur"*³².

Şâfiî fakihî Mâverdi'ye (ö.450/1058) ait adap konularını ele alan *Edebü'd-Dünya ve'd-Din* adlı kitabın muhtasarıdır. Şeyh Mahmud, *Edebü'd-Dünya ve'd-Din* eserinin önemli bir kitap olduğunu tüm Müslümanların bu eseri okunması gerektiğini vurgulamıştır. O, eserin uzun ve dilinin ağır olması hasebiyle insanların bu eseri okumaktan imtina ettikleri için olduğundan daha kısa ve anlaşılır bir hâle getirmeye çalışmıştır.³³

2- Ed-Dâ ve'd-Devâ

Ed-Dâ ve'd-Devâ adlı kitabın çok sayıda nüshası vardır. Orjinal nüsha ise Şeyh Mahmud Zokaydî'nin kendi el yazmasıdır. Şeyh Mahmud'un torunu Şeyh Mazhar iki nüsha daha yazmıştır. Fakat birini vefat ettiği için tamamlayamamıştır. Yarım kalan nüshayı torunlarından Hamit Sevgili metnin aslına sadık kalarak tamamlamıştır. Ayrıca torunu Sibgatullah Sevgili de bir nüsha daha yazmıştır. Torunları dışında Nasruddin el-

³⁰ Ceylan, *Şeyh Mahmud Zokaydî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 40.

³¹ Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri*, 39.

³² Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri*, 39.

³³ Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri*, 39.

Mardinî b. Molla el-İlyuzî adıyla bilinen zat da bir nüsha yazmıştır. Yazılan bu nüsha bazı eksik ve küçük hatalar dışında orijinali ile aynıdır.³⁴

Eser arapça olup, mahtut nüshası nesih hatla, 200x130 mm ölçülerinde, karton ciltli olarak 62 varaktan oluşmaktadır. Her varak, 22 satır şeklinde telif edilmiştir. Hitamesinde Antalya Korkuteli kasabasında sürgünde iken Şeyh Mahmud tarafından Rumi, 16 Kanun-i Sâni 1347, Miladi 19 Şubat 1931, Hicri 5 Ramazan 1349 telif edildiği kaydedilmektedir.³⁵

Şeyh Mahmud bu kitabında İslam toplumunda bulunan sorunlardan, bu sorunlara tarihi geçmiş göz önünde bulundurularak nasıl çözümler üretilebileceğinden bahsetmiştir. Ayrıca ed-Dâ ve'd-Devâ adlı kitabında hastalıklardan, bu hastalıkların teşhisinden ve tedavi ederken nasıl bir yöntem uygulanması gerektiğinden örnekler vererek geniş bir şekilde bahsetmiştir. Hastalıkların teşhisinin ne kadar önemli olduğunu, tedavinin başarılı ve etkili olması için teşhisin tam ve doğru yapılması gerektiğini özellikle vurgulamıştır. Şeyh Mahmud aynı zamanda tasavvufun önemli problemlerinden olan sahte şeyhlerin özelliklerini de belirlemiş ve bunları kitabında ele almıştır. Şeyh Mahmud'un bu eserinden de anlaşılacağı üzere kendisinin sadece bir müderris ve mürşit değil aynı zamanda toplumu yakından tanıyan sorunlarıyla özellikle ilgilenen bir sosyolog olduğu ileri sürülmektedir.³⁶

3- Şerhu'l-Ma'fuvvât

Eser, müellifin oğlu Şeyh Cüneyd tarafından yazılan el yazması nüshadadır. Aile kütüphanesinde bulunan nüsha; karton ciltli olup 210x150 mm ölçülerinde 131 varak, her sayfasında 17 satır olacak şekilde Arapça ve nesih hatla telif edilmiştir.³⁷

Eser Molla Halil es-Si'irdî'nin Ma'fuvvât adlı eserinin şerhidir. Mazur görülen, namaz gibi ibadetlerin sıhhatine engel olmayan hususların ele alındığı bir eserdir. Şeyh Mahmud, eser üzerine şerh yapmak istediğini, zaman bulamadığını ancak Bediüzzaman'ın kardeşi olan Molla Abdullah Nursî'nin dedesinin eseri üzerine yazdığı şerhi öğrendikten sonra kendisinden temin etmiş, o şerh üzerinde beyanat, ekleme ve çıkarma gibi değişikliklerle tasarrufta bulunarak şerhi gözden geçirdiğini belirtir.³⁸

4- Şerh alâ Diyâi Basîreti Kalbi'l-Arûf fi't-Tecvîd ve'r-Resm ve Farşi'i- Hurûf

Tezimizi oluşturan eser hakkında detaylı bilgi Zokayd Medresesi ve Tecvid başlığında verilmektedir.

³⁴ Ceylan, *Şeyh Mahmud Zokaydî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*, 81.

³⁵ Ceylan, *Şeyh Mahmud Zokaydî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*, 81.

³⁶ Ceylan, *Şeyh Mahmud Zokaydî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*, 81.

³⁷ Ceylan, *Şeyh Mahmud Zokaydî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*, 81.

³⁸ Ceylan, *Şeyh Mahmud Zokaydî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*, 82.

5- İzâletu's-Şübeh fî Tezkiyeti'l-Luhûm fi'l-İslâm

Eser karton ciltli olup, 200x130 mm. ölçülerinde, her varak 19 satırdan oluşan 13 varaktan müteşekkil adı kâğıda Arapça diliyle telif edilmiştir.³⁹ Şeyh Mahmud'un el yazması olan bu eser hâlâ aile kütüphanesinde muhafaza edilmektedir.⁴⁰

Zokaydî kitabının giriş kısmında bu eseri Milaslı İsmail Hakkı Bey'in *Tezkiyeti'l- Luhûm-i fi'l-İslâm* adıyla bilinen eserine reddiye niteliğinde yazdığını ifade etmektedir.⁴¹ Milaslı İsmail Hakkı Bey Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşamış ve İslami ilimlerle alakalı pek çok eser yazmıştır fakat asıl mesleği doktorluktur. İsmail Hakkı İslam dininde yasak olan domuz eti de dahil tüm etlerin helal olduğunu iddia etmiş ve bu görüşüne Maide Suresi 3. ayeti⁴² kaynak göstermiştir. Zokaydî belirtilen ayeti tefsir etmekte ve İsmail Hakkı Bey'in iddiasını güçlü delillerle çürütmektedir. Eser reddiye türünde olması ve yeme içme gibi umumi ilgilendiren bir konuya dair olması hasebiyle önem arz etmektedir. Öte taraftan eserde Şeyh Mahmud'un gerek tefsir gerek fıkıh ilimlerine olan hâkimiyeti göze çarpmaktadır.⁴³

6- Hulâsatu'n-Nuhbe fî Fenni Mustalahi'l-Hadîs

Zokaydî'nin kendi hattı ile yazdığı nüsha esas alınan nüshadır.⁴⁴ Eser karton ciltli, 100x150 mm ölçülerinde 21 sayfa, 9 satır olarak nesih hatla Arapça telif edilmiştir.⁴⁵ Eserin hitamesinde 1932 yılında yazıldığı kaydedilmektedir. Eser aile kütüphanesinde muhafaza edilmektedir.⁴⁶

Şeyh Mahmud, İbni Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) hadis usulüne dair en-Nuhbe adlı eserinin tasnifini esas alarak bu eseri yazmıştır. Şeyh Mahmud bu eseri günümüz insanların ve talabelerinin hadis usulü ıstılahıyla alakalı malumatının yetersiz olduğunu görünce yazma ihtiyacı duyduğunu belirtmiş ve insanların istifadesine sunmuştur.⁴⁷

³⁹ Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri*, 40.

⁴⁰ Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri*, 40.

⁴¹ Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri*, 40.

⁴² “Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında- yırtıcıların yediği hayvanlar, dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla paylaşmanız size haram kılındı. Çünkü bunlar doğru yoldan sapmaktır. Bugün, kâfirler dininize karşı (mücadelede) ümitlerini yitirmişlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet'i beğendim. Kim açlıktan bunalıp çaresiz kalırsa, günah sınırına varmaksızın yiyebilir. Şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.” Mâide, 5/3. <https://Kur'an.diyanet.gov.tr/tefsir/M%C3%A2ide-suresi/672/3-ayet-tefsiri>, 13.02.2024.

⁴³ Ceylan, *Şeyh Mahmud Zokaydî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*, 83.

⁴⁴ Ceylan, *Şeyh Mahmud Zokaydî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*, 83.

⁴⁵ Ceylan, *Şeyh Mahmud Zokaydî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*, 84.

⁴⁶ Ceylan, *Şeyh Mahmud Zokaydî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*, 84.

⁴⁷ Ceylan, *Şeyh Mahmud Zokaydî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*, 84.

7- Tevdîhu'l-Mesâlik fî Nesr-i Elfiyye-i İbn-i Malik

Bu eserde baz alınan nüsha Zokaydî'nin oğlu olan Şeyh Fudayl'in yazdığı ve orijinal metne eklediği nüshadır. Eser karton ciltli olup nesih hatla Arapça yazılmıştır. Toplamda 180 sayfadır. 1929 yılında yazılmış olan bu eser hâlen aile kütüphanesinde bulunmaktadır. İbn-i Malik'in (ö. 672/1274) manzum şekilde yazdığı *Elfiyye* adlı eseri daha anlaşılır kılmak adına nesre çevirmiştir. Zokaydî bu eserin medreselerde okunduğunu görünce avam kesimin zorlanmadan istifade edebilmesi için bu şekilde sadeleştirdiğini belirtmiştir.⁴⁸

8- Ba'du Mesâili't-Talâk ve'l-Eymân

Zokaydî'nin kendi eliyle yazdığı nüshasıdır ve karton ciltlidir. Arapça nesih hatla yazılmıştır. 200x120 mm. ölçülerinde olup 9 sayfadır ve sayfalar 16 satırdan oluşmaktadır. Eser aile kütüphanesinde bulunmaktadır.⁴⁹ Şeyhu'l-İslam Takiyyüddin İbni Teymiyye'nin (ö. 728/1328) eseri olan *Fetâvâ* adlı kitabın özetidir.⁵⁰ Şeyh Mahmud'un bu eserinde adından da anlaşıldığı üzere talak ve yeminle ilgili fıkhi konular yer almaktadır.⁵¹

9- Risâle fî Beyâni Âdâbi'l-Mu'âşere/Kitâbu Âdâbi'l-Hukûk ve's-Suhbe

Zokaydî'nin oğlu Şeyh Cüneyd tarafından yazılmış olan nüsha esas alınmaktadır. Eser aile kütüphanesinde muhafaza edilmektedir. Arapça yazılan bu eser 32 sayfa 13 satırdan oluşmaktadır.⁵²

Sekiz bölümden oluşan bu eserde Şeyh Mahmud Müslümanların sosyal ilişkilerini ele almış ve bu ilişkilerden doğan problemlere çözümler üretmiştir. Abid Sevgili eserin konularını şu şekilde sıralamaktadır: “*Anne-baba hakları, çocukların anne ve babayla muâşereti, talebe-şeyh/üstat muâşereti, din kardeşlerinin birbirine karşı muâşereti, karı-koca muâşereti, cahillerle muâşeret, düşmanlarla muâşeret ve Allah'la muâşeret adabı altında ayrıntılı olarak incelenmiştir.*”⁵³

Zokaydî, bu eseri sorunlu toplumsal ilişkilerin çözümüne yardımcı olmak ve uygun olmayanları da ortadan kaldırmayı istediği için yazdığını ifade etmektedir.⁵⁴

10- Risâle fi'l-Ferâiz

Eser Zokaydî'nin kendi el yazmasıdır. Eser 35 sayfa 12 satır olarak yazılmıştır. Karton kapaklı olan bu eser Arapçadır. Şeyh Mahmud esere 1942 tarihinde bir Pazartesi

⁴⁸ Ceylan, *Şeyh Mahmud Zokaydî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 84.

⁴⁹ Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri*, 43.

⁵⁰ Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri*, 43.

⁵¹ Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri*, 43.

⁵² Ceylan, *Şeyh Mahmud Zokaydî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 85.

⁵³ Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri*, 45.

⁵⁴ Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri*, 86.

günü güneşin doğmasıyla başlamış ve ikinci vaktine varmadan bitirmiştir. Eseri Antalya'nın Korkuteli kasabasında yazmıştır.⁵⁵

Yusuf el Erdebilî'nin (ö. 779/1377 [?]) Envâr adlı eserinin miras ile ilgili bölümünü özetlemiştir. Şeyh Mahmud'un sade ve anlaşılır bir şekilde yazmış olduğu bu eser oldukça önem arz etmektedir.⁵⁶

11- Risâle fi'l-Eymân

Dört sayfa olan bu eser 210x150 mm. ölçülerindedir. Her sayfası 26 satırdan oluşan bu eser 1352 senesinde yazılmıştır. Eser karton ciltli olup hâlen aile kütüphanesinde korunmaktadır. Eserde kaynak belirtilmediğinden özgün bir kaynak olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁷

Şeyh Mahmud bu eserinde yalan veya doğru fark etmeksizin Allah dışındaki varlıklar adına edilen yeminlerin itikadî açıdan sakıncalarından ve yanlışlığından bahsetmiştir. Güncel bir konu olması itibariyle önem taşımaktadır.⁵⁸

12- Risâle fî Resmî'l-Hatt

Bu eserde Zokaydî'nin dedesi Molla Halil'in *Diyâu Basîreti Kalbi'l-Arûf fi't-Tecvîd ve'r-Resm ve Ferşi'l-Hurûf* adlı eserinin resmu'l-hurûf bölümünün özeti yapılmıştır. Şeyh Mahmud'un kendi el yazması olan bu eser aile kütüphanesinde bulunmaktadır. Eser 27 sayfadan oluşmaktadır Arapça yazılmıştır ve karton ciltlidir.⁵⁹ Si'irdî'nin *Diyâu Basîreti Kalb* adlı eseri manzum bir eser olup kendisi tarafından daha sonra üzerine şerh yazılmıştır. Zokaydî'nin bu risâlesi de manzum eserin değil şerhin üzerine yazılmış bir eserdir.

13- er-Risâletu'l- 'Arûziyye ve'l-Kavâfiyye

Zokaydî'nin oğlu şeyh Cüneyd tarafından yazılan nüsha esas alınmaktadır. Karton ciltli olan eser 17 sayfadır ve sayfalarda 17 satır vardır. Şeyh Mahmud'un bu eseri aruz ve kafiye olarak iki bölüme ayrılmaktadır. Eser konu itibariyle az işlendiği için özel bir yere sahiptir. Şeyh Mahmud eseri vatan evlatlarına ithaf etmektedir. Eser hâlen aile kütüphanesinde mevcuttur.⁶⁰

14- Risâle fi't-Telaffuz bi'd-Dâd ve't-Tâ

Eser karton ciltlidir 15 sayfadır ve her sayfa 17 satırdan oluşur. Arapça nesih hatla yazılmıştır.

⁵⁵ Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri*, 43.

⁵⁶ Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri*, 43.

⁵⁷ Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri*, 44.

⁵⁸ Ceylan, *Şeyh Mahmud Zokaydî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 86.

⁵⁹ Ceylan, *Şeyh Mahmud Zokaydî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 87.

⁶⁰ Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri*, 45.

Esas alınan eser Zokaydî'nin oğlu Şeyh Cüneyd tarafından el yazması olarak yazılan eserdir.

Eser mahreç ve sıfatlardan sonra genel bir girizgahla devam eder. Daha sonra dâd ve tâ harflerinin mahreç ve sıfatlarını ele alıp açıklar. Şeyh Mahmud eserin yazılış gerekçesi olarak dâd ve tâ harflerinin hatalı talafuzunu gösterir. Buna göre bu iki harf kendilerine ait olmayan sıfatlarla özlerinden uzak bir şekilde telaffuzedilmekte, mahreçlerinden çıkarılmamaktadır. Öyleki bu hatalar namazın bozacak düzeydedir. O, bu iki harfin sıfat ve mahreçlerini açıklayarak doğru olanı göstermek istediğini belirtir.⁶¹

Şeyh Mahmud eserin giriş kısmında da söylediği gibi namazın bozulmasına dahi sebep olabilecek aynı zamanda tüm Müslümanları ilgilendiren önemli bir kıraat konusunu ele almaktadır. Eser Arapça olduğu için günümüzde insanların faydalanması daha zordur.⁶²

15- Kitâbu'l-Hutab

Zokaydî'nin bu eseri Cuma hutbeleri ile alakalıdır. Bu eserden sadece bir nüsha vardır, bu nüshanın da bir kısmını kendisi geri kalan kısmını da oğlu Şeyh Cüneyd yazmıştır. Eser aile kütüphanesinde muhafaza edilmektedir. Eserin neden ve ne zaman yazıldığı tam olarak bilinmemektedir.⁶³

Eserin içeriğinde bulunan hutbeler genel anlamda ahiret hayatına hazırlık, Allah'a ibadet, ölüm, tevbe, kan davası, kurban, takva, kıyamet alametleri gibi dünya ve ahiret hayatına dair konular vardır. Eserde özgün ve etkileyici bir üslup kullanılmıştır.⁶⁴ Eser karton ciltli olup Arapça nesih hatla yazılmıştır. 53 sayfadan oluşan bu eser aile kütüphanesinde muhafaza edilmektedir.⁶⁵

16- et-Teb'îd ilâ Antalya ve's-Seyâha fî Diyârî'l-İslâm

Şeyh Mahmud'un çocuklarından Şeyh Fudayl'ın yazmış olduğu nüsha esas alınmaktadır. 280 sayfa olan bu eser karton ciltli olup Arapça yazılmıştır. Eserde Şeyh Mahmud'un suçsuz yere sürgün edildiği yıllara ait günlükleri bulunmaktadır.⁶⁶

Şeyh Mahmud eserin yazılış amacını kitabının girişinde şu şekilde belirtir: “Ne zaman ki Mevla Sübhanehû ve Teâlâ şu fakire (bana) İslam diyarında -Mevlam fitne-i zamandan muhafaza etsin- seyahat etmeyi takdir etti, gözlerin şahit olduğu, kulakların

⁶¹ Abid, Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri, 46.

⁶² Abid, Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri, 46.

⁶³ Abid, Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri, 42.

⁶⁴ Abid, Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri, 42.

⁶⁵ Abid, Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri, 42.

⁶⁶ Ceylan, Şeyh Mahmud Zokaydî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri, 88.

duyduğu bazı olayları, bir zaman sonra hatıra olsun diye zikretmeyi ve yazmayı istedim.”⁶⁷ Eser tarihî belge niteliği taşıması hasebiyle önem arz etmektedir.⁶⁸

17- es-Seyâhatu ilâ Haleb ve Beyrut

33 sayfadan oluşan bu nüsha Şeyh Fudayl’ın yazmış olduğu nüshadır. Eser, hastlanan oğlunun tedavisi için çıktıkları Beyrut yolculuğuna dairdir. Dokuz ay süren bu yolculukta sırasıyla Halep ve Beyrut’ta başlarından geçen hatıralar yer almaktadır. Eser 26 Eylül 1922’de yazılmaya başlanmış 23 Haziran 1923 yılında Zokayd’da son bulmuştur. Eser karton ciltli olup Arapça yazılmıştır.⁶⁹

18- Divan

Zokaydî Kürtçe, Farsça ve Arapça dilleriyle münacât, methiye ve mersiye türünde şiirler yazmıştır. Şeyh Mahmud’un ilmî kişiliğinin yanı sıra şairlik yönü de vardır. Mürşidi Şeyh Mumammed Diyaüddin’in vefatından sonra yazmış olduğu mersiye büyük öneme sahiptir. Oğulları Şeyh Fudayl ve Şeyh Cüneyd müellifin yazdığı şiirleri bu eserde toplamıştır.⁷⁰

19- Ta’likât

Zokaydî medresede okutulan Arapça, Türkçe ve Farsça dillerinde yazılan nahiv, sarf, edebiyat ve diğer bilim dalları ile ilgili *Gülistan*, *Risaletü’l-Vad*, *Sadinî*, *Molla Cami*, *Usulü’l-Akâid*, *Cem’ü’l-Cevami*, *Tecvid* ve daha çok sayıda kitabın üzerine haşiye ve talik yazmıştır.⁷¹

20- Münacat

Şeyh Mahmud bu eserinde memleketinden, ailesinden ve dostlarından uzak kaldığını, Allah’tan başka kimsesinin olmadığını ve ona sığındığını ifade etmiştir. Allah’ın ona kafi geldiğini, sadece rabbini istediğini ve rabbi olan Allah’ın ahvalinden haberdar olduğu için kalben mutmain olduğunu belirtmiştir.⁷²

2.1.3. Tasavvufî yönü

Şeyh Mahmud Nakşibendîlik/Halidîlik kolunun önemli temsilcilerinden biridir. Bölgenin önemli ve büyük âlimleri tarafından yetiştirilmiş, onların ders halkasında bulunmuştur. Sadece bir alanda değil birçok farklı alanda kendini yetiştirmiştir. Fars dili, Temel İslam Bilimleri, Edebiyat, Arap dili gibi alanlarda icâzet almıştır. Bölgede önemli bir âlim olarak temayüz etmiştir. Şeyh Mahmud edebiyat ve şiirle yakından

⁶⁷ Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ’ ve’d-Devâ’ adlı eseri*, 45.

⁶⁸ Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ’ ve’d-Devâ’ adlı eseri*, 45.

⁶⁹ Ceylan, *Şeyh Mahmud Zokaydî’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 89.

⁷⁰ Ceylan, *Şeyh Mahmud Zokaydî’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 89.

⁷¹ Ceylan, *Şeyh Mahmud Zokaydî’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 90.

⁷² Ceylan, *Şeyh Mahmud Zokaydî’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 90.

ilgilenmiş, yazdığı şiirlerle de bunu belgelemiştir. Bulunduğu toprakların ve Müslümanlar'ın sorunlarına kayıtsız kalamamış, onlar için çözümler üretmiş, kitaplar yazmıştır.⁷³

Şeyh Mahmud tasavvuf terbiyesini aynı zamanda Şeyh Abdurrahman-ı Tağî'nin halifesi olan babasından almaya başlamıştır. Şeyh Mahmud babasının vefatından sonra Zokayd medresesinin başına geçmiştir. Hazret lakabıyla bilinen Şeyh Muhammed Diyauddin'e bağlanmıştır. Tasavvufi anlayışının Garzan bölgesinde yayılmasına katkı sağlamıştır. İlmini kimseden esirgemeyen Şeyh Mahmud, birçok insana ilim öğretmek kendisinden istifade etmelerini sağlamıştır.⁷⁴

2.2. Molla Halil es-Si'irdî'nin Ana Hatlarıyla Hayatı ve Eserleri

Çalışmanın merkezini oluşturan risale Molla Halil'in şerhi üzerine yazılmış olması hasebiyle Molla Halil'in hayatını incelemeyi gerektirmektedir. Bu nedenle genel hatlarıyla Molla Halil'in hayatına değinmek yerinde olacaktır.

Halil b. Molla Hüseyin b. Molla Halid el-'Ömerî es-Si'irdî el-Hizânî 1164/1750 yılında, Ziriklî'ye göre ise 1168/1753 yılında Bitlis Hizan Süttaş (Gulpük) köyünde dünyaya gelmiştir.⁷⁵ Molla Halil'in torunu olan Şeyh Abdulkahhar Zokaydî (v. 1324/1903) Molla Halil'in doğum tarihini 1164/1750-51 şeklinde ifade etmiştir. Molla Halil'in torununun yazmış olması ve hayatı ile alakalı en eski eser olduğu için 1164 senesi daha doğru olarak kabul edilmiştir.

Nesebi Hz. Ömer'e dayanan Babası Molla Hüseyin b. Molla Halid el-Kolâtî kendisinin ilk hocasıdır. Kendisinden ilk olarak ilmihal eğitimi almıştır. Molla Halil'in babası, oğlunu kendisinin de hocası olan Sofi Hüseyin el-Kadravanî'nin yanına eğitiminin devamı için yollamıştır. Molla Halil Gulpik'te bulunan bu medresede bir yıl içinde Kur'ân-ı Kerîm'i tecvitli bir şekilde öğrenmiştir.⁷⁶

Molla Halil Fıkıh eğitimi almak üzere Hizan'a gitmiştir. Hizan'da medresesi bulunan Molla Abdurrahman el-Belâkî'nin yanında Kadı Yusuf el-Erdebîlî'nin (ö.

⁷³ Ceylan, *Şeyh Mahmud Zokaydî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 75.

⁷⁴ Ceylan, *Şeyh Mahmud Zokaydî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 76.

⁷⁵ Cüneyt Gökçe, "Molla Halil es-Si'irdî, Hayatı, Eserleri ve Tekfir Problemine Bakışı (Nehcû'l-Enam Adlı Eseriyle Sınırlı)", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XX/34 (2015), 77.

⁷⁶ Abdullah Özcan - Mehmet Macit Sevgili, "Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi", *Molla Halil es-Si'irdî: Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), I/22.

779/1377 [?]) kitabı olan *el-Envar*'ı (*el-Envâr li-a'mâl ('amel)i'l-ebrâr*) ve Hafız-ı Şirâzî'nin (ö. 792/1390 [?]) divanını ders alarak okumuştur.⁷⁷

Daha sonra Bitlis'te bulunan Molla Ramazan el-Hazvînî'den sarf ve nahiv dersleri almıştır.⁷⁸ Molla Halil "*Tasnif*" adlı kitaba halasının eşi Molla Muhammed el-Hafız'ın yanında devam etmek istemiş fakat bu mümkün olmamıştır. Daha sonra babası Molla Halil'i Halenze köyünde bulunan Molla Mahmud'un yanına götürür ve orada *el-Mesâbih* adlı eseri okur.⁷⁹ Nahiv ilmi ile alakalı *Şerhu'l-Muğnî* adlı kitabı ve mantık ile alakalı *Hüssemkati* adlı eseri Van'ın Bahçesaray ilçesinde bulunan Molla Muhammed bin Molla Ahmet el-Kevanîsî'nin yanında okumuştur.⁸⁰ Hizan'da bulunan Molla Abdulhadi el-Arvâsî'nin yanında *Mukaddimât* adlı eseri okumuştur.⁸¹ Daha sonra Hoşab'a giden Molla Halil, Molla Hasan el-Hoşabî'nin yanında *Şerhu's-Şemsiye* ve haşiyelerini okur.⁸² Molla Halil son olarak günümüzde Kuzey Irak sınırları içinde bulunan Duhok'a bağlı İmadiye beldesindeki Kubbehane medresesine gitmiştir. İmadiye müftüsü Molla Mahmud Bedihî'nin yanında hikmet ve Minhâcu'l-usul eserlerini tamamlar ve kendisinden icazet alır.⁸³

Molla Halil'in ders almış olduğu belli başlı hocalarının isimleri şu şekildedir:⁸⁴

1. Sofi Huseyin el-Karesuvî
2. Molla Abdurrahman el-Belikî
3. Molla Ramazan el-Hazvinî
4. Molla Muhammed el-Hâfız
5. Molla Mahmud el-Halenzî
6. Molla Muhammed b. Molla Ahmed el-Kevnâsî
7. Molla Abdulhadi el-Arvâsî
8. Molla Hasan el-Hoşebî
9. Şeyh Ferec
10. Molla Abdusselam el-Pizanî
11. Molla İsmail et-Tisenî

⁷⁷ Mahmut Dünder, "Molla Halil es-Si'irdî'nin İlmî Faaliyetleri", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları (Dergi)* 17 (2018), 97.

⁷⁸ Dünder, "Molla Halil es-Si'irdî'nin İlmî Faaliyetleri", 97.

⁷⁹ Özcan - Sevgili, "Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi", I/25.

⁸⁰ Dünder, "Molla Halil es-Si'irdî'nin İlmî Faaliyetleri", 97.

⁸¹ Dünder, "Molla Halil es-Si'irdî'nin İlmî Faaliyetleri", 97.

⁸² Özcan - Sevgili, "Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi", I/25.

⁸³ Özcan - Sevgili, "Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi", I/26.

⁸⁴ Adnan Memduhoğlu, "Molla Halil es-Si'irdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* VII/14 (2019), 613.

12. Molla Mahmud b. İbrahim el-İ'madî el-Behdîni

Molla Halil bölgede bulunan birçok farklı ve önemli âlimden ders almıştır. Eğitimini tamamlayıp Hizan'da bulunan Meydan medresesinde müderrislik yapmış, daha sonra babasının yönlendirmeleri doğrultusunda Siirt'e yerleşmiş Medrese-i Fahriye'de yıllarca ders vermiştir. Molla Halil çok sayıda öğrenciye eğitim vermiş ve kendi çocuklarını da âlim olarak yetiştirmiştir.⁸⁵

Dinî alanda çok sayıda eser yazan Molla Halil Arapça diline oldukça hakimdir. Şairlik yönü de bulunan Molla Halil İslamî ilimlerin birçok farklı alanında eserler yazmıştır. Yirmi altı eseri bulunan Molla Halil'in eserlerinden yirmi beş tanesi Arapçadır. Molla Halil medresenin başlangıç aşamasında olan öğrenciler için yazmış olduğu *Nehcu'l-enâm* adlı eseri hem Arapça hem Kürtçe yazmış ve bölge çocuklarının ve gençlerinin istifadesine sunmuştur. Molla Halil sadece öğrencilerin değil halkın da faydalanacağı eserler kaleme almıştır. Müellifin eserleri kendisinden sonra hâlâ medreselerde okutulmaktadır.⁸⁶

Kur'ân İlimlerine Dair Eserleri

1. Basîretü'l-Kulûb fî Kelâmi 'Allâmi'l-Guyûb
2. Şerhu Diyâi Basîreti Kalbi'l-'Arûf fi't-Tecvîdi ve'r-Resmi ve Ferşi'l-Hurûf
3. Risâle fî 'İlmi't-Tecvîd⁸⁷

Hadis ve Hadis Usûlüne Dâir Eserleri

1. Hadîsü'l-Âyeti'l-letî Tezharu Kable Hurûci 'Îsâ ve'l-Mehdî/Risâletü'l-Mehdî
2. Usûlü Hadîsi'l-Ezher min Muhtasar ve Şerhihi li İbni Hacer⁸⁸

Fıkıh ve Fıkıh Usûlüne Dâir Eserleri

1. Usûlü'l-Fıkıh
2. Risâle fi'n-Nezr
3. Menâkibü Eimmeti'l-Mezâhibi'l-Erba'a
4. Mecme'u'l-Mesâil
5. Ma'füvvât 'Ucâb Yehtâcühâ Zû Takvâ ve Âdâb⁸⁹

⁸⁵ Memduhoğlu, "Molla Halil es-Siirdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar", 613.

⁸⁶ Gökçe, "Molla Halil es-Si'irdî, Hayatı, Eserleri ve Tekfir Problemine Bakışı (Nehcü'l-Enam Adlı Eseriyle Sınırlı)", 81.

⁸⁷ Lokman Şan, "Molla Halil Si'irdî'nin Hayatı ve Eserleri", *Kadim Hikmet Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 4 (2021), 5.

⁸⁸ Şan, "Molla Halil Si'irdî'nin Hayatı ve Eserleri", 6.

⁸⁹ Şan, "Molla Halil Si'irdî'nin Hayatı ve Eserleri", 7.

Kelâm İlmine Dair Eserleri

1. Te'sîsü Kavâ'idî'l-'Akâid alâ mâ Seneha min Ehli'z-Zâhir ve'l-Bâtın mine'l-'Avâid
2. Risâle fi'l-Firaki's-Selâsi ve's-Seb'în
3. Nehcu'l-Enâm li Nef'i'l-'Avâm
4. Nehcu'l-Enâm li Nef'i'l-'Avâm⁹⁰

Tasavvuf İle İlgili Eserleri

1. Minhâcü's-Sünneti's-Seniyye fî Âdâbi Sülûki's-Sûfiyye
2. Risâle fî Beyâni Şürûti'l-Halve ve Âdâbihâ
3. Nebzetü'l-Mevâhibi'l-Ledüniyye fî ş-Şatahât ve'l-Vahdeti'z-Zâtîyye⁹¹

Arap Dili ile İlgili Eserleri

1. el-Kâfiyetü'l-Kübrâ fi'n-Nahv
2. el-Kâmûsü's-Sânî fi'n-Nahv ve's-Sarf ve'l-Me'ânî
3. el-Manzûmatü'z-Zümürüdiyye mîmmâ mine'l-Miftâh Mecniyye
4. er-Risâletü'l-'Adudiyyetü'l-Vad'îyye bimâ Yüvaddahu minha'l-Merâm bi'l-Küllîyye
5. Tavdîhu İsti'âreti [Ebi'l-]Kâsım es-Semerkindî el-Hümâm bi Ziyâdeti İrâde ve Tebdîli'l-Kelimât Yektadîhi'l-Makâm/Risâletü'l-İsti'ara
6. Tercemetü Meşâhiri'n-Nahvîyyîn ve'l-Luğaviyyîn⁹²

Si'irdî'nin Çeşitli İlimlere Dair Eserleri

1. Divânü Şi'r bi'l-Kürdîyye ve'l-'Arabîyye
2. Mahsûlü'l-Mevâhibi'l-Ehadiyye fî'l-Hasâis ve's-Şemâilî'l-Ahmediyye
3. Manzûma fî'l-Âdâb Tehdi't-Tâlib ilâ Tarîki's-Savâb/el-Habiyye fî Kava'idî'l bahs
4. Manzûma fî Mevlidi Hayri'l-Beriyye
5. Muhtasaru mâ li's-Süyûtî min Şerhi's-Sudûr bi Şerhi Hâli'l-Mevtâ ve Ahvâli'l-kubur
6. Risâle fî Vazâif A'dâi Cismi'l-İnsân

⁹⁰ Şan, "Molla Halil Si'irdî'nin Hayatı ve Eserleri", 8.

⁹¹ Şan, "Molla Halil Si'irdî'nin Hayatı ve Eserleri", 9.

⁹² Şan, "Molla Halil Si'irdî'nin Hayatı ve Eserleri", 9.

2.3. Zokayd Medresesi ve Tecvid İlmi

Siirt'te bulunan Zokayd medresesi yakın zamana kadar aktif olan medreselerden biridir. Şeyh Abdulkahhar Zokaydi'nin kurduğu medrese çevrede tasavvufî anlayışın gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Bu medresenin etkisi günümüzde hâlâ hissedilmektedir.⁹⁴

Cumhuriyet döneminde Şeyh Said ayaklanması ve tevhid-i tedrisat kanunu ile medrese ve tekkeler sıkıntılı bir süreçten geçtiler.⁹⁵ Zokayd Medresesi ve o dönem medresenin başında olan Şeyh Mahmud da bu durumdan etkilenmiş ve sürgüne gönderilmiştir.⁹⁶

Civarda farklı birçok medrese olmasına rağmen Zokayd Medresesini diğerlerinden ayıran bazı özellikler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları medresede şiir ve hat sanatına gösterilen ilgidir. Şeyhlerin divan sahibi olmaları bunu destekler niteliktedir. Aynı zamanda Zokayd Medresesinde Farsça talimi yapıp Abdurrahman Cami'nin (ö. 898/1492) *Baharistan*'ı, Hafız Şîrâzî'nin (ö. 792/1390 [?]) *Divân*'ı, Sadi Şîrâzî'nin (ö. 691/1292) *Gülîstan ve Bostan*'ı gibi Farsça önemli klasik eserler ders olarak okutulmuştur.⁹⁷

Zokayd medresesinin birçok dinî ve sosyal tesirleri de bulunmaktadır. 19.yy'da bölgede farklı dinlere mensup insanlar bulunmaktaydı. Siirt'te bulunan Yezidi Batran köyünün İslamlaşması Zokayd medresesinin dinî etkilerine örnek verilebilir.⁹⁸

Zokayd Medresesinde Tecvid ilminin ayrı bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kur'ân öğretimine tashih-i hurûf ile başlanmakta, süreç içerisinde Kur'ân tecvitli bir şekilde öğretilmektedir. Öğrenciler Kur'ân'ı Kerîm'i okumayı öğrendiklerinde pratik olarak tecvidi de öğrenmiş olmaktadır. Zokayd Medresesinde tecvid ilmi teorik boyutlarıyla da öğretilmekteydi. Nitekim çalıştığımız eserin telif edilme gerekçesi bunu teyit etmektedir. Şeyh Mahmud eserin telif gerekçesi olarak şu cümleleri sarf etmektedir: “*Uzun zamandır talebelere ders vermek için tecvit usulü üzerinde durmayı arzuladım. Ancak bu işe yeltendikçe engeller ayaklarımı geri tepiyor,*

⁹³ Şan, “Molla Halil Si'irdî'nin Hayatı ve Eserleri”, 10.

⁹⁴ Mehmet Saki Çakır, “Siirt'te Bir Nakşî-Hâlidî Merkezi: Zokayd Tekkesi ve Medresesi”, *Artuklu Akademi* 6/1 (2019), 2.

⁹⁵ Çakır, “Siirt'te Bir Nakşî-Hâlidî Merkezi”, 10.

⁹⁶ Çakır, “Siirt'te Bir Nakşî-Hâlidî Merkezi”, 10.

⁹⁷ Çakır, “Siirt'te Bir Nakşî-Hâlidî Merkezi”, 18.

⁹⁸ Çakır, “Siirt'te Bir Nakşî-Hâlidî Merkezi”, 18.

*nefsimi engelliyordu. Ta ki Allah Teâlâ, aziz oğlum Muhammed Cüneyd ile bazı tecvit risalelerini okumayı nasip etti.”*⁹⁹

Aynı şekilde Molla Halil es-Si‘irdî’nin tecvide dair nazım ve şerhi bu kapsamda değerlendirilebilir. Lokman Şan Si‘irdî’nin 1110 beyitlik *Diyâu Basîreti Kalbi’l-‘Arûf fi’t-Tecvîdi ve’r-Rasmi ve Ferşi’l-Hurûf* adlı eserini ve bunun eserine yazdığı şerhinin ders kitabı şeklinde okutulduğunu belirtmektedir.¹⁰⁰ Medrese geleneğinde manzum metinlerin telif edilmesinin genel sebebinin ezberde kolaylığı sağlamak olduğu bilinmektedir.

Zokayd Medresesinde ilm-i tecvide dair ilgi bu kapsamda telif edilen eserlere bakıldığında Zokayd medresesinin tecvit ilmi ile olan bağlantısı açıkça müşahade edilmektedir.

2.3.1. Molla Halil es- Si‘irdî’nin eserleri

Risala Tecvîdê-Risâle fî ‘İlmi’t-Tecvîd

Molla Halil es- Si‘irdî bu eseri Kürtçe manzum olarak yazmıştır. Si‘irdî bu eserini Arapça *Diyâu Basîreti Kalbi’l-‘Arûf fi’t-Tecvîdi ve’r-Rasmi ve Ferşi’l-Hurûf* adlı eserden çevirmiştir. Fakat Arapça’ya kıyasla çok kısa ve öz tutmuştur. Bu eser Arapça tecvid kitabının minimize edilmiş hali olarak düşünülebilir.¹⁰¹

Risaletü’t-Tecvîd

Molla Halil es- Si‘irdî’ye ait bu eser başlı başına bir kitap değildir. *Diyâu Basîreti Kalbi’l-‘Arûf fi’t-Tecvîdi ve’r-Rasmi ve Ferşi’l-Hurûf* adlı kitabın giriş kısmı olarak kabul edilebilir. Yazarımız bu bölümde aynı zamanda kendi yöntem ve metotlarını da ele almıştır.¹⁰²

Diyâu Basîreti Kalbi’l-‘Arûf fi’t-Tecvîdi ve’r-Rasmi ve Farşi’l-Hurûf

Molla Halil es-Si‘irdî’nin kaleme almış olduğu bu eser 1110 beyitten oluşan manzum bir kitaptır.¹⁰³ Eser resm-i Mushaf, tecvîd ve ferşü’l-hurûf konularını bir arada ele alan bir eserdir.¹⁰⁴

Şerhu Diyâi Basîreti Kalbi’l-‘Arûf fi’t-Tecvîdi ve’r-Rasmi ve Ferşi’l-Hurûf

⁹⁹ Mahmud Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalbi’l- Arûf fi’t-Tecvîd ve’r-Rasmi ve Farşi’l-Hurûf*, Kişisel Kütüphane, 1. Ayrıca bk. Adnan Memduhoğlu, “Molla Mahmud Zokaydî ve ‘er-Risaletü fi’d-Dâd ve’t-Tâ”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2015), 138.

¹⁰⁰ Lokman Şan, *Molla Halil Si‘irdî’nin Kırâatlere Yaklaşımı* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020), 4,59.

¹⁰¹ Şan, *Molla Halil Si‘irdî’nin Kırâatlere Yaklaşımı*, 196.

¹⁰² Şan, *Molla Halil Si‘irdî’nin Kırâatlere Yaklaşımı*, 197.

¹⁰³ Şan, *Molla Halil Si‘irdî’nin Kırâatlere Yaklaşımı*, 3.

¹⁰⁴ Şan, *Molla Halil Si‘irdî’nin Kırâatlere Yaklaşımı*, 3-4.

Şeyh Abdülkahhar ez-Zokaydî'nin hattıyla yazılan mahtut eserin ismi “*Şerhu Diyâi Basîreti Kalbi'l-Arûf fi't-Tecvîdi ve'r-Resmi ve Ferşi'l-Huruf*” şeklinde açık bir şekilde yazılmıştır.¹⁰⁵ Mahtut eser varakları 17 satırdan oluşan 343 varaktan müteşekkildir.¹⁰⁶ Şan, Yazma Eserler Kütüphanesinde, 648 numara ile kayıtlı bulunan mahtut eserin 174 varaktan müteşekkil olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁷ Asıl metin olan *Diyâu Basîreti Kalb* eserinin beyitleri kırmızı mürekeb ile yazılmıştır. Müellif izaha muhtaç duyduğu kadarıyla beyitleri şerh etmiştir.¹⁰⁸ Eserde şerh edilen beyit sayısı 1110 olup, “Ferşu'l-Hurûf” kısmı hariç konu başlıkları verilmemiştir.¹⁰⁹ Eser Abdulkhalek Abdulkarım tarafından yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir.

2.3.2. Molla Hasan Es-Si'irdî'nin (ö.1901-1902) risâlesi

Risâle 11 varaktan oluşup temel tecvid kurallarından bahsetmektedir. Her bir varak on üç satırdan müteşekkildir. Hâtîmede risalenin Molla Hasan'a aidiyeti açık bir şekilde belirtilmektedir.

2.3.3. Şeyh Mahmud Zokaydî'nin tecvit ilmine dair eserleri

Şerh alâ Diyâi Basîreti Kalbi'l-Arûf fi't-Tecvîd ve'r-Resm ve Farşi'i- Hurûf
Eserle alakalı ayrı bir başlıkta bilgi verilecektir.

Risâle fî Resmi'l-Hatt

Bu eserde kaynak olarak Şeyh Mahmud'un dedesi Molla Halil'in *Diyâu Basîreti Kalbi'l-Arûf fi't-Tecvîd ve'r-Resm ve Farşi'l-Hurûf* adlı eserinin resm ve farşi'l-hurûf kısmının özeti yapılmıştır.¹¹⁰ Resm ve farşi'l-hurûfa dair bu risale ise yirmi yedi varaktan ve her varak on yedi satırdan oluşmaktadır. Birinci risale gibi müellif tarafından yazılan risâlede siyah ve kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Risalenin hatimesinde risalenin bitiş tarihi olarak, oğlunun (Molla Ahmed) vefatından (Haziran 1923)¹¹¹ kısa bir sonra mürşidinin vefat ettiği günün gecesi sekiz Şaban olarak

¹⁰⁵ Abdul khalek Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalbi'l-a'ruf fi'tecvîdi ve'r-Resmi ve Ferşi'l-Hurûf Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirilmesi* (Bingöl, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 24.

¹⁰⁶ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 24.

¹⁰⁷ Şan, “Molla Halil Si'irdî'nin Hayatı ve Eserleri”, 5; Şan, *Molla Halil Si'irdî'nin Kırâatlere Yaklaşımı*, 198.

¹⁰⁸ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 24; Abdurrahman Çetin, “tecvid”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/253.

¹⁰⁹ Şan, “Molla Halil Si'irdî'nin Hayatı ve Eserleri”, 5.

¹¹⁰ Ceylan, *Şeyh Mahmud Zokaydî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 87.

¹¹¹ Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri*, 26.

kaydeder.¹¹² Şeyh Muhammed Diyaüddîn'in 1342 şeklinde gösterilen vefat yılını bu tarihle birleştirdiğimizde miladi 15 Mart 1924 tarihinde risalenin tamamlandığı anlaşılmaktadır.

Mukaddimetü't-Tecvîd

Tecvide giriş mahiyetinde amcaoğlu Molla Halil'in yardımıyla yazdığı on üç varaklık bir risâledir. Müellifin kendi hattı ile yazılmıştır. Her varakı on üç satırdan oluşmaktadır. Hatimede Eserin Şeyh Mahmud'a aidiyeti açık bir şekilde yazılmaktadır.

2.3.4. Şerh alâ Diyâi Basîreti Kalbi'l-Arûf fi't-Tecvîd ve'r-Resm ve Farşı'i- Hurûf adlı risale

Zokaydî'nin çalışmamızın ana temasını da oluşturan bu eseri dedesi Molla Halil'in *Diyâu Basîreti Kalbi'l-'Arûf fi't-Tecvîdi ve'r-Resmi ve Ferşi'l-Hurûf* eserine yazdığı şerh üzerine yapılmıştır. Kaynaklar Zokaydî'nin bu eseri için her ne kadar *Diyâu Basîreti Kalb* eserinin şerhi olarak gösterebilirler de esas itibarıyla bu eserin üzerine yazılmış olan şerhin üzerine ihtisar düzeyinde bir çalışmadır. Dolayısıyla söz konusu risale dedesinin *Diyâu Basîreti Kalb* adlı manzum eserin değil yine dedesinin bu eser üzerine yazdığı şerh üzerine yazılmıştır. Zokaydî'nin dedesi Siirdî'nin şerhi üzerine iki risalesi bulunmaktadır. Birinci risâle çalışmamıza konu olan tecvitte, diğeri resm ve farşı'l-hurûfla alakalıdır. Zokaydî birinci risalenin sonuna hatime yazmayıp ikinci risalenin sonuna hatime eklemiştir. Ancak ikinci risaleye ayrı bir besmele ve hamdele ile başlamıştır. Dolayısıyla iki risalenin aynı eserin farklı bölümlerini ele alması ve tek hatimenin bulunması bu iki risaleyi tek bir çalışma olarak görülmesine neden olabilmektedir. Konuya dair bibliyografik çalışmalarda Zokaydî'nin tecvit ile alakalı risalesinin ismi “*Şerh alâ Diyâi Basîreti Kalbi'l-Arûf fi't-Tecvîd ve'r-Resm ve Farşı'i-Hurûf*” geçmesi¹¹³ hasebiyle söz konusu isimlendirme tarafımızca da aynen kullanılmış olup, birinci risale için ayrı bir adlandırmaya gidilmemiştir. İkinci risale ise “*Risâle fi Resmi'l-Hatt*” olarak kaynaklar isimlendirmektedir.¹¹⁴ Zokaydî de bu risalenin dedesinin şerhinin resmi'l-hat kısmıyla alakalı özet bir çalışma olduğunu belirtir.¹¹⁵ Çalışma konu olan risalenin yazımında siyah ve kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Eserin

¹¹² Mahmud Zokaydî, *Risâle fi resmi'l-hat*, Kişisel Kütüphane, 27.

¹¹³ Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri*, 39; Memduhoğlu, “Molla Mahmud Zokaydî ve “er-Risaletü fi'd-Dâd ve't-Tâ”, 139; Ceylan, *Şeyh Mahmud Zokaydî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 82.

¹¹⁴ Bk. Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri*, 44; Memduhoğlu, “Mahmud Zokaydî”, Ek.2/181; Memduhoğlu, “Molla Mahmud Zokaydî ve “er-Risaletü fi'd-Dâd ve't-Tâ”, 139; Ceylan, *Şeyh Mahmud Zokaydî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 87.

¹¹⁵ Zokaydî, *Risâle fi resmi'l-hatt*, 1.

elimizdeki nüshası 250X180 mm. ölçülerinde, 26 varak, 18 satır, adi kâğıda Arapça yazılmış, karton ciltli olup öğrencilerinden Molla Ali (Eviz) tarafından asıl nüshaya bağlı kalınarak yazıldığı belirtilmektedir.¹¹⁶

2.3.4.1. Eserin yazılma gerekçesi

Zokaydî eserini yazma gerekçesi olarak şu ifadeleri sarf etmektedir: ¹¹⁷

“Uzun zamandır zihnimde, talebelere tecvid usullerini öğretme üzerinde yoğunlaşma fikrim vardı. Fakat çeşitli ilişkiler ve alışkanlıklar, bu fikrimi her uygulamaya koyduğumda beni engelliyor ve ileri atıldığında bana geri adım attırıyordu. Ta ki Yüce Allah, bana aziz oğlum Muhammed Cüneyd'e (Allah onu korusun ve sevdiği ve razı olduğu şeylere muvaffak kılsın) bazı tecvid risaleleri okutmayı ihsan edene kadar. Sonra, tecvid, hat ve kıraat ilimleriyle ilgili olan dedemin manzumesini ve şerhini, Allah yolundaki kardeşlerden ve idrak sahibi sevgili talebelerden biriyle birlikte mütalaa etmeye başladım. Bu eserin, incilerle dolu bir hazine, hatta sayısız faydalarla dolu dalgalı bir deniz olduğunu gördüm. Nasıl da kıymetli olmasın ki?! Nitekim bu iki eser, eşi ve benzeri olmayan, asrının yegâne âlimi, her alanda otorite, âlimlerin başvurduğu merci, belagat imamlarının reisi, âlimlerin referansı, mükemmel eserler ve harika ifadeler sahibi, usul ve fûru' ilmini kuşatan, mutedil ve meşru olanı birleştiren Halil Efendi el-İs'ârdî'nin (rahmetullahi aleyh) eserleridir. Bu nedenle, manzumenin mısralarını açıklamak, kavramlarını netleştirmek ve ihtiyaç duyulan tüm şerhleri eklemek istedim. Ta ki küçük boyutuna rağmen, hem manzumenin hem de şerhinin bir şerhi haline gelsin.”

2.3.4.2. Zokaydî'nin eserde takip ettiği yöntem

Zokaydî dedesinin şerhi üzerine telif ettiği bu risale kendisinin ifade ettiği ve ilgili kaynaklarda her ne kadar şerh olarak kabul edilse de esas itibarıyla bir ihtisar çalışması olduğunu söylemek mümkündür. Si'irdî'nin şerhinde daha önce yazdığı ve *Diyâu basîreti'l-kalb* diye adlandırdığı manzum eserindeki beyitlerden gerekli gördüklerini şerh etmiştir. Doğası gereği detaylı izahlar, kıraat alanındaki ihtilaf ve tartışmalar ile yer yer fikhî ihtilaflara değinmektedir. Bu noktada Si'irdî'nin şerhi bizlere tecvid alanında oluşmuş görüşlere dair ciddi bir müktesabatı aktarması açısından önem arz etmektedir. Zokaydî'nin telif ettiği eserinde genel olarak dedesinin şerhine bağlı kaldığı ifade edilebilir. İhtisarin doğası gereği risalesinde Si'irdî'nin girdiği detaylı izah ve tartışmalara girmeden tecvide dair temel bir metin hazırlama çabası içerisinde olduğu görülmektedir. Örneğin Kur'ân okumaya başlarken istiaze ve besmele ile

¹¹⁶ Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri*, 39.

¹¹⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 1.

başlamaya dair Si‘irdî’deki fikhî tartışmalar¹¹⁸ Zokaydî’nin eserinde yer almamaktadır.

Zokaydî tartışmalar girmeden şu şekilde konuyu özetler:

“İstiâzede ise her zaman sesli okunması daha iyidir, sadece namazda sessiz okunur. Bu, kurrânın (Kur’ân okuyucuları) farklı görüşlerine rağmen genel kanaatidir. Şafii mezhebinde ise istiâzenin okumaya uygun olması müstehab kabul edilmiştir. Ancak namazda kıraat açık da gizli de olsa istiâzenin sessiz okunması sünnettir.”¹¹⁹

Zokaydî Yine Kur’ân’ın kimi ayet ve surelerine dair Hz. Peygamber’den aktarılan uygulamalardan birkaç tanesine değinmekle yetinir. Hâlbuki Si‘irdî neredeyse tüm rivayet ve uygulamalara eserinde yer verir.¹²⁰

Zokaydî kimi zaman Si‘irdî’nin eserinde olmayan başlıklar atarak konuyu daha sistematik hâle getirmeye çalışır. Si‘irdî’nin şerhi daha önce yazdığı manzum metne bağlı olduğundan o, manzum eserde izaha muhtaç hususları şerh etmekle iktifa etmektedir. Örneğin harflerin sıfatları bahsinde kimi sıfatların birbirinin zıddı olduğunu söyler ve öncelikle mütezâd sıfatları işler. Daha sonra ayrıca bir başlığa ihtiyaç duymadan bazı harflere dair sıfatlara yer verir.¹²¹ Zokaydî ise Si‘irdî’nin bazı harflere dair sıfatları zıddı olmayan sıfatlar şeklinde bir başlıkta işleyerek bir önceki mütezâd sıfat başlığına uygun hale getirir.¹²²

Si‘irdî kavramların hem sözlük hem de ıstılah anlamlarını verme gayretinde bulunur. Zokaydî ise çoğu zaman kavramların sadece ıstılahi anlamlarını zikretmekle yetinir. Örneğin Si‘irdî safir’in hem sözlük hem de ıstılah anlamını zikreder.¹²³ Zokaydî ise sadece ıstılah anlamını ele alır.¹²⁴ Zikrettiği tanımlar küçük değişiklikler olsa da büyük oranda Si‘irdî’nin eserinde zikrettiği tanımlardır.¹²⁵

Zokaydî risalede özellikle kıraat alanında Hafs’ın¹²⁶, fıkhıta Şâfiî mezhebinin kabul edilen görüşünü özellikle zikretmeye çalışır. Örneğin yukarıda aktardığımız gibi besmele ve istiâzenin okunmasının hükmüne dair Si‘irdî fikhî ve kıraat imamlarından görüşler aktarmasına rağmen Zokaydî sadece mensubu olduğu Şâfiî mezhebinin görüşünü aktarmakla yetinir. Yine kıratteki mezhep imamı ile alakalı “kıratteki kutbumuz” şeklinde Asım’ı zikretmekte ve onu merkeze alarak konuları ele almaktadır.

¹¹⁸ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 58-59.

¹¹⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 2.

¹²⁰ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 60-63.

¹²¹ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 121-122.

¹²² Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 8.

¹²³ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 122.

¹²⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 8.

¹²⁵ Si‘irdî’nin safir tanımı: (Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 122.) هو صوت زائد بين التثنيين يصحبُهُما النَّفْسُ عند خروجها .

Zokaydî’nin safir tanımı: (Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 8.) هو صوت زائد بين التثنيين يصحبُهُ النَّفْسُ عند خروجه .

¹²⁶ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 18.

Onun bu tavrı özellikle ders amaçlı hazırladığı eserinin muhatap kitlesinin büyük oranda bu iki mezhebe olan aidiyeti düşünüldüğünde anlaşılır hâle gelmektedir.

Zokaydî risalesinde Si'irdî'nin ele aldığı her başlığı işlemiştir. Ancak Si'irdî'nin değindiği her meseleyi zikretmemiştir. Örneğin Kur'ân okumaya başlarken ağız temizliğine dair kısım¹²⁷ Zokaydî'nin risalesinde yer almamaktadır. Buradan hareketle konuya dair Zokaydî'nin aykırı görüşte olduğunu söylemek isabetli bir yaklaşım olmaz. Onun konu hakkında ne düşündüğünü risaleden hareketle tespit etmek zordur. Risalede zikrettiği hususlarda dedesine aykırı görüş beyan ettiği bir hususa araştırdığımız kadarıyla rastlamadık. Bu da risaledeki aktarımlarının aynı zamanda kendi görüşü olduğu anlamına gelir. Dolayısıyla risâle bize Zokaydî'nin tecvide dair görüşleri hakkında bilgi vermektedir.

¹²⁷ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Dıyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 53-54.

3. ŞEYH MAHMUD'UN RİSALE BAĞLAMINDA TECVİDE DAİR GÖRÜŞLERİ

3.1. Genel Olarak Tecvid

Sözlükte câde kökünden türeyen tecvîd, bir şeyi sağlam yapmak anlamındadır.¹²⁸ Tecvidin ıstılahi tanımı için “*ifrat ve tefrite kaçmadan sıfatlarına uygun şekilde harfleri mahreçlerinden çıkarmak*”, “*Kur’an harflerinin mahreç ve sıfatlarının konu edildiği ilim*”, “*Kur’ân-ı Kerîm’i harflerin mahreç ve sıfatlarına riayet edip vakıf, vasıl, sekte vb. tilâvet kurallarına uyarak güzel ve hatasız okumayı öğreten ilim*” gibi tanımlar yapıldığı belirtilmektedir.¹²⁹ Aktarılan tanımların ilki tecvidin mahiyetini vurgularken diğer iki tanım bunun yanında aynı zamanda tecvidin bir ilim oluşuna da dikkatleri çekmektedir. Zokaydî de tecvidi şu şekilde tanımlamaktadır:

“Kur’ân’ın yüce lafızlarının kapsadığı تَرْقِيقُ inceltme/terkîk, إطْهَارُ/kalınlaştırma/tefhim, مد (uzatma), قَصْر (kısaltma), إدْغَام (birleştirme), إظهار (açığa vurma), إخْفَاء (gizleme), قَلْب (değiştirme) gibi olguların gerçekleştirilmesinde emek harcamak, harflerin mahreç ve sıfatlarının (çıkış noktaları ve özellikleri) yanı sıra وَقْف (durma), وَصْل (birleştirme) gibi gereği gibi harflerin ve kelimelerin haklarına dikkat etmektir.”¹³⁰

Zokaydî tecvid tanımında tecvidin mahiyetine dikkat çekmektedir. O dedesi Molla Halil’in tecvid tanımını¹³¹ sadeleştirip kısaltarak yeniden tanımlamıştır.

Zokaydî’ tecvidi istihsanen vacip olarak değerlendirmektedir.¹³² Molla Halil es-Si’irdî de Kur’ân’ı tecvitli okumanın vacip olduğunu, buna aykırı davrananların edeben kötü bir davranışta bulunduğunu belirtir.¹³³ Si’irdî buradaki vücubiyetin aykırı davranıldığında gazabı ve cezayı gerektiren vücubiyet değil, edep ve mendubiyete aykırık anlamındaki sinai vücubiyet olduğunu belirtir.¹³⁴ Zokaydî’nin aktardığına göre İbnü’l-Cezerî’nin (ö. 833/1429) el-Cezeriyye adlı eserinde tecvidin hükmü şer’an vacip olarak geçmektedir.¹³⁵ İlgili eserinde Cezerî, Kur’ân okuyacak olanların tecvidi öğrenmelerinin hükmünü kat’î bir şekilde vacip olarak (vacibun aleyhim muhattem)

¹²⁸ Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Dârü’s-Sadr, 1414), 3/135. Ayrıca bk. Çetin, “tecvid”, 40/253.

¹²⁹ Çetin, “tecvid”, 40/253.

¹³⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 2.

¹³¹ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 45; 52.

¹³² Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 2.

¹³³ “تَجَوُّدُكَ الْقُرْآنَ أَمْرٌ وَجِبْ مَنْ لَمْ يُجَوِّدْهُ أَسَاءَ الْأَدَبَ” Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 44.

¹³⁴ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 44.

¹³⁵ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 2.

olarak belirtir.¹³⁶ Zokaydî el-Cezerîyye’de geçen şer’î vücubiyetin tecvidin ihmali durumlarına ilişkin olduğunu belirtir.¹³⁷ Zokaydî’ye göre kelimelerin veya kelime anlamlarının değişmesine neden olacak kadar aşırı hatalar haramdır.¹³⁸ Örneğin O, yeni bir harfî doğuracak düzeyde aşırı uzatmak veya bir harfin harekesini düşürecek düzeyde kısaltmak veya yanlış yerde إدغام (idgâm) yapmak, مَدَّ (uzatılması gereken) harflerini kısaltmak veya قصر (kısaltılması gereken) harfleri uzatmak gibi hataları, kelimelerin bazılarının düşmesine, değişmesine veya anlamın karışmasına neden olacak hatalı okuyuşları bu kabilden zikreder.¹³⁹ Zokaydî bu yaklaşımı desteklemek üzere İbn Hacer el-Heytemî’yi (ö. 974/1567) referans gösterir.¹⁴⁰ Buna göre İbn Hacer el-Heytemî “*el-Î’âb*” adlı eserinde anlam değişmesine neden olacak düzeydeki hata sahiplerini fasık, dinleyeni de günahkâr duruma sokacağını belirtmektedir.¹⁴¹ O, “*eşhedü en lâ ilahe illallah*” ile “*el-Rahmân ve el-Rahîm*” şeklinde altı çizili yerlerin إدغام yapılmasının namazı bozacağını söyler.¹⁴² Bu görüşe itiraz etmeyen Zokaydî, bu hükmün gerekçesi olarak Kur’ân’ı tane tane hakkını vererek oku “ورتل القرآن ترتيلاً”¹⁴³ ayetini gösterir. Zokaydî, Si’irdî’nin aktardığı İbn Hacer’in namazı bozacağına dair görüşüne karşı İbn Kasım’ın (el-Abbâdî) (ö. 994/1586) itirazını zikretmez. İbn Kasım’a göre, idgam edilen harfin izhar edilmesi namazı bozmaz.¹⁴⁴ Doğrusu Abbâdî, Heytemî’nin görüşüne karşı anlamı bozmayan lahnın namazı bozmayacağını söylediğini aktarmakla yetinir. Si’irdî’nin iddia ettiği gibi açık bir şekilde itiraz etmez.¹⁴⁵

Si’irdî “إِنَّهُ بِالْتَّجْوِيدِ قَدْ أَنْزَلَ - ثُمَّ إِلَيْنَا هَكَذَا أُوصِلَا” beyiti ile Kur’ân’ın tecvid ile nazil olduğu ve bize kadar bu şekilde ulaştığını belirtmektedir.¹⁴⁶ Zokaydî’ye göre Cebrail (as) Kur’ân’ı Levh-i mahfuzdan veya dünya semasından indirerek Hz. Muhammed’e (s.a.v.) tebliğ etmiş ve Allah Teala “ورتل القرآن ترتيلاً” (Kur’ân’ı tertil ile oku) buyurarak

¹³⁶ Ebü’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *Mukaddimetü’l-Cezeriyye*, thk. Ali b. Emir, 1435, 16.

¹³⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 2.

¹³⁸ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 2. Si’irdî’nin görüşü için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-Îs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 46-47.

¹³⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 2.

¹⁴⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 2.

¹⁴¹ Ahmed b. Muhammed b. ‘Alî b. Hacer el-Heytemî, *el-Î’âb şerhu’l-‘Ubâb li’l-mezcd*, Melik Suud Üniversitesi Kütühanesi el yazmaları, 1/199a.

¹⁴² Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu’l-muhtâc fî şerhi’l-Minhâc* (Kâhire: el-Mektebetü’t-Ticâriyyetü’l-Kubrâ, 1983), 2/36-38.

¹⁴³ Müzemmil 73/4. “وَرَتَّلْنَا تَرْتِيلاً” el-Furkân 25/32;

¹⁴⁴ Abdulkarım, *Molla Halil el-Îs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 47.

¹⁴⁵ Şihâbüddîn Ahmed b. Kasım es-Sabbâğ el-Abbâdî, *Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-Muhtâc* (Kahire: el-Mektebetü’t-Ticâriyyetü’l-Kubrâ, 1983), 2/36.

¹⁴⁶ Abdulkarım, *Molla Halil el-Îs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 49.

Hz. Muhammed (s.a.v.)'e bu kelimeleri tecvid ile okumasını emretmiştir.¹⁴⁷ Zokaydî ilgili ayet ile Allah'ın tecvidi emrettiğini belirtir.¹⁴⁸ Zokaydî "وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا" ayetini harfleri birbirine karıştırmadan kelimeleri duyan kişinin harfleri sayabileceği düzeyde tane tane hakkını vererek okuma şeklinde anlamdır.¹⁴⁹

Zokaydî "*Nice Kur'ân okuyanlar vardır ki Kur'ân onlara lanet eder.*" hadisinden yola çıkarak Kur'ânın güzel okunması için kişinin dilini ve dudaklarını yorması gerektiğini ifade eder.¹⁵⁰ O, aynı zamanda tecvid ilmini öğrenmek isteyenlerin kitaplardan bireysel olarak tam anlamıyla öğrenemeyeceğini mutlaka tecvid ilmini bilen hocaların yanında talim yapılması gerektiğini belirtir.¹⁵¹ O tecvidin pratik yani uygulama kısmına dikkatleri çeker. Ona göre kaideleri bilmek ile bunu uygulamak farklı şeylerdir. Bundan ötürü bilen birinin yanında talimi elzem görür.¹⁵²

Zokaydî Kur'ân nazil olmaya başladığı andan itibaren tecvid ile okunması emredildiği, bu şekilde okunmaya başladığı, sahabenin tecvidi Hz. Muhammed'ten, tabiunun sahabeden, kıraat imamlarının tabiundan öğrenerek aktardığı görüşündedir. Bu görüşe göre tecvid nüzulden itibaren günümüze kadar nesilden nesile aktararak ulaşmıştır.¹⁵³ Zokaydî'ye göre Kur'ân-ı kerîm tecvid ile okunduğu zaman dinleyiciye tatlı gelir ve fonetik uyum artar.¹⁵⁴

3.2. Kur'ân-ı Kerîm Okuma Adabı

Si'irdî, "كُنْ رَاغِبًا حَقَّ رَعَاءٍ لَهُ إِنَّ كُنْتَ مِمَّنْ يَتَنَغَّى فَضْلَهُ" şiiiriyle Kur'ân adabına faziletinden istifade etmek isteyen uyması gerektiğini belirtir. Si'irdî, ilk olarak Kur'ân okuyan kişinin ağzını "*ağzılarınız Kur'ânın yoludur, onu misvakla temizleyiniz*" hadisi gereği misvak veya mazma ile ağzın temizlenmesini Kur'ân okumanın adabı ve sünnetinden sayar. Buna göre necasetten, soğan ve sarımsak gibi kokulardan ağız temizlenmelidir. Bu noktada Si'irdî Kur'ân okumayı dua ve zikirden ayırır.¹⁵⁵ Zokaydî,

¹⁴⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 2. Si'irdî'nin görüşü için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 49.

¹⁴⁸ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 2; Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 50.

¹⁴⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 2. Si'irdî'nin görüşü için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 50.

¹⁵⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 2.

¹⁵¹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 2.

¹⁵² Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 2.

¹⁵³ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 2. Si'irdî'nin görüşü için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 50.

¹⁵⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 2.

¹⁵⁵ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalbi'l-a'ruf fi'tecvîdi ve'r-Resmi ve Ferşi'l-Hurûf Adlı Eseri*, 53.

Si'irdî'nin ağız temizliğine dair bu kısma eserinde yer vermemiştir. Ancak Kur'ânı Kerîmi okuma adabına dair Si'irdî'nin diğer ifadelerini ihtisar ederek bizlere aktarmaktadır. Buna göre Kur'âna karşı huşu ve sükûnet içinde başın öne eğik diz üstü veya bağdaş kurarak oturur halde okunması daha uygundur. O, tuvalette ihtiyaç giderilmese dahi zikir çekmekte olduğu gibi Kur'ân okumanın da tartışmasız mekruh olduğunu ifade eder.¹⁵⁶ Si'irdî ayrıca Ezrâi'nin Kur'ânın şanı göz önüne alındığında makul olan tuvalette Kur'ân okumanın haram olduğuna dair görüşünün zayıf görüldüğünü belirtir.¹⁵⁷ Zokaydî'ye göre Kur'ân okunan yerde köpeğin olmaması, avret yerinin örtülmesi, put, zil veya müzik aletleri gibi şeylerden uzak olması daha iyidir.¹⁵⁸ Zokaydî Si'irdî'nin hüküm için kullandığı “evlâ/daha iyidir” ifadesini aynen kullanır. Çünkü Si'irdî bu durumların yanında kerahetin söz konusu olmadığını ifade eder. Yüce Allah'ın “*Kur'ân okuyacağın zaman kovulmuş şeytandan Allah'a sığın.*”¹⁵⁹ emri gereği Kur'ân okumadan önce istiaze bulunmak Kur'ân okumanın adabından/sünnettindendir.¹⁶⁰ Ayette geçen şekildeki gibi “istiâze yapmak/Allah'a sığınmak”, bazı rivayetlerde geçen “أعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم” (Şeytandan, işiten ve bilen Allah'a sığınırım) şeklinden daha faziletlidir. İstiazenin ardından besmele getirilmelidir.¹⁶¹ Zokaydî'ye göre Kur'ân okumaya ara verip bir süre sonra tekrar başladığında yeniden besmele getirilmesi gerekir. Besmelenin tekrarını gerekiren ara tilavet secdesi kadardır. Cehri kıraatte besmele sesli, hafî kıraatte ise sessiz bir şekilde okunabilir.¹⁶² Zokaydî, istiazenin ise namazlar (kıraatin açık veya gizli olması fark etmeksizin) dışında her zaman sesli okumanın daha uygun olacağını belirtir.¹⁶³

Zokaydî, Kur'ânı sesli okumanın sessiz okumaktan daha hayırlı olduğunu ifade eder. Buna sebep olarakta sesli okumanın dinleyiciye fayda sağlamasını, okuyucunun kalbini yumuşatmasını gösterir.¹⁶⁴ Bununla beraber Zokaydî açıktan Kur'ân okumanın riya veya kibir gibi kötü duygulara sebep olduğunda sessiz okumanın daha hayırlı

¹⁵⁶ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 2.

¹⁵⁷ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 55.

¹⁵⁸ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 2.

¹⁵⁹ Nahl 16/98

¹⁶⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 2. Si'irdî'nin ilgili beyti şu şekildedir: “فَاجْلِسْ يَتَوَقَّرْ لَهُ وَاسْتَعِذْ - بِاللهِ مِنْ كَيْدِ لَعِينِ أَخَذْ” Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 54.

¹⁶¹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 2.

¹⁶² Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 2-3.

¹⁶³ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 3.

¹⁶⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 3. Si'irdî'nin konuya dair görüşü için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 59.

olduğunu belirtir.¹⁶⁵ Zokaydî'ye göre uyuyan kişileri uyandıracak, namaz kılan kişinin namazını karıştırmasına sebep olacak şekilde sesli okumak sünnete aykırı bir durumdur.¹⁶⁶ Kur'ânı okuyan kişinin sure başından veya bağlantılı herhangi bir kelimeden başlayıp uygun bir yerde bitirmesi sünnettir. Ayrıca mushaftaki sıralamaya uygun bir şekilde Kur'ânın okunması da sünnettir.¹⁶⁷ Secde suresi ile هَلْ أَتَى ile başlayan İnsan suresi gibi haklarında rivayet olan sureler dışında sureleri sırasıyla okumak sünnettir.¹⁶⁸ Ona göre surelerin sırasını bozmak eğitim amaçlı değilse mekruhtur. Ayet sıralamalarını bozmak ise haramdır.¹⁶⁹ “Yasin” ve “Muavvizeteyn” surelerini okuyup daha sonra Fatiha suresine geçmek sıralamayı bozmaz. Aksine الرحلة (Kur'ân'ı bitirip tekrar başlamak)'tan sayılır. Duhâ suresinin sonundan Nas Suresinin sonuna kadar tekbir getirmek, Mürselât suresinin sonunda “*Amenna billâh*” demek, A'lâ suresinin başında “*Subhane Rabbiye'l-A'la*” demek ve İsrâ suresinin sonunda “*Allahu Ekberu Kebira*” demek gibi hakkında rivayet bulunan özel ritüelleri yerine getirmek sünnettir.¹⁷⁰ Ayrıca, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ismi zikredildiğinde salavat getirmek de sünnettir. Azap ayetlerinde Allah'a sığınmak, tenzih ayetlerinde Allah'ı tenzih etmek ve rahmet ayetlerinde Allah'tan dilekte bulunmak sünnettir.¹⁷¹

Kur'ân-ı kerîmin hatminden sonra Fatiha Suresi ile Bakara Suresinin “الم” ayetinden “المفلحون” kelimesine kadar okumak sünnettir.¹⁷² Zokaydî hatimden sonra ihlâs suresini üç defa okumanın sünnet olduğunu ifade eder ve bunun Kur'ânın üçte birine denk geldiğini sahih rivayetlere dayanarak belirtir.¹⁷³ Zokaydî, Kur'ân adaplarından birinin de hatim ettikten sonra toplanıp güzel kokular sürmek ve efendimizin ettiği duaları okumak olduğunu belirtir.¹⁷⁴ O, “*Her hatimden makbul bir dua vardır*” ve “*Kur'ân okuyup Rabbine hamd edip Peygamberimize salavat getiren kişi hayır istemiş olur*” hadislerinden yola çıkarak Kur'ân okuduktan sonra yapılan duaların

¹⁶⁵ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 3. Si'irdî'nin konuya dair görüşü için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 59.

¹⁶⁶ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 3.

¹⁶⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 3.

¹⁶⁸ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 3. Si'irdî'nin konuya dair görüşü için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 59-60.

¹⁶⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 3.

¹⁷⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 3. Hangi surelerle ile alaklı hangi sünnetler olduğuna dair detaylı bilgi için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 60-63.

¹⁷¹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 3. Si'irdî'nin konuya dair görüşü için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 60.

¹⁷² Si'irdî'nin konuya dair beyti şu şekildedir: “مهما ختمت إنداً إلى المفلحون - فالخل والخل أ حب الشؤن” Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 63.

¹⁷³ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 3.

¹⁷⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 3.

kabul olma ihtimalinin daha fazla olduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁵ Zokaydî, Kur'ânın hatmedildiği gün eğer yasaklanmış günlere denk gelmiyorsa oruç tutmanın sünnet olduğunu belirtir.¹⁷⁶ Kur'ân-ı Kerîm'i hatmetmek için gece ya da gündüzün ilk saatlerini seçmek de sünnettir. Nedeni ise Hz. Sa'd bin Ebi Vakkas'ın rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber şöyle söylemiştir: *“Eğer Kur'ân'ı Kerîm'i hatmetme gecenin evveline denk gelirse, melekler sabah oluncaya kadar ona salat ederler. Eğer Kur'ân'ı Kerîm'i hatmetme gündüzün evveline denk gelirse, melekler akşam oluncaya kadar ona salat ederler.”*¹⁷⁷

Zokaydî'nin ifadesine göre Kur'ân okumanın en faziletli olduğu günler arefe günleri, daha sonra ise Cuma günleridir.¹⁷⁸ O, eğer yoldan alıkoymuyor ise seyahat halindeyken Kur'ân okumanın caiz; değirmen taşı dönerken Kur'ân okumanın ise mekruh olduğunu ifade eder.¹⁷⁹

Zokaydî'ye göre cehennem azabıyla ilgili ayetler okunurken geçmişteki günah ve kusur için korku, üzüntü ve pişmanlık duyup ağlayarak cennet nimetleriyle ilgili ayetleri okurken ise sevinç ve umut duyarak okunmalıdır.¹⁸⁰ O, kişi ağlayamıyorsa bile nefesine ağlayacak şeyler hatırlatması gerektiğini söyler. Eğer buna rağmen ağlayamıyorsa kişi kendine ve kalbinin katılığına üzülmelidir. Onun aktardığına göre Hz. Enes'ten (r.a.) aktarılan hadiste *“Dört şey şakavettendir: Gözlerin kuruluğu, kalbin katılığı, uzun emel, dünyaya hırslı olmak ve ömrü boşa geçirmek”* diye belirtilmektedir.¹⁸¹ Zokaydî, Kur'ânın bir kısmını bir grubun diğer kısmını da başka bir grubun okumasında herhangi bir sıkıntı olmadığını ifade eder.¹⁸²

3.3. Kur'ân Okumanın Fazileti

Si'irdî, bunu *“مِنْ كُلِّ حَرْفٍ مِنْهُ قَدْ تُوجَرُ - عَشْرَ كَرَامَاتٍ وَقَدْ تَكْتَنُرُ”* beyitiyle izah eder.¹⁸³ Zokaydî de Kur'ân okuyan kişinin her harf için on sevap kazandığını belirtmektedir.¹⁸⁴

¹⁷⁵ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 3.

¹⁷⁶ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 3.

¹⁷⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 3.

¹⁷⁸ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 3.

¹⁷⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 4.

¹⁸⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 4.

¹⁸¹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 4.

¹⁸² Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 5.

¹⁸³ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 71. Kur'ânın faziletine dair Si'irdî'nin diğer beyitleri şöyledir: (Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 76-79.)

خَيْرُ جَلِيسٍ لَا يَمْلُ الْجَلِيسَ - مِمَّا بِهِ مِنْ نَادَاتِ الْخَدِيثِ / وَقَدْ مَثَلْتُ قُرَاؤُهُ الرَّاحَةَ - بِأَلَا تُرْجَى فِي الْأَكْلِ وَالرَّاحَةِ / مَا دُمْتَ تَتْلُوهُ تَرَى بِهِجَةً - ثُمَّ إِلَى الْبَارِي تَلِي قُرْبَةً / إِنَّهُ لِلْقَلْبِ صَبَاءٌ وَنُورٌ / مَنْ يُؤْمِنُ تَدْرِيسِيَّةَ شَرْحِ الصُّدُورِ / لَا يَغْنُ عَنْ ذِكْرِ الْمُكَافِي سِوَاهُ مِنْهُ هُدَى الْحَقِّ وَفِيهِ انْتِبَاهُ

Buna delil olarak ise İbn Mesud'dan (r.a.) aktarılan “*Kim Allah'ın kitabından bir harf okursa ona bir hasene vardır. Hasene de on misliyle katlanır. Ben elif lam mim harfi bir harf demiyorum. Bilakis elif bir harf, lam bir harf ve mim bir harftir*” hadisini gösterir.

¹⁸⁵ Kur'ân okuyan kişinin samimiyeti ve tefekkürü kişinin daha fazla hayır kazanmasına da sebep olabilir.¹⁸⁶ Zokaydî Kur'ânı içeriğinin eşsizliği ve güzelliğinden dolayı en güzel dost olarak belirtir.¹⁸⁷ Herhangi biriyle muhabbet zamanla sıkıcılaşabilir fakat Kur'ân okundukça, tekrar edildikçe ondan alınan feyiz artar. Onun aktardığına göre Allah Resulü (s.a.s.) Kur'ân okuyanı, güzel kokusu ve tadıyla turuncgillere benzetmiştir.¹⁸⁸

Zokaydî'ye göre Kur'ânın yerine başkası geçemez.¹⁸⁹ Zira bir hadiste şöyle buyrulmuştur: “*Kur'ân onu zikir ve dua etmekten alıkoyarsa ben ona en güzeli veririm.*” Hatta tercih edilen görüşe göre, Kur'ân, zamana ve yere bağlı olmayan genel zikirlerin en faziletlisidir.¹⁹⁰ Zira bir rivayette şöyle buyrulmuştur: “*Ümmetimin en faziletli ameli Kur'ân'dır.*” Buna karşın, şer'i delillerle belirli bir zamana ve yere bağlı olan zikirler, örneğin sabah namazından güneş doğana kadar yapılan zikir, tavaf sırasında yapılan zikir ve namazlardan sonra yapılan zikirler, Kur'ân'dan daha faziletlidir.¹⁹¹

Kur'ânı tefsirden veyahut kitaptan okumanın daha faziletli olduğunu ifade etmiştir. Ancak kişi ezberden okuyunca daha fazla feyiz alıyorsa onu tercih etmesi gerekir.¹⁹² Ebu Hanife'ye göre namazda mushafla okumayı namazın bozulmasına sebep olduğu için tavsiye etmemiştir.¹⁹³ Kur'ânı namazda okumak en hayırlısıdır sonra gece okumak gecenin de ikinci kısmında okumak daha faziletlidir. Sabah namazından sonra okunan Kur'ân günün geri kalanında okunmasından daha hayırlıdır. İkindiden sonra

¹⁸⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 4.

¹⁸⁵ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 4.

¹⁸⁶ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 4.

¹⁸⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 4.

¹⁸⁸ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 4. Si'irdî'nin konuya dair yaklaşımı için bk. Abdulkarım, Molla Halil el-İs'irdî'nin *Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 76-77.

¹⁸⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 4. Ayrıca bk. Abdulkarım, Molla Halil el-İs'irdî'nin *Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 78.

¹⁹⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 4.

¹⁹¹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 4. Ayrıca bk. Abdulkarım, Molla Halil el-İs'irdî'nin *Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 79-80.

¹⁹² Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 5; Abdulkarım, Molla Halil el-İs'irdî'nin *Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 85.

¹⁹³ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 5; Abdulkarım, Molla Halil el-İs'irdî'nin *Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 85.

Yahudilerin ders vakti olduğu için Kur'ân okumanın caiz olmadığı yönünde yapılan iddaların bir dayanağı bulunmamaktadır.¹⁹⁴

3.4. Hakkında Rivayet Bulunan Ayet ve Sureler

Zokaydî bazı sure ve ayetler hakkında özel hadisler bulunduğunu¹⁹⁵, bu belirtilen ayet ve hadislerle daha fazla ehemmiyet verilmesi gerektiğini belirtir.¹⁹⁶ Örneğin geceleyin İhlas Suresi, Muavvizeteyn (Felak ve Nas Sureleri) ile Amenerresulü'yü okumayı bu kapsamda zikreder.¹⁹⁷ Zokaydî yine belli durumlar için bazı sure ve ayetlerin okunduğuna dair rivayetler olduğunu belirtir. Buna göre şifa için Fatiha Suresi;¹⁹⁸ hastalar ve ölümler için Yasin Suresi ile Secde suresi;¹⁹⁹ gece Duhân ve Vâkıa sureleri²⁰⁰; gece ve gündüz Haşr Suresi'nin sonu; geceleyin Tebareke Suresi (Mülk Suresi); ikinci namazından sonra Amme Suresi (Nebe Suresi) İnnâ Enzelnahu (Kadir suresi), Zilzâl, Âdiyat, Kafirûn, İza Câ'e (Nasr suresi) okunur.²⁰¹ Zokaydî bu konuda uydurma hadislerle dikkatleri çeker ve Beyzâvî tefsirinin surelerin faziletleri bahsinin sonunda yer alan hadislerin uydurma olduğunu; bu konuda Keşşâf'a bakılması gerektiğini söyler.²⁰²

Zokaydî Kur'ân'ın aksine, anlamadan yapılan dualara sevap verilmediğini belirtir. Kur'ân ise bundan farklı olarak sadece onu okumanın bile ibadet olduğunu belirtir.²⁰³ Bu noktada arapça olan Kur'ân ile diğer dualar arasında ayırım yapar ve kur'ân okumaktan sevap elde etmek için onun anlamını bilmeye gerek olmadığını belirtir. Bu yaklaşım kur'ânı anlayarak okumaya gerek olmadığı şeklinde anlaşılmamalıdır. Bu yaklaşımda anlayan anlamayan herkesin kur'ân ile bağı kurulmaktadır. Anlamadan kur'ân okumanın dahi önemine vurgu yapılmaktadır. Ona göre Kur'ânın okuyana maddi ve manevi birçok katkısı bulunmaktadır.²⁰⁴ Buna göre

¹⁹⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 5; Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 84-85.

¹⁹⁵ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 4.

¹⁹⁶ Si'irdî'nin konuya dair daha detaylı bir şekildeki izahları için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 81-84.

¹⁹⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 4.

¹⁹⁸ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 4.

¹⁹⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 4.

²⁰⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 5.

²⁰¹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 5.

²⁰² Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 5.

²⁰³ Si'irdî'nin konuya dair beyti şu şekildedir: *وَهُوَ مُنِيبٌ مِنْ جَمِيلِ النَّظَامِ لَا تَنْفَعُ الْأَدْعِيَةُ دُونَ افْتِهَامٍ*. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 86.

²⁰⁴ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 86-88.

hiçbir şey insanı Kur'ân kadar rahatlatmaz, onu tehlikelerden korumaz, hayırlara yönlendirmez ve rabbinin huzurunda ona şefaathçi olamaz. Kur'ân, okuyanı doğru yola iletir, onu Allah'tan uzaklaştırıcı sebeplerden kurtarır, kabir korkusunu ve yalnızlığını giderir. Kabirden çıkarken ona ışık, aydınlık, arkadaş ve genişlik olur. Kıyametin şiddetli anlarında ve dehşetinde şefaath etmesi için ona yol gösterir. Kur'ân ahirette Yüce Allah'tan okuyucudan hoşnut olmasını ve anne babasına doğu ve batıyı aydınlatan bir nur tacı giydirmeyi talep eder. Zokaydî bu anlayışa dayanak olarak şu hadisi gösterir: *“Kim Kur'ân'ı okur ve onunla amel ederse, kıyamet günü anne babasına, güneş sizdeyken ondan daha güzel bir ışıkla parlayan bir taç giydirilir. Peki siz, onunla amel eden hakkında ne düşünüyorsunuz?”* Zokaydî, hadiste Kur'ân okuyan kimsenin anne ve babasına verilen nimetlere bakarak okuyana ne lütufların verileceğine dikkatleri çeker. Ona göre bu ecir sayılamayacak ve hesaplanamayacak kadardır. Zokaydî, *“Kur'ân ehli ve Allah'ın yaratıklarının seçkinleridir.”* hadisinde buyrulduğu gibi Kur'ân okuyan Allah'ın ehli arasında yer aldığını belirtir.²⁰⁵ Zokaydî, Kur'ân'ın maddi hastalıklara da şifa olduğunu, onun kadar hastalıklara şifa başka bir olmadığını belirtir.²⁰⁶

Kur'ân-ı Kerîm de altı bin altı yüz altmışaltı ayet bulunur.²⁰⁷ Zokaydî'nin aktarımına göre bunlardan bininin emir, bininin yasak, bininin vaat ve bininin de tehdid olduğu söylenmektedir. Kalan diğer ayetler ise emsâl, hikâyeler, tesbihatlar, dualar ve helal ile haramın izahatıdır.²⁰⁸ Ayrıca Zokaydî Kur'ân ayetlerinin her birinin cennetteki bir dereceye tekabül ettiğini; kişi de her bir derecede yükselmekle ve kur'ân okumakla emredildiğini belirtir.²⁰⁹ Böylelikle Zokaydî, Kur'ânın ayet sayısı ile cennet dereceleri sayısının benzerliğine dikkat çekerek cennette yükselmeyi açık bir şekilde kur'ân ile ilişkilendirmektedir.

3.5. Kur'ân ve Arapça Harfleri

Zokaydî harflerin mahreçlerine geçmeden önce kur'ân harfleri ile Arap harflerinin sayısına dair dilcilerin görüşüne kısaca değinir. Si'irdî ve Zokaydî harflerin sözlük ve ıstılahi anlamlarına değinmeden sayı ve mahreçlerini ele almışlardır. Harf, sözlük anlamı olarak “bir tarafa meyletmek” manasındaki harf masdarının ismi olarak

²⁰⁵ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 5.

²⁰⁶ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 5-6.

²⁰⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 5.

²⁰⁸ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 5.

²⁰⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 5.

“taraf, uç, yan, zirve” gibi anlamlara gelir; çoğulu hurûf ve ahrufur.²¹⁰ Tecvid terimi olarak “Bir mahrece istinad ederek/dayanarak çıkan ses” şeklinde tanımlanmaktadır.²¹¹ Karaçam ayrıca “Eğer sese, belirli sebeplerle, muayyen bir keyfiyet isâbet ederse, harf olur” şeklinde de tanımlandığını ve tecvid ilminde harf ile hecâ harflerinin kast edildiğini belirtir.²¹² Kur’ândaki harflerin tamamı sessiz olup onları seslendiren ve dilimizdeki sesli harflere karşılık gelen işaretler harekelerdir.²¹³

Zokaydî Kur’ân ve Arapça kelimelerin oluşturduğu harfler elifi ve hemzeyi bir olarak kabul etmeyenler için toplamda 29 adet olduğunu belirtir.²¹⁴ Bu harfler aşağıdaki beyitte şu şekilde belirtilir:

غَيْثٌ خَصِيبٌ طَوْقٌ عَزِيزٌ ظِلٌّ تَاجٌ ذِكْرٌ ضِدٌّ مُقْشٍ أَحْسَنُ

“Verimli bir yağmur, izzet tacı, gölgesi şan ve şeref, anılarda bir taç, utanç ve ayıbın zıddı, en güzeli”²¹⁵

Onun aktardığına göre elif ve hemzeyi bir harf olarak kabul edenler ise alfabe-yi 28 harf olarak kabul etmiştir.²¹⁶ Zokaydî mahreçlere geçmeden önce asli ve fer‘î harflere kısaca değinir. Asli harfler hecâ harfleridir. Onun deyimiyle müteferri yani türemiş harfler sekiz tanedir. Üç çeşit olan hemze-i müsehhele²¹⁷, nûn-u hafiye (muhfât),²¹⁸ imâle elifi²¹⁹, tefhim lâmi²²⁰, zê (ز) gibi olan sad (müşemme)²²¹, cim (ج)

²¹⁰ İsmail Durmuş, “Harf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/163. Ayrıca bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 9/41-42; Abdurrahman Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları (Tecvîd)* (Bursa: Emin Yayınları, ts.), 89; Alican Dağdeviren, *Kur’ân Okuma Sanatı Tecvid* (İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2009), 22; Ramazan Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat* (İstanbul: İfav, 2016), 43.

²¹¹ İsmail Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri* (İstanbul: İFAV, 2012), 185; Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 43.

²¹² Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 185.

²¹³ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları (Tecvîd)*, 90.

²¹⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 6. Si’irdî’nin konuya dair beyti şu şekildedir: ثَمَّ حُرُوفٌ فِيهِ إِذْ رُكِبَا عَشْرُونَ تَلَّوْا تِسْعَةً فَاحْسِبَا Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Dıyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 102.

²¹⁵ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 6; Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Dıyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 103.

²¹⁶ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 6.

²¹⁷ Hemze-i müsehhele teshîl olunan yani kolaylaştırılarak okunan hemze demektir. Yanyana gelen iki hemzeden ikincisini hâ’ya benzetmeden hareke cinsine göre elif, vâv ve yâ arasında okumaktır. Hemze ile elif arasında “ءأعجمي”, hemze ile yâ arasında “الأنكم” hemze ile vâv arasında “اونينكم” şeklinde üç kısma örnek verilebilir. Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları (Tecvîd)*, 91-92.

²¹⁸ İhfa harflerinden biriyle karşılaşan nûnun ihfa ile okunmasıdır.

²¹⁹ İmâle bir şeyi bir tarafa eğmek anlamındadır. Tecvitte fethayı kesreye, elifi yâya meylettirerek seslendirmektir. Buna göre elif-i mumâle elif ile yâ arasında okunan bir harftir. Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları (Tecvîd)*, 93. İmâle suğrâ ve kübrâ şeklinde ikiye ayrılır. Elifi yâya meylettirme işlemi yâya daha yakınsa kübrâ, elifi daha yakınsa suğrâ imale denir. Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları (Tecvîd)*, 93.

²²⁰ Lâm-ı muğallaza da denir. Türkçedeki hala ve lala kelimelerindeki “la” ların kalın okunmasına benzer kalın sesle telaffuz edilir. Fetha ve zammeden sonra gellen lafzatullahın kalın okunması örnek olarak gösterilebilir. Lafzatullahın bu durumda kalın okunacağına kıraat imamları ittifak halindedir. Bunun dışında tefhim lâmi asım kıraatında yoktur. Bu okuyuş Verş’e aittir. Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları (Tecvîd)*, 95.

gibi olan şîn harfi.²²² Mekkî, cîm gibi olan şîn harfinin Kur'ânda olmadığını bazı Arap kabilelerinde müennes kef (ك) harfinin şîn ile cîm arası bir sesle telaffuz ettiklerini belirtir.²²³ Modern tecvid kaynaklarında fer'î harfler üç çeşit hemze-i müsehhhele bir çeşit, cim gibi olan şîn harfi de eklenmeden beş çeşit olarak işlenmektedir.²²⁴

3.6. Harflerin Mahreçleri

Mahreç sözlükte çıkış yeri anlamında ismi mekan kalıbı olup çoğulu mehârictir. İstilahta harflerin çıktığı yere denir.²²⁵ Karaçam ıstilahtı olarak “*harfin çıktığı ve başka harflerden temyiz ve tefrik edildiği yere denir*” şeklinde mahreci tanımlar.²²⁶ Si'irdî ve Zokaydî harflerin mahreç mahallerinin genel olarak ağız olduğunu özel olarak ise gırtlak, dil, dudak ve burun boşluğu şeklinde dört yer olduğunu belirtirler.²²⁷ Karaçam bunlara cev'î de (ağız ve boğaz boşluğu) ekleyerek mahreç mahallini beş olarak takdir eder.²²⁸ Zokaydî, Halil b. Ahmed'in (ö. 175/791) görüşüne göre harflerin on yedi mahreci olduğunu belirtir.²²⁹ Si'irdî bu görüşün aynı zamanda cumhurun da görüşü olduğunu ifade eder.²³⁰ Zokaydî'nin aktardığına göre Sîbeveyhi'ye (ö. 180/796) göre on altı, Ferrâ'ya (ö. 207/822) göre ise mahreçler on dört tanedir.²³¹ Sibeveyhi cev' mahrecini düşürmüş, Ferrâ ise buna ek olarak nûn, lam ve râ harfleri için tek mahreç noktası belirlemiştir.²³² Sîbeveyh ve el-Câberî (ö. 732/1332), harf-i med olan elifi hemzenin, harf-i med olan vâvı harekeli vâvın, harf-i med olan yâvı da harekeli yâvın mahrecinden çıktığını kabul etmektedir.²³³

Mahreçler hakikî ve takdîrî olarak genelde iki kısımda incelenir. Hecâ harfleri gibi harfin sesi mahreç bölgelerinden birine temas ederek çıkıyorsa muhakkak/hakikî,

²²¹ Sâd harfinin zê harfine karıştırılmasıdır. Sâd ve zê harfini karşımı ile çıkan sestir. Sâdın mahrecinden eksik bir sâd zenin mahrecinden de eksik bir zê çıkarılarak iki harf birine karıştırılır. Asım kıraatında yoktur. Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları (Tecvid)*, 94.

²²² Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 6.

²²³ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Mekkî, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kırâ'e ve tahkîki lafzi't-tilâve*, thk. Ahmed Hasan Ferehât (Ürdün: Dâru 'Ammar, 1996), 111.

²²⁴ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 187-189; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları (Tecvid)*, 91; Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, 27-31.

²²⁵ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları (Tecvid)*, 97.

²²⁶ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 190.

²²⁷ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 105; Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 6.

²²⁸ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 191.

²²⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 6; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/14.

²³⁰ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 105.

²³¹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 6; Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 105.

²³² Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 105; Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 6.

²³³ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 191.

med harfleri gibi temas etmeden çıkıyorsa mukadder/takdirî denir.²³⁴ Takdirî mahreç bölgesi geniz (الخيشوم) ile ağız ve boğaz boşluğudur (الجوف).²³⁵ Ağız ve boğaz boşluğu med harflarının, geniz ise ihfa halinde veya ğunneli idgam durumunda sakın olan nûn ile mîm harflarının mahrecidir.²³⁶ Mahrecin bu taksimi uygulama açısından olup ayrıca bölgeleri yönünden küllî ve cüzî mahreçler şeklinde de mahreçler incelenmektedir. Buna göre küllî mahreç bir grup harfin çıktığı mahreç, cüz'î mahreç ise her harfin veya bazı harfler grubunun çıktığı mahallere denir.²³⁷ Zokaydî cumhura uygun bir şekilde mahreçleri 17 kısımda ele almıştır.²³⁸

Birinci mahreç med harflerinin mahrecidir.²³⁹ Bu mahreç bölgesine cevâf denmektedir.²⁴⁰ Karaçam bu mahreci şu şekilde tanımlar: “Boğazın göğüse bitişik olan kısmından, dudaklara varıncaya kadar, boğaz ile ağız içindeki boşluğa denir.”²⁴¹ Med harfi de üç tanedir. Elif her zaman med harfidir. Vâv ve yâ harfleri ise kendinden önce gelen harflerin harekesi kendi türünden ise veya sakın iseler med harfi olurlar.²⁴²

İkinci mahreç (أقصى الحلق) gırtlığın derinliği/boğazın sonudur.²⁴³ Hemze ve hâ (الهاء) harfleri için kullanılır.²⁴⁴ Bu iki harfin sıralaması hakkında ihtilaf oluşmuştur. Mekkî b. Ebî Talib'e (ö. 437/1045) göre hemze evveldir.²⁴⁵

Üçüncü mahreç (وسط الحلق) gırtlığın orta kısmındadır. ‘Ayn (عين) ve ha (حاء) harfleri buradan çıkmaktadır.²⁴⁶

Dördüncü mahreç boğazın ucudur (ادنى الحلق). Bu mahreç boğazın aşağısı, ağıza açılan ve ağıza en yakın olan bölgedir.²⁴⁷ Gayn (غين) ve hı (حاء) harflerinin çıkış yeri

²³⁴ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları (Tecvid)*, 99.

²³⁵ Dağdeviren, *Kur'an Okuma Sanatı Tecvid*, 37.

²³⁶ Dağdeviren, *Kur'an Okuma Sanatı Tecvid*, 37.

²³⁷ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kiraat*, 59.

²³⁸ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 6.

²³⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 6; Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Dıyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 106.

²⁴⁰ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları (Tecvid)*, 100.

²⁴¹ Karaçam, *Kur'an-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 191.

²⁴² Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 6; Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Dıyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 106.

²⁴³ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 6; Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Dıyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 106.

²⁴⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 6.

²⁴⁵ Karaçam, *Kur'an-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 193. Mekkî'nin görüşü için bk. Mekkî, *er-Ri'âye*, 145-158.

²⁴⁶ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 6; Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Dıyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 106.

²⁴⁷ Karaçam, *Kur'an-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 193; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları (Tecvid)*, 100.

olarak kabul edilir.²⁴⁸ Bu harflere gırtlak harfi denilmektedir.²⁴⁹ İkinci, üçüncü ve dördüncü mahreçlerden çıkan harflere hurûf-ı halkiyye denmektedir.²⁵⁰

Beşinci mahreç kâf harfinin mahrecidir. Dilin gırtlığa/boğaza en yakın yerinden çıkar.²⁵¹

Altıncı mahreç kef harfinin mahrecidir. Kaf harfinin çıkış yerinden biraz daha aşağıdadır. Dilin en geri noktasından çıkar.²⁵² Kaf ve kef harflerine “lehvî” (لهويّة) denir, çünkü küçük dil olarak da bilinen “lahât”tan (اللهاة) çıkarlar.²⁵³

Yedinci mahreç cîm, şîn ve med harfî olmayan yâ harflerinin çıkış noktasıdır. Dilin ortasından ve üst damaktan çıkmaktadır. Bu harflere “şecerî” denmektedir.²⁵⁴

Sekizinci mahreç dâd (الضاد) harfinin mahrecidir. Dilin sağ veya sol kenarının azı dişlerine getirilmesiyle çıkar.²⁵⁵ Karaçam bu mahreç ile alakalı tartışmaların olduğunu, tartışmanın kaynağında bu harfe ait istitâle özeliğinin yattığını söyler.²⁵⁶

Dokuzuncu mahreç lâm harfinin mahrecidir. Bu harf de dâl harfî gibi üst dişlerin ardından çıkar fakat lam harfî dilin biraz daha damağa doğru çekilmesiyle çıkar.²⁵⁷ Karaçam, bu mahrecin dilin iki kenarı ile birlikte dil ucuna varıncaya kadar üst damak olduğunu; dâd mahrecinin bitiminden başlayıp, azı dişlerden sonraki (dâhık, nâb, rubâiyye ve seneiyye) dişlerin üst kısımlarının bu mahreç bölgesi olduğunu söyler.²⁵⁸ O, lâm harfinin mahreci olan bu bölgenin en geniş mahreç sahası olduğunu belirtir.²⁵⁹

Onuncu mahreç gunneli olmayan nûn harfinin mahrecidir.²⁶⁰ Karaçam bu mahrecin sahasını “dil ucu ile onun hizasındaki iki üst ön dişlerin etleri” şeklinde

²⁴⁸ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 6.

²⁴⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 6; Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Dıyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 107.

²⁵⁰ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 193; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları (Tevvîd)*, 100.

²⁵¹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 6; Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Dıyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 107.

²⁵² Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 6; Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Dıyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 107.

²⁵³ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 6; Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Dıyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 107. Ayrıca bk. Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 193.

²⁵⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 6; Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Dıyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 107-108.

²⁵⁵ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 7; Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Dıyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 108.

²⁵⁶ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 194.

²⁵⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 7; Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Dıyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 108-109.

²⁵⁸ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 194.

²⁵⁹ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 194.

²⁶⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 7; Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Dıyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 110.

belirler.²⁶¹ Zokaydî, bu harf de lâm harfinin çıktığı bölgeden çıkar, fakat biraz daha altta olduğunu belirtir.²⁶² Zokaydî'nin bu nûn için gunneli olmayan kaydı koyması anlamlıdır. Çünkü bu nûn izhar olunan nûndur. İhfa edilen nûn ise fer'î harflerden olup mahreci genizdir.²⁶³

On birinci mahreç râ harfinin mahrecidir. Nûn harfinin çıkışının biraz daha alt kısmından çıkmaktadır.²⁶⁴ Bu mahreç yeri dil ucu ile ona değdiği iki üst ön dişlerin üstündeki damak bölgesidir.²⁶⁵

On ikinci mahreç tâ (طاء), dâl (دال) ve tê (تاء) harflerinin mahrecidir.²⁶⁶ Zokaydî, bu harflerin dilin ucunun üst dişlerin damak ve dişlerin birleştiği yere değmesiyle çıktıklarını belirtmektedir.²⁶⁷ Bu mahreçten çıkan harflerin sıralaması da sırasıyla tâ (طاء), dâl (دال) ve tê (تاء) şeklindedir.²⁶⁸ Dağdeviren bu sıralamayı şu şekilde izah eder: “Dilin ucu ile üst ön dişlerin kökünden “ ط: ta”, bu dişlerin ortasından “ ت: dâl” ve ucundan da “ ت: tâ” harfleri çıkar.”²⁶⁹ Bu harflere “الحروف النطعية” üst damak harfleri denmektedir.²⁷⁰

On üçüncü mahreç noktalı zâ (ظاء), zâl (ذال) ve sê (ثاء) harflerinin mahrecidir. Zokaydî, dilin ucu üst ön dişlerin keskin yerine değerek bu harflerin seslendirildiğini söyler.²⁷¹ Bu mahreçten de harflerin çıkış sıralaması sırasıyla zâ, (ظاء) zâl (ذال) ve se (ثاء) şeklindedir.²⁷² Bu harflerin seslendirilişinde dil ucu diş uçlarına temas ederken hafif dışarı çıkmaktadır. Söz konusu bu çıkış sê (ثاء) harfinin seslendirilişinde dil daha fazla dışarıdadır. zâl (ذال) harfinde daha az, zâ (ظاء) da ise çok daha az dışarıdadır.²⁷³ Bu harflere diş eti harfleri “الحروف اللثوية” denilmektedir.²⁷⁴

²⁶¹ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 195.

²⁶² Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 7; Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Dıyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 110.

²⁶³ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 195.

²⁶⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 7; Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Dıyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 110.

²⁶⁵ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 195.

²⁶⁶ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 7; Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Dıyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 110.

²⁶⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 7; Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Dıyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 110.

²⁶⁸ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 195.

²⁶⁹ Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, 35.

²⁷⁰ Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, 35.

²⁷¹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 7; Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Dıyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 111.

²⁷² Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 195.

²⁷³ Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, 36.

²⁷⁴ Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, 36.

On dördüncü mahreç safır “tıslama” harfleri olarak adlandırılan sâd (صاد), zây (زاء) ve sîn (سين) harflerinin mahrecidir.²⁷⁵ Zokaydî bu harflerin dil ucu ile alt veya üst ön dişlerin iç tarafından çıktıklarını belirtir.²⁷⁶ Bu mahreçten çıkış sıralaması sırasıyla sâd (صاد), zây (زاء) ve sîn (سين) şeklindedir.²⁷⁷ Dağdeviren bu sıralamayı şu ifadeleri ile izah etmektedir: “Dil ucu ile alt ön dişlerin yarısına doğru kısmından “ ص: sad”, ucuna doğru kısmından “ س: sîn” ve bu dişlerin ucundan “ ز: zâ” harfleri çıkar.”²⁷⁸ Bu harflere dil ucu harfleri “الحروف الأسلية” denmektedir.²⁷⁹

On beşinci mahreç fâ harfinin mahrecidir. Alt dudağın içinin üst ön dişlerin ucuna değmesiyle çıkar.²⁸⁰

On altıncı mahreç med harfi olmayan vâv, gunneli olmayan mîm ve bê harflerinin mahrecidir. Üst ve alt dudakların arasından çıkar. Zokaydî, dudaklardan çıkmalarından ötürü buharflere “şefevî” (شفوية) dendiğini belirtir.²⁸¹ Dağdeviren, bê (ب) harfi dudak uçlarının birbirine sıkıca kapatılmasıyla, mîm (م) harfi dudakların dışa doğru hafifçe kapatılmasıyla, vâv (و) harfi ise dudakların büzülerek öne doğru açılmasıyla çıkarıldığını belirtir.²⁸²

On yedinci mahreç idgam edilmiş gizlenmiş/tahfif edilmiş nûn ve mîm harflerinin mahreci olan genizdir (الخيضوم).²⁸³ Zokaydî gunnenin, tıpkı cehr gibi bu harflerin bir özelliği olduğu dolayısıyla mahreç olarak belirtilmemesi gerektiğini söyler.²⁸⁴

Zokaydî bir harfin çıkış noktasının nerede olduğunu bilmek için o harfin sakinleştirilmesi ve hemzeli şekilde okunması gerektiğini belirtir.²⁸⁵ Bu şekilde harfin çıkış noktası tam olarak ortaya çıkmaktadır.²⁸⁶

²⁷⁵ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 195.

²⁷⁶ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 7; Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Dıyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 111.

²⁷⁷ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 195.

²⁷⁸ Dağdeviren, *Kur’ân Okuma Sanatı Tecvid*, 35.

²⁷⁹ Dağdeviren, *Kur’ân Okuma Sanatı Tecvid*, 36.

²⁸⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 7; Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Dıyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 112.

²⁸¹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 7; Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Dıyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 112.

²⁸² Dağdeviren, *Kur’ân Okuma Sanatı Tecvid*, 36. Ayrıca bk. Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları (Tecvid)*, 103-104.

²⁸³ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 7; Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Dıyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 112.

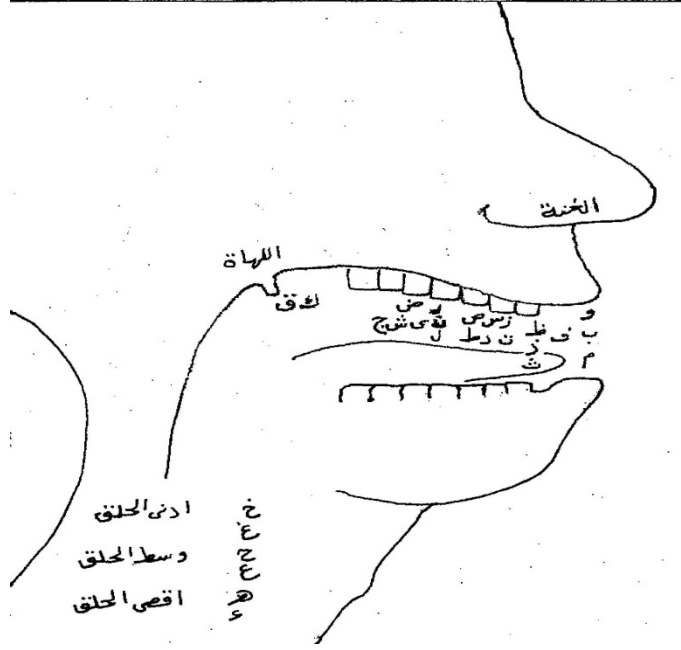
²⁸⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 7. Si’irdî’nin görüşü için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Dıyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 112.

²⁸⁵ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 7.

²⁸⁶ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 7.

Harfler ve mahreçlerinin net anlaşılması açısından harflerin mahreç şemasının yararlı olacağı kanısındayız.

Harflerin mahreç şeması:²⁸⁷

Şema 3. 1. Harflerin mahreç şeması
Harflerin mahreç tablosu²⁸⁸

Sıra	Mahreç adı	Harfler
1	Cevf	ي - و - ا
2	Aksa'l-halk	هـ - ء
3	Vasatu'l-halk	ح - ع
4	Edne'l-halk	خ - غ
5	Dil kökü ve üst damak	ق
6	Dil kökü ve küçük dil önü	ك
7	Dil ortası ve üst damak ortası	ي - ش - ج
8	Dil kenarı ile üst azi dişler	ض
9	Dilin iki kenarı ve ucu ile üst damak	ل
10	Dil ucu ile iki üst ön dişlerin üstündeki damak	ر

²⁸⁷ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları (Tecvîd)*, 110.

²⁸⁸ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları (Tecvîd)*, 109.

11	Dil ucu ile iki üst ön diş etleri	ن
12	Dil ucu ile üst ön diş dipleri	ت - د - ط
13	Dil ucu ile üst ön (veya alt ön) dişlerin iç yüzü	ز - س - ص
14	Dil ucu ile ön dişlerin uçları	ث - ذ - ظ
15	Üst ön diş uçlarıyla alt dudağın içi	ف
16	Alt ve üst dudaklar	م - ب - و
17	Hayşûm	Ğunne ve nûn-ı muhfât

Tablo 3. 2. Harflerin mahreç tablosu

3.7. Harflerin Sıfatları

Sıfat sözlükte zatın durumlarına delalet eden isim, mevsufun kendisiyle bilindiği emâreler anlamındadır.²⁸⁹ Si‘irdî tecvid terimi olarak sıfatları “*telaffuz edenin harfleri harflerin keyfiyetlerinin dışına çıkmadan uygun ve hakkettikleri gibi çıkarmasını sağlayan nâkid/eleştirmen gibi*”²⁹⁰ şeklinde sıfatların pratik yani işlevsel yönü ile tanımlamaktadır. Karaçam “*mahrecde meydana gelişi esnasında harfin sesine arız olan keyfiyet*” şeklinde tarif etmektedir.²⁹¹ Çetin, ayrıca “*mahreçten çıkışı esnasında harfin kazandığı özellikler*” şeklinde başka bir tanım da zikretmektedir.²⁹² Mahreçleri bir olan harflerin bir birinden ayırt edilmeleri sıfatları ile gerçekleşmektedir.²⁹³ Mekkî, harflerin bazı iki, üç ve daha fazla sıfatı taşıyabildiklerini, mahreçleri bir olduğu halde sıfatların bazılarında bazılarında ayrı bazılarında ortak olabildiklerini, bazı sıfatlarda ortak olup mahreçlerin değişebildiğini ancak hem sıfat hem de mahreçte bir harfin bulunmadığını belirtir.²⁹⁴ Karaçam sıfatlara dair şu üç faydayı zikretmektedir: Mahreçleri bir olan harfleri birbirinden ayırma, kuvvetli harfi zayıf olandan ayırt etme, mahreçleri ayrı olan harflerin seslendirilişinde güzellik meydana getirme.²⁹⁵

Zokaydî sıfatın tanım ve işlevine değinmez. O, harflerin mahreçlerini bilmenin harflerin sıfatlarını bilmeyi sağladığını belirterek harflerin yirmi sıfatı olduğunu ifade

²⁸⁹ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî, *Kitâbü't-ta'rifât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 113.

²⁹⁰ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Dıyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 114.

²⁹¹ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 197.

²⁹² Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları (Tecvîd)*, 113.

²⁹³ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 197.

²⁹⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 115.

²⁹⁵ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 197.

eder.²⁹⁶ Harflerin sıfatlarının adedine dair tecvid âlimleri ihtilafa düşmüştür.²⁹⁷ 14 ile 44 veya daha fazla sıfat litaretürde tartışılmaktadır.²⁹⁸ Örneğin Mekkî 44 adet sığata kadar tespit edebildiğini ifade eder.²⁹⁹ Zokaydî ise dedesi Si'irdî gibi bunlardan yirmi tanesine değinmektedir.

Sıfatlar zıttı olup olmaması (mütezâd ve ğayri mütezâd), niteliklerinin sürekli bulunup bulunmaması açısından (lâzımî³⁰⁰-arızî³⁰¹), mahreç ve hareke ilişkisine bağılı olarak kuvvetli³⁰²-zayıf³⁰³; sert-yumuşak şeklinde farklı açılardan tasnif edilmişlerdir.³⁰⁴ Zokaydî, bazı harflerin zıtlarının olduğunu ve öncelikle onlara değineceğini ifade eder.³⁰⁵ Mütezâd harfler birbirinin zıddı olup aynı kelimedede beraber bulunması mümkün olmayan sıfatlardır.³⁰⁶ Gayr-ı mütezâd sıfatlar ise birbirinin zıddı olmayıp bir harfte beraberce bulunabilen sıfatlardır.³⁰⁷ Zokaydî “*kalkale, safır, tefeşşî, istitâle, tekrîr, lîn, inhırâf, istitâle, hâvi, mehtût*” sıfatlarını zikreder. Bu kapsamda Karaçam ise “*kalkale, safır, tefeşşî, istitâle, tekrîr, lîn, inhırâf, ve ğunne*” sıfatlarını bu kapsamda zikreder.³⁰⁸

²⁹⁶ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 7.

²⁹⁷ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 197.

²⁹⁸ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 197.

²⁹⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 115.

³⁰⁰ Bu sıfatlar terkedilir veya değıştirilirse lahn-i celî olarak görülür. Bu sıfat “*Harflerin zâtına mahsus ve onlardan ayrılmaması gereken sıfatlardır.*” (Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 199.) “*Harfin fonetik oluşumunda yer alan ve harften ayrılmayan sıfatlara “lâzımî sıfat” denir.*” (Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, 42.) Şekillerinde tanımlanmaktadır.

³⁰¹ Dağdeviren bu sıfatı şu şekilde tanımlamaktadır: “*Harfin fonetik yapılanmasında yer alması ya da harflerden ayrılması mümkün olan sıfatlara “arızî sıfat” denir.*” Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, 42.

³⁰² Cehr, şiddet, isti'lâ, itbâk, ismât, safır, kalkale, inhıraf, tekrîr, tefeşşî, istitâle, ğunne sıfatları kuvvetli sıfatlar kapsamında değerdendirilmektedir. Bk. Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 198; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 74; Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, 40.

³⁰³ Hems, rihvet, beyniyye, istifâle, infitâh, izlâk, lîn, hafâ sıfatları zayıf sıfatlar kategorisinde değerdendirilmektedir. Bk. Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 198; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 74; Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, 40.

³⁰⁴ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 198-199; Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, 39-40.

³⁰⁵ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 7.

³⁰⁶ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 115; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 199.

³⁰⁷ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 197.

³⁰⁸ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 197.

3.7.1. Zıddı olup olmaması açısından sıfatlar

3.7.1.1. Zıddı olan sıfatlar

Zokaydî sıfatları zıddı olup olmaması açısından ele almaktadır. Onun öncelikle izah etmeyi uygun gördüğü birbirlerinin zıddı olan on özellik şunlardır:³⁰⁹

- Cehr (الجهر) zıddı Hems (الهمس)
- Rehâvet (الرخاوة) zıddı şiddet (الشدة)
- Sefl (السفل) zıddı Ulû (العلو)
- Feth (الفتح) zıddı itbâk (الإطباق)
- İsmât (الإصمات) ve izlâk (الإذلاق)

Karaçam mütezâd harfler kapsamına ayrıca beyniyye, tefhim-terkîk, ihfâ-izhârı da ekleyerek bu grup sıfat adedini on beşe çıkarmaktadır.³¹⁰

Hems ve cehr (الجهر) kategorisi nefesin akışı ile alakalıdır. Bazı harfler seslendirilirken nefese az ihtiyaç duyarken bazısı daha çok ihtiyaç duyabilmektedir.³¹¹ Mekkî “kuvvetleri ve mahreçlerine olan güçlü bağları sebebiyle bu harflerin telaffuz edilmeleri esnasında nefesin tutulması” şeklinde tanımlar.³¹² Mekkî aynı zamanda bu harflerin mehmus harflerden daha kuvvetli olduklarını, bazılarının da yine bazısından daha kuvvetli olduklarını belirtir.³¹³ Si‘irdî cehr’de nefesin hapsedildiğini, hems’te ise nefesin aktığını sözlük anlamı itibarıyla hems’in gizleme³¹⁴, cehrin ise ilan³¹⁵ olduğunu dolayısıyla birbirinin zıtları olduklarını belirtir.³¹⁶ Zokaydî de sözlük anlamı açığa vurmak olan cehri (الجهر) güçlü bir şekilde telaffuz edilmeleri sebebiyle nefesin bir müddet tutulması şeklinde tanımlar.³¹⁷ Cehr harfleri (الجهر) “ظل [قويرض] إذ غزا جند مطيع” (Gecenin karanlığında, bir grup asker baskın yaptı) ifadesindeki harflerdir.³¹⁸

³⁰⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 7. Si‘irdî’nin ilgili beyti ve görüşü için bk. (فتح و صَمْتُ ثُمَّ) (جهرٌ ورخوٌ سُفْلٌ ألقابها -أضدادها). Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 115.

³¹⁰ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 197.

³¹¹ Dağdeviren, *Kur’ân Okuma Sanatı Tecvid*, 44.

³¹² Mekkî, *er-Ri’âye*, 117.

³¹³ Mekkî, *er-Ri’âye*, 116.

³¹⁴ Hems gizli olan veya gizli/kısık ses anlamına gelmektedir. Bk. Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed el-Fîruzâbâdî, *el-Kâmûs el-Mûhît* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2005), 585.

³¹⁵ El-cehre açığa çıkan zahir olan anlamındadır bk. Fîruzâbâdî, *el-Kâmûs el-Mûhît*, 369.

³¹⁶ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 116.

³¹⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 7.

³¹⁸ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 7.

Zokaydî hemsin (الهمس) gizlemek manasına geldiğini telaffuz edilirken baskılanmamaları için nefesin akıtılması gerektiğini belirtir.³¹⁹ O “gizlemek” hems özelliğinin sözlük anlamı, “baskılanmamaları için nefesin akıtılması” ise ıstılah manası olarak zikretmektedir. Mekkî ıstılah manası olarak “*telaffuz edilirken (harfin) zayıflığından ve mehrecine olan itimadının/dayanmasının zayıflığından harfin nefesle akması*”³²⁰, Karaçam ise “*mahreçlerinden çıkmaları esnâsında mahrecde aralık kalması ve mahrece fazla dayanılma- ması sebebiyle, harf telâffuz edilirken nefesin harfle beraber akmasına denir.*”³²¹ şeklinde tanımlamaktadır. Mekkî bazı harflerin diğerlerine nazaran daha zayıf olabildiklerini, sâd ve Hâ harflerinin diğerlerine nazaran daha kuvvetli olduklarını ifade eder.³²² Zokaydî hems (الهمس) harflerinin şu ibarede geçen on harf olduğunu belirtir. “*فحثه شخص سكت*” (Bir şahıs onu teşvik etti, sustu).³²³

Rehâvet (الرخاوة)³²⁴ yumuşaklık ve şiddet (الشدّة) sertlik mahrece temas miktarına bağlı olarak harf sesinin akışı açısından³²⁵ birbirinin zıddı iki sıfattır. Si’irdî ses akışının bir önceki başlıkta geçen nefes akışından farklı olup aralarında zıtlığın bulunmadığını belirtir.³²⁶ Zokaydî rehâvet (الرخاوة) sıfatını “*harfin çıkarılması esnasında mahrecine tam dayanmadığı için sesin akması*”³²⁷, şiddeti (الشدّة) ise “*harfin telaffuzu esnasında mahrece olan güçlü bağından ötürü sesin tutulması*” şeklinde tanımlar.³²⁸ Şiddet harfleri “*أجد قط بكت*” ifadesinde geçen harflerdir.³²⁹ Zokaydî ibarede geçen harflerin dışında kalan (لن عمر) harfleri hariç diğer harflerin rehâvet sıfatı taşıyan harfler olduğunu belirtir.³³⁰ Si’irdî rihvet sıfatı taşıyan harflerin on altı harf olup şu ibarede geçen harfler olduğunu belirtir: “*حسن خط، شض هز، وضعت، يا فذ*”³³¹ Zokaydî’nin hariç tuttuğu (لن عمر) harfleri kendisinin ifadesiyle rihvet ile şiddet vasıfları arasındadır ve

³¹⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 7.

³²⁰ Mekkî, *er-Ri’âye*, 116.

³²¹ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 201.

³²² Mekkî, *er-Ri’âye*, 116.

³²³ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 7. Bu ibarenin “*كست شخص فحث*” şeklinde versiyonu da bulunmaktadır. Bk. Cezerî, *Mukaddimetü’l-Cezeriyye*, 18; Mekkî, *er-Ri’âye*, 116.

³²⁴ Er-Rehvu bir nesnenin gevşek ve yumuşak olması anlamındadır. Bk. Fîruzâbâdî, *el-Kâmûs el-Mûhîr*, 1287.

³²⁵ Dağdeviren, *Kur’ân Okuma Sanatı Tecvid*, 45.

³²⁶ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 117.

³²⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 7. Karaçam ise “*kendilerinde rihvet sıfatı bulunan harflerin sükûn ile telâffuzu esnâsında, mahrece itimadın zayıf olması hasebiyle, ses ve nefesin beraberce akması*” şeklinde tanımlamaktadır. Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 203.

³²⁸ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 8. Karaçam’ın tanımı ise şu şekildedir: “*Şiddet harfleri sükûn ile okunduğu zaman, sesin ve nefesin asla akmamasına denir.*” Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 202.

³²⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 8.

³³⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 8.

³³¹ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 117.

kimi kaynaklarda beyyine harfler olarak isimlendirilmektedir. Bu harfler sakin okunduklarında ses ve nefesin ne tamamen akması ne de tamamen akmaması durumu olarak tanımlanmaktadır.³³²

İstifâl ve isti‘lâ sıfatları harfin telaffuzu esnasında dilin damağa doğru yukarı ve aşağı hareketi açısından bir birinin zıddı olan iki niteliklidir.³³³ Zokaydî sefli (سفل) “harflerin telaffuzu sırasında dilin üst damaktan aşağı inmesi”³³⁴ isti‘lâyı da (استعلاء) “harflerin okunuşu esnasında dilin üst damağa doğru yükselmesi” olarak tanımlamaktadır.³³⁵ O, خص ضغط قظ ibaresindeki harflerin isti‘lâ harfleri, bunların dışında kalan diğer tüm harflerin alçak yani istifâl harfleri olduğunu belirtir.³³⁶ Bu iki sığata bağılı olarak harfler kalın veya ince okunur. İsti‘lâ sıfatını taşıyan harfler tefhîm ile yani kalın okunur.³³⁷ Karaçam istilâ harflerinin kalın okunduğı hususunda ittifak olduğunu, dolayısıyla bu harflerin kalın okunmasının vacip olduğunu belirtir.³³⁸ İstifâl sıfatını taşıyan harfler ise terkîk ile yani ince okunur.³³⁹

İnfîtâh ve intibâk mahrecin açılıp kapanmasına bağılı olarak harfler ya dil ile damağın kapanması sonucu sıkışırklar veya dil ile damak arasındaki açılma ile rahat çıkarlar.³⁴⁰ Sözlükte kaplamak gibi anlamları³⁴¹ olan itbâkı (اطباق) Zokaydî, harfleri telaffuz ederken dil ve damak katmanlarının birbirine degecek şekilde kapanması³⁴² infitâhı (انفتاح) ise bahsi geöen örtüşme ve kapanmanın olmaması şeklinde tanımlar. Zokaydî “الصاد والضاد والطاء والظاء” harflerinin itbâk harfleri geri kalan 25 harfin ise infitâh harfleri olduğunu belirtir.³⁴³ Zokaydî infitâh harflerinden üçünün isti‘lâ, yirmi ikisinin de istiflâ sıfatı taşıdığını ifade eder.³⁴⁴ İtbâk özelliğinin istilâ sıfatı ile infitâh sıfatının ise istiflâ ile bağılı bulunmaktadır. Si‘irdî itbâkın istilâdan daha belîğ olduğunu belirtir.³⁴⁵ Karaçam itbâk sıfatının istilâle sıfatını gerektirdiğini dolayısıyla her itbâk harfinin aynı zamanda istilâ harfi olduğunu ancak her istilâ harfinin itbâk harfi

³³² Dağdeviren, *Kur’ân Okuma Sanatı Tecvid*, 47.

³³³ Bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 119; Dağdeviren, *Kur’ân Okuma Sanatı Tecvid*, 48.

³³⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 8.

³³⁵ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 8.

³³⁶ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 8.

³³⁷ Dağdeviren, *Kur’ân Okuma Sanatı Tecvid*, 49-50.

³³⁸ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 206.

³³⁹ Dağdeviren, *Kur’ân Okuma Sanatı Tecvid*, 49-50.

³⁴⁰ Dağdeviren, *Kur’ân Okuma Sanatı Tecvid*, 51.

³⁴¹ Fîruzâbâdî, *el-Kâmûs el-Mûhît*, 902.

³⁴² Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 8.

³⁴³ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 8; Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 120.

³⁴⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 8.

³⁴⁵ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 120.

olmadığını belirtir.³⁴⁶ Yine Karaçam infitâh sıfatının istifâle sıfatından daha genel olduğunu, her istifâle harfinin infitâh harfi olduğunu ancak her infitâh harfinin istifâle harfi olmadığını belirtir.³⁴⁷

İsmât (الإصمات) ve izlâk (الإذلاق) sıfatları harflerin mahrece ulaşmalarındaki veya çıkışlarındaki kolaylık ve zorluğa göre birbirinin zıddı iki sıfattır. Bazı harflerin telaffuzu kolay mahrecine hızlıca ulaşabilirken bazısı öyle değildir.³⁴⁸ Sözlükte süratli olmak anlamındaki izlâk³⁴⁹ istilahi olarak kendisinde bu sıfat bulunan harflerin telaffuz edilirken dilin çabuk olması şeklinde tarif edilmektedir.³⁵⁰ Zokaydî ise daha sade olarak “*harfin dilin ucundan çıkması/akması*” şeklinde tanımlar.³⁵¹ O izlâk harflerinin (فر من لب) ifadesindeki harfler olduğunu belirtir.³⁵² Bu harfler dil ve dudak uçlarından çıktıkları için izlâk olarak isimlendirilmiştir.³⁵³ Zokaydî sözlük anlamı susmak olan sumtu/ismât³⁵⁴, izlâkı engellemek olarak tanımlar. İzlâk harfi dışında kalan harflerin ismât harfleri olduğunu ifade eden Zokaydî, ismât denmesinin sebebi olarak dilbilimcilerin bu harflerden dört veya beş harfli kelime oluşturulamamasını gerekçe gösterir.³⁵⁵ Yani dört,beş ve altı harfli kelimelerde bu harflerin telaffuzlarındaki zorluk sebebiyle yanyana gelmelerine mani olunmuştu. Tamamen ismât harflerinden oluşan aslı Arapça olan çok harfli kelime bulunmamaktadır.³⁵⁶ Zokaydî bu nedenden ötürü dilcilerin “عسجد” (altın) kelimesinin Arapça olmadığına hükmettiklerini belirtir.³⁵⁷ İzlâk harfleri hafif, ismât harfleri ağır olduğundan, çok harfli kelimelerde izlâk harfleri ismât harflerinin ağırlığını giderirler.³⁵⁸

3.7.1.2. Zıddı olmayan sıfatlar

Zokaydî zıddı olmayan sıfatlar başlığı altında safîr, kalkale, lîn, inhirâf, tekrîr, mehtût havî, tefeşşî, mustatîl sıfatlarına yer verir.

³⁴⁶ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 208.

³⁴⁷ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 209.

³⁴⁸ Dağdeviren, *Kur’ân Okuma Sanatı Tecvid*, 52.

³⁴⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 10/110.

³⁵⁰ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 209; Dağdeviren, *Kur’ân Okuma Sanatı Tecvid*, 52.

³⁵¹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 8.

³⁵² Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 8.

³⁵³ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 209.

³⁵⁴ Fîruzâbâdî, *el-Kâmûs el-Mûhît*, 155.

³⁵⁵ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 8.

³⁵⁶ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 209.

³⁵⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 8.

³⁵⁸ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 209.

Safir (sıslama): Sözlük anlamı olarak ağız ve dudaktan çıkan ses (ıslık), hayvanları su vb. çağırarak için seslenme anlamındadır.³⁵⁹ Zokaydî istilâh olarak “iki diş arasından çıkan ve nefesle birlikte gelen ses” şeklinde tanımlar.³⁶⁰ Safîr harfleri şunlardır: Sâd, sîn ve zây (الصاد والسين والزاي).³⁶¹ Söz konusu harfler telaffuz edilirken ıslığa veya kuş sesine benzer ses çıktığı için bu harflerin safîr olarak adlandırıldığı belirtilmektedir.³⁶² Safir harfleri kuvvetli harfler olup sâd harfi bunlar içinde en kuvvetlisi, sîn harfi ise bunlar içerisinde hems özeliğinden ötürü en zayıfıdır³⁶³ ancak safîr özelliği en açık olandır.³⁶⁴

Kalkale (titreme): Sözlükte seslenmek hareket ettirmek gibi anlamlara³⁶⁵ gelen kalkaleyi Zokaydî “harflerin telaffuzu esnasında mahreçte oluşan titreme ve sarsıntı” şeklinde tanımlar.³⁶⁶ Karaçam ise “Kuvvetli bir ses işitilinceye kadar mahrecin kımıldanmasına denir” şeklinde tanımlar.³⁶⁷ Kalkale harfleri şunlardır: قَطْبُ حَيْ. ³⁶⁸ Ona göre kalkale harfleri sakın olduğunda, bilhassa da vakıf nedeniyle sakın olduklarında, onları daha da belirgin bir şekilde telaffuz etmeye özen gösterilmesi gerekir.³⁶⁹ O, يَقْطَعُونَ (kesiyorlar), وَبَرْق (şimşek), قَطْرَة (damla), مُجِيط (okyanus), رُبُوءَة (tepe), فَارْعَب (yönel/rağbet göster) kelimelerini örnek olarak verir.³⁷⁰ Karaçam kalkalenin bu harflerin sükunlu durumlara özel olduğunu, harekeli olduklarında kalkalenin gerçekleşmeyeceğini, sakın olduklarında da harfin kelimenin ortası veya sonunda olmalarının kalkale özelliğinin oluşmasına bir etkisinin olmadığını belirtir.³⁷¹

Lîn (yumuşaklık): Lîn sözlüğe yumuşak nesne anlamındadır.³⁷² Zokaydî med ve telaffuzda yumuşaklık olarak tanımlar.³⁷³ Zokaydî lîn harflerinin vâv ve yâ harfleri olduğunu; lîn de bu harflerin sakın önceki harfin harekesinin de fetha olduğu

³⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4/460;464; Fîruzâbâdî, *el-Kâmûs el-Mûhîr*, 425.

³⁶⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 8. Si'irdî'nin tanımı için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 122.

³⁶¹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 8.

³⁶² Bk. Mekî, *er-Ri'âye*, 124; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 210; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları (Tevcîd)*, 121.

³⁶³ Bk. Mekî, *er-Ri'âye*, 124; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 210.

³⁶⁴ Bk. Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 210.

³⁶⁵ Fîruzâbâdî, *el-Kâmûs el-Mûhîr*, 1050.

³⁶⁶ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 8.

³⁶⁷ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 211.

³⁶⁸ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 121; Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 8.

³⁶⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 10. Cezerî ve Si'irdî'nin ilgili beyitleri için bk. Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 21; Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 133.

³⁷⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 10.

³⁷¹ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 211.

³⁷² Fîruzâbâdî, *el-Kâmûs el-Mûhîr*, 1232.

³⁷³ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 8.

durumlarda gerçekleştiğini söyler.³⁷⁴ Mâ-kabli fetha kendileri sakın olan diğer harflere nazaran okunuşlarının rahatlığından ötürü lîn ismini aldıkları belirtilir.³⁷⁵ Mekkî bu harflerin lîn durumunda rahatça telaffuz edilmelerinden ötürü bu ismi aldıklarını belirtir.³⁷⁶ Ayrıca bu harflerden sonra sükun gelmesi halinde medd-i lîn gerçekleşmiş olur.³⁷⁷

İnhirâf (sapma/meyletme): Sözlükte meyletmek anlamı³⁷⁸ olan inhirâfi Zokaydî, “dil, telaffuz sırasında lâm’da olduğu gibi damağın içine veya râ’da olduğu gibi dilin arkasına doğru sapması” şeklinde tanımlar.³⁷⁹ Onun aktardığına göre bazı görüşlere göre sadece lâm harfi inhirâf harfidir. Ancak kendisinin tercih ettiği görüş lâm ve râ harflerinin bu özelliği taşıdığı şeklindeki görüştür.³⁸⁰ Bu harflere inhirâf denmesinin sebebi seslendirilmeleri esnasında dilin lâmda damağın içine râ’da dilin arkasına meyletmesi³⁸¹, başka harfin mahreçlerine meyletmeleri veya sesin bu iki harfin telaffuzunda rihvet sıfatının şiddet sıfatına meyletmesinden ötürü olduğu şeklinde görüşler bulunmaktadır.³⁸²

Tekrîr (tekrarlama): Sözlük anlamı tekrarlama.³⁸³ Zokaydî telaffuz sırasında zorlanmadan ötürü oluşan tekrarlama hali olarak tanımlar ve tekrîr harfinin râ oldunu belirtir.³⁸⁴ Zokaydî tekrîrin olmaması için okuyucunun dilinin sırtını bir kez sıkıca damağın üstüne yapıştırması ve titrememesi için hızlıca kaldırması gerektiğini söyler. Dil titremeye başlarsa her seferinde bir râ sesi oluşur. Harf şeddeli ise dört râ sesi oluşur.³⁸⁵ Si’irdî sakınılması, gizlenmesi, oluşmasına engel olunması gereken bir vasıf olduğunu belirtir.³⁸⁶ Mekkî de özellikle şeddeli durumlarda tekririn gizlenmesi gerektiğini belirtir.³⁸⁷ Karaçam, tekrar sıfatının râ harfinin sıfat-ı lazimesinden olduğunu, tekrîrin izharının lahn olduğunu belirtir.³⁸⁸

³⁷⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 8.

³⁷⁵ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 213.

³⁷⁶ Mekkî, *er-Ri’âye*, 126.

³⁷⁷ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 213.

³⁷⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 9/43.

³⁷⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 8.

³⁸⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 8. Bu aynı şekilde Si’irdî’nin görüşüdür. Bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 123.

³⁸¹ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 123.

³⁸² Görüşler için bk. Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 214.

³⁸³ Fîruzâbâdî, *el-Kâmûs el-Mûhît*, 469.

³⁸⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 8.

³⁸⁵ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 8.

³⁸⁶ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 123.

³⁸⁷ Mekkî, *er-Ri’âye*, 131.

³⁸⁸ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 214.

Mehtût (hızlı): Sözlük anlamı bir şeyi sert bir şekilde ezmek ve kırmak, anlamındaki h-t-t fiilinden türemiştir.³⁸⁹ Zokaydî, bu sıfatın sadece tâ (ت) harfinde bulunduğunu belirtmektedir.³⁹⁰ Ona göre tâ harfî, telaffuzu zor ve zayıf olduğu için bu şekilde adlandırılmıştır. Tâ harfî şiddetli bir harftir ve ses onunla birlikte çıkmakta zorlanır. Harekeli halde mehmûs harfî olmasına rağmen nefes onunla birlikte hareket eder ancak, vakıf/duraklama sırasında onunla nefes akmaz.³⁹¹ Si‘irdî ve Zokaydî’nin aktardığına göre bazılarına göre mehtût harfî, hızlı telaffuz edilişi nedeniyle gizli kaldığı için hâ harfidir.³⁹² Mekkî bu özeliği mehtûf olarak isimlendirir ve bu özelliğin hemzede (ٔ) bulunduğunu belirtir. Ona göre hemze göğüsten öksürük gibi çıktığı için şiddetli bir sesin çıkmasına ihtiyaç var ki “el-hetfu” şiddetli ses demektir.³⁹³ O bazı alimlerin hemze üzerinde vakfedildiğinde elif, vâv veya yâ’a dönüştüğü için mehtût dediklerini belirtir.³⁹⁴

Havî: Sözlük anlamı olarak boşluk, hava, havanın kapladığı alan gibi anlamlara gelmektedir.³⁹⁵ Zokaydî elif harfinin bu özelliği taşıdığını belirtir. Ona göre elifin bu şekilde isimlendirilmesi, uzatıldığında herhangi bir organın çalışmasına gerek kalmadan kendiliğinden aşağıya doğru inmesindendir.³⁹⁶

Tefeşşî (yayılma): Sözlükte yayılmak anlamına gelir.³⁹⁷ Zokaydî telaffuz sırasında sesin yayılması ve taraf harflere kadar ulaşması olarak tanımlar.³⁹⁸ Karaçam tefeşşîyi şu şekilde tanımlar: “*Tefeşşî harfî olan şîn, harfîni telâffuz ederken sesin dil ile damak arasında yayılmasına ve zâ harfinin mahrecine varıncaya kadar uzaması denir.*”³⁹⁹ Zokaydî, bu sıfatın şîn harfini sıfatı olduğunu bâ harfinde de bulunabildiğini ancak şîn harfinden daha az olduğunu belirtir.⁴⁰⁰ Fânın dışında ayrıca dâd, râ, sâd, sîn, yâ, sê ve mim harflerini de tefeşşî harfî olduğu yönünde görüşler olmakla birlikte şîn’de ittifak olsa da diğerleri tefeşşî harfî olarak genel kabul görmemiştir.⁴⁰¹

³⁸⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 2/102.

³⁹⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 8.

³⁹¹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 8. Si‘irdî’nin görüşü için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 124.

³⁹² Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 124; Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 8.

³⁹³ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 137.

³⁹⁴ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 138.

³⁹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 15/370-373; Fîruzâbâdî, *el-Kâmûs el-Mûhît*, 1347.

³⁹⁶ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 9. Si‘irdî’nin görüşü için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 124.

³⁹⁷ Fîruzâbâdî, *el-Kâmûs el-Mûhît*, 1321.

³⁹⁸ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 9.

³⁹⁹ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 215.

⁴⁰⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 9.

⁴⁰¹ Bk. Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 216.

Mustatîl (uzayan): İstîtâle sözlükte uzamak anlamındadır.⁴⁰² Si'irdî mustatîlin medden farklı olduğunu belirtir. Ona göre med zatı/nefsi itibariyle mustatîl ise mahreci itibariyle uzatma söz konusudur.⁴⁰³ Zokaydî dâd harfinin bu vasfa sahip olduğunu belirtir. Ona göre bu şekilde adlandırılmasının nedeni telaffuzu sırasında sesin damağın arkasına, lam harfinin mahrecine bitecek düzeyde uzatılmasıdır.⁴⁰⁴ Karaçam dâd harfinde cehr, ıtâk, isti'ale ve istîtâle sıfatlarının olduğunu, ilk üç sıfatın zâ (ظ) harfinde de bulunduğunu belirtir.⁴⁰⁵ Mahreçlerinin farklılığı ve dâd harfindeki istîtâle sıfatı onu farklı kılmaktadır.⁴⁰⁶ Zokaydî dâd harfinin zâ (ظ) harfinden ayırt edici özelliklerini korumak gerektiğini belirtir.⁴⁰⁷ Bu iki harfin birbirine olan yakınlığı sebebiyle dâd harfinin telaffuzu ile alakalı literatürde geniş çaplı tartışma ve ihtilaf oluşmuştur.⁴⁰⁸

Zokaydî'nin, zıddı olup olmaması açısından yaptığı sıfat tasnifinde göze çarpan husus söz konusu sıfatların sayıldığında on dokuz taneye tekabül etmesidir. Hâlbuki konunun başında harflerin yirmi sıfatı olduğundan bahsetmişti. Onun zikrettiği sıfatlar detaylıca incelendiğinde şiddet ve rihvet sıfatlarını ele alırken ikisi arasında olduğunu belirttiği beyniyye sıfatı, ayrı bir sıfat olarak değerlendirildiğinde bu sayı yirmiye çıkmaktadır.

3.7.2. Kuvvetli olup olmaması açısından harfler

Zokaydî harflerin/sıfatların bir kısmı kuvvetli, bir kısmının zayıf bir kısmının ise orta derecede olduğunu belirtir. Ona göre kuvvetli olan vasıflar şunlardır: Tekrir, şiddet, intibâk, safîr, kalkale, istîtâle, cehr, inhirâf, tefeşşî, ulûv'dür. Zayıf sıfatlar ise şunlardır: Hems, feth, rehâve, istifâle. Bunların dışında kalan vasıflar ise orta derece vasıflardır.⁴⁰⁹

3.7.3. Harflerin sıfatlarını gösterir tablo

Harflerin sıfatlarının isimlerinin yazımında Zokaydî'nin tabloda kullanmayı tercih ettiği kalıplar kullanılmıştır.⁴¹⁰

⁴⁰² Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 216.

⁴⁰³ Abdulkarîm, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 125.

⁴⁰⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 9.

⁴⁰⁵ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 217.

⁴⁰⁶ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 217.

⁴⁰⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 9.

⁴⁰⁸ Görüş ve tartışmalar için bk. Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 217-218.

⁴⁰⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 9.

⁴¹⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 9-10.

	Elif	Mechûre- Rihve-Müstefille-Münfetihe- Musmite- hâvî
	Hemze	Mechûre - Şiddet-Müstefille, Münfetihe-Musmite
	Bê	Mechûre- Şiddet-Müstefille, Münfetihe-Müzlike
	Tê	Mehmûse- Şiddet-Müstefille, Münfetihe-Mehtutun Musmite
	Sê	Mehmûse - Rihvet-Müstefille-Münfetihe- Musmit
	Cîm	Mechûre- Şiddet-Müstefille, Münfetihe- Kalkale- Musmite
	Hâ	Mehmûse, Rihvet, Müstefille, Münfetihe, Musmite
	Ha/Hı	Mehmûse, Rihvet, Müstefille, Münfetihe, Musmite.
	Dâl	Mechûr, Şiddet, Müstefille, Münfetihe, Musmîte, kalkale
	Zâl	Mehmûse, Rihvet, Müstefille, Münfetihe, Musmîte
	Râ	Mechûre, Beyniyye (Rihvet-Şiddet), Müstefille, Münfetihe, Munherife, Mûkerere, Mûzlike
	Zây	Mechûr, Safîr, Rihvet, Müstefille, Münfetihe, Musmite
	Sîn	Mehmûs, Rihvet, Müstefille, Münfetihe, Musmite, Safîr
	Şîn	Mehmûs, Rihvet, Müstefille, Münfetihe, Musmite, Mutefeşşî
	Sâd	Mehmûs, Rihvet, Müste‘aliye, Mutbike, Musmite, Safîr
	Dâd	Mechûre, Rihvet, Müste‘aliye, Mutbike, Musmite, Mustatîle
	Tâ/Tı	Mechûre, Şiddet, Müste‘aliye, Mutbike, Musmite, Kalkale
	Zâ/Zı	Mechûre, Rihvet, Müste‘aliye, Mutbike, Musmite,
	‘Ayn	Mechûre, beyniyye (Rihvet-Şiddet), Müstefille, Münfetihe, Musmîte
	Ğayn	Mechûre, Rihvet, Müste‘aliye, Münfetihe, Musmite
	Fâ/Fe	Mehmûse, Rihvet, Müstefille, Münfetihe, Musmite, Muzlike
	Kâf	Mechûre, Şiddet, Müste‘aliye, Münfetihe, Musmite, Kalkale
	Kêf	Mehmûse, Şiddet, Müstefille, Münfetihe, Musmite
	Lâm	Mechûre, Beyniyye (Rihvet-Şiddet), Müstefille, Münfetihe, Munherife, Muzlike
	Mîm	Mechûre, Beyniyye (Rihvet-Şiddet), Müstefille, Münfetihe, Muzlike
	Nûn	Mechûre, Beyniyye (Rihvet-Şiddet), Müstefille, Münfetihe, Muzlike
	He	Mehmûse, Rihvet, Müstefille, Münfetihe, Musmite
	Vâv	Mechûre, Rihvet, Müstefille, Münfetihe, Musmite, Lîn
	Yâ	Mechûre, Rihvet, Müstefille, Münfetihe, Musmite, Lîn

Tablo 3. 3. Harflerin sıfatları

3.8. Harflerin terkîk ve tefhîm durumları

Si'irdî harflerin mahreç ve sıfatları öğrenildikten ve tecvid ilmi de harflerin hakkının verilmesinden ibaret olduğunun anlaşılmasından sonra harflerin telaffuz hallerine değinir.⁴¹¹ Onu takip eden Zokaydî harflerin durumlarına göre terkîk ve tefhim şeklindeki kullanımlarına geçer. Harflerin terkîk ve tefhimi tecvid pratiği açısından önem arz etmektedir. Bundan ötürü tecvid uleması ilk dönemden itibaren bu duruma dikkat çekmiş, örnekler üzerinden hangi harfin nerede kalın ve ince okunacağına değinmiştir.⁴¹²

Si'irdî terkîkî inceltmek, tefhîmi kalınlaştırmak olarak tanımlar.⁴¹³ Sözlükte bir şeyi inceltmek ve yumuşatmak anlamına gelen terkîk ıstılahta “*dil kökünün aşağıda kalması sebebiyle harfin, ağız içini tamamen sesle dolduramaması ve “harfin ince okunması”* şeklinde tanımlanmaktadır.⁴¹⁴ Sözlük anlamı bir şeyi yüceltmek olan tefhim ıstılah olarak “*dil kökünün üst damağa yükselmesi sebebiyle ağız içinin sesle dolması ve harfin kalın okunması*” şeklinde tanımlanmaktadır.⁴¹⁵

Si'irdî “*sonra müstefille harflerinin tamamını ve ondan sonra gelen elifi oku terkîk ile/ isti'la ve râdan sonra gelen elifi de oku tehhîmle öncesine olan uyumu sebebiyle*” mealindeki beytiyle konuya başlamaktadır.⁴¹⁶ Zokaydî de süflî/müstefile harfler ve süflî harflerden sonra gelen elifin terkîk ile yani ince ve zayıf okunması gerektiğini belirtir.⁴¹⁷ O, Allah'ın isimlerindeki râ ve lâm harflerini bu genel ilkeden müstesna tutar. Zokaydî كَالُوا (tarttılar), باغُوا (sattılar) kelimelerini örnek olarak zikreder.⁴¹⁸ İsti'lâ harfleri ile râ'dan sonra gelen elif ise aşırılığa kaçmadan tefhimle telaffuz edilir.⁴¹⁹ Zokaydî bu kaideye قَالَ (dedi), رَانَ (örttü) kelimelerini örnek verir.⁴²⁰ Zokaydî, kalın bir harfle birlikte gelen müstefile harflerinin kalın telaffuz ihtimaline karşın daha ince (terkîk) olarak teaffuzuna itina gösterilmesi gerektiğini

⁴¹¹ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 131.

⁴¹² Bk. Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 21-23.

⁴¹³ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 131.

⁴¹⁴ Bk. Dağdeviren, *Kur'an Okuma Sanatı Tecvid*, 50.

⁴¹⁵ Bk. Dağdeviren, *Kur'an Okuma Sanatı Tecvid*, 49.

⁴¹⁶ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 131. Benzer beyit için bk. Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 21.

⁴¹⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 9.

⁴¹⁸ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 10. Si'irdî'nin görüşü için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 131.

⁴¹⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 10. Si'irdî'nin görüşü için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 131.

⁴²⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 10. Si'irdî'nin görüşü için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 131.

belirtir. Örnek olarak (أَعُوذُ) (الْحَمْدُ) (أَهْدِنَا) (اللَّهُ) kelimelerini verir.⁴²¹ Ona göre (أَعُوذُ) kelimelerinde hemzeden sonra boğaz harfi olan “ayn” ve “he” harfleri geldiği; (الْحَمْدُ) ve (أَهْدِنَا) kelimelerinde ise kalın olan lâm harfi gelmesi, hemzenin ince okunmasını gerektirmektedir. Zokaydî lâm ve ayn harflerinin şiddet vasıflarının da ince okunmalarında etkili olduğunu belirtir.⁴²² Zokaydî verdiği örneklerde hemzeden sonra gelen kalın harflerin hemzeyi kalın (tefhîm) okumaya yönlendireceği için özellikle ince (terkîk) okunması hususunda özen gösterilmesi gerektiğini vurgular. Zokaydî, hemzenin okunuşuna dair uzatma harflerinden sonra gelmesi durumunda kusma sesine benzer bir sesin çıkmaması için aşırıya kaçmadan, sesi bastırmadan duraklama sırasında olsa bile yumuşak bir şekilde telaffuz edilmesi gerektiğini ifade eder.⁴²³

Zokaydî, وَلَيَتَلَطَّفْ , عَلَى اللَّهِ , وَلَا الضَّالِّينَ إِنَّا , لِلَّهِ ifadelerindeki lâm harfleri, ifadesindeki ikinci lâm, مَرَضٌ ve مَخِيصَةٌ kelimelerindeki mîm harfleri ile (يَرْقُ) ile (يَاطِلُ) kelimelerindeki bâ harfinin ince (terkîk) telaffuz edileceğini belirtir.⁴²⁴

Zokaydî râ harfinin asıl telaffuzunun kalın (tefhîm) olduğunu ancak bazı durumlarda ince (terkîk) telaffuz edildiğini ifade eder.⁴²⁵ Karaçam, Asım kıraatinin Hafs rivyetine göre râ harfi beş yerde mutlak kalın, dört yerde mutlak ince, üç yerde de hem kalın hem ince okunmasının caiz olduğunu söylemektedir.⁴²⁶ Cezerî ve Si‘irdî beyitlerinde râ asıl itibariyle tefhîm ile okunan bir harf olduğu için terkîk ile okunan hallerine değinirler.⁴²⁷ Zaten kalın okunduğu için ayrıca kalın okunan yerlere değinme ihtiyacı hissetmemişlerdir. Buna göre râ harfi revm⁴²⁸ ve imâlede olduğu gibi tam veya kısmî bir kesre ya da arızî bir kesre ile meksûr olursa, râ harfi ince tellaffuz edilir.⁴²⁹ Bu durumda râ harfinden önce sâkin harf, veya sonrasında isti‘lâ harfi olması durumu değiştirmez. O örnek olarak şu kelimeleri zikretmektedir: “رُرُقَاءَ، وَرَجَالٍ، وَفِي الرُّقَابِ،”⁴³⁰ Yine râ harfi vakıf için

⁴²¹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 10.

⁴²² Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 10.

⁴²³ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 10. İlgili kaide için bk. Cezerî, *Mukaddimetü’l-Cezeriyye*, 21; Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 132.

⁴²⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 10.

⁴²⁵ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 10. Cezerî’nin konuya dair görüşü için bk. Cezerî, *Mukaddimetü’l-Cezeriyye*, 22.

⁴²⁶ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 223.

⁴²⁷ Cezerî, *Mukaddimetü’l-Cezeriyye*, 22; Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 134.

⁴²⁸ Sözlük anlamı talep etmek olan ravm ıstılahta harekeyi gizli bir sesle okumaktır. Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 268.

⁴²⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 10. Ayrıca bk. Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 244.

⁴³⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 10. Ayıca bk. Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 244.

bile sakın olsa ve kesreli bir harften veya sâkin bir yâdan sonra gelirse ince okunur.⁴³¹ Zokaydî bu kuralı “فَرْعُونَ وَشِرْعَةٌ وَمَرْيَةٌ وَاسْتَعْفُوزٌ لَهُمْ فَانْتَصِرُوا وَاصْبِرُوا وَالدَّكْرُ وَالشَّعْرُ وَالسَّحَرُ وَخَيْرٌ” kelimeleri ile örneklendirir.⁴³² Zokaydî bu kuralın genel geçer olmadığını söyler ve kimi durumları istisna eder.⁴³³ Buna göre sakın râ harfinden sonra isti‘lâ harfinin bulunması, râ’nın öncesindeki kesre sakınle başlamaya veya iki sakının bir araya gelmesine mani olmak için veya bê harfî münasebetiyle gelen arızî kesre olması durumları kuralın istisnalarıdır.⁴³⁴ “(ارْحَمُونَ), (إِنْ ارْتَبْتُمْ), (رَبِّ ارْجِعُونِ), (يَا بُنَيَّ ارْكَبْ), (وَفِرْقَةٌ وَفِرْقَاسٌ)” kelimelerini örnek olarak zikreden Zokaydî râ harfinin bu kelimelerde ince telaffuz edilmediğini ifade eder. O râ’nın hem ince hem de kalın telaffuz edildiği durumlara da değinir. Buna göre “كُلُّ فَرْقٍ” örneğinde olduğu gibi öncesi kesreli olan sakın râ harfinden sonra bir isti‘lâ harfî gelirse râ harfinin hem kalın hem de ince telaffuzu mümkündür.⁴³⁵ Si‘irdî “كُلُّ فَرْقٍ” kelimesinde sonrasında istilâ harfî bulunan sakın râ’nın öncesi ve sonrası meksur olduğundan kalın ve ince okunması hususunda ihtilaf çıktığını, Cumhur’un terkîk ile okuduğunu ancak istilâ harfinden ötürü kalın okuyanların da olduğunu belirtir.⁴³⁶

Zokaydî terkîk ile okunan harflere değindikten sonra tefhim ile okunan harflere geçer. O bu kapsamda lâm harfî, istilâ ve itbâk özeliği taşıyan harflerin durumlarına değinir. Buna göre o lâm harfinin râ harfinin aksine telaffuzu terkîk ile olduğunu belirtir.⁴³⁷ Harflerin terkîk ile okunan halleri kısmında lâm harfinin ince okunan örneklerine yer vermişti.⁴³⁸ Zokaydî ayrıca lâm harfinin herhangi bir kesreden sonra gelmesi halinde ince olarak okunduğunu belirtir.⁴³⁹ Râ harfinde olduğu gibi asıl telaffuzun (terkîkin) gerçekleşmediği yani kalın okunan durumlara da değinilmektedir.⁴⁴⁰ Buna göre lâm harfî eğer Allah isminde fetha ya da zammeden sonra gelirse Allah’ın yüceliğini ifade etmek için kalın okunmaktadır. Zokaydî bu kurala

⁴³¹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 11.

⁴³² Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 11.

⁴³³ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 11.

⁴³⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 11. Râ’nın bu durumu için bk. Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 244.

⁴³⁵ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 11.

⁴³⁶ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 137.

⁴³⁷ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 137; Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 11.

⁴³⁸ Örnekler şunlardır: وَلَيْتَلَطَّفَ لِلَّهِ، لَنَا، وَلَا الضَّالِّينَ، عَلَى اللَّهِ. Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 10.

⁴³⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 11.

⁴⁴⁰ Cezerî, *Mukaddimetü’l-Cezeriyye*, 23; Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 137-138.

cîm (ج) harfinin de şîn (ش) ve tê harfine benzemesini önlemek adına bâ ve cîm harflerinin şiddetli (الشدة) ve sesli (الجهر) telaffuzuna özen gösterilmesi gerektiğini ifade eder.⁴⁴⁸

Zokaydî, ذال ve ظاء harfleri ile سین ve صاد harflerinin aynı mahreçten çıkmaları sebebiyle محذوراً (engellenmiş) ve عسى (belki) kelimelerinin محظوراً (yasaklanmış) ve عصى (isyan etti) kelimeleriyle karışmaması için ذال ve سین harflerinin انفتاح/infithâh (açıklık) özelliğinin korunmasına dikkat edilmesi gerektiğini belirtir.⁴⁴⁹

Zokaydî, همس (fısıltı) özelliğine sahip olan كاف ve تاء harflerinin شدة (sertlik) özelliğinin korunarak رخاوة (yumuşaklık) ile telaffuz edilmemesine özen gösterilmesi gerektiğini belirtir.⁴⁵⁰ Ona göre همس özelliği شدة ile çelişmediğinden bu harflerin özellikle de sakın olduğu durumlarda همس özelliğine dikkat edilmelidir.⁴⁵¹ Örnek olarak يكتمون (gizlerler), يكسبون (kazanırlar), ما ألتناهم (onları eğlendirmedik) ve اتبعوا (izlediler) kelimelerini zikreder.⁴⁵² Zokaydî, كاف ve تاء harflerinin مناسككم (ibadet yerleriniz), نسبحك (seni çok tesbih ederiz), واتخذوا (aldılar) ve اتبعوا (izlediler) gibi örneklerde olduğu gibi tekrarlanması durumunda da همس özelliklerinin korunması gerektiğini belirtir.⁴⁵³ O كاف harfinin الاستقالة ve همس ile kef/كاف harfi kâf harfinden ayrıştığını ifade eder.⁴⁵⁴

Zokaydî ضاد ve ظاء harflerinin birbirlerinden ayırt edilmeleri gerektiğine de değinir. Ona göre mahreç ve استطالة (uzatma) sıfatı ile ضاد harfi ظاء harfinden ayırt edilir.⁴⁵⁵ Cezerî ve Si'irdî de beyitlerinde mahreç ve istitâle vasıflarının zâ harfinden ayırt edilmesi gerektiğini vurgularlar.⁴⁵⁶ Zokaydî, bazı cahil insanların yaptığı gibi ضاد harfini ظاء harfi veya kalın/mufahham لام harfi ile değiştirdiğini bunun yapılmaması gerektiğini, öyle ki namazı bozan bir hata (لحن) olarak kabul edildiğini ifade eder.⁴⁵⁷ Si'irdî bu iki harfin yanyana gelmesi halinde de mahreç ve vasıf olarak ayırt edilerek telaffuzuna dikkat edilmesi gerektiğini belirtir. Örnek olarak (وَيَوْمَ يَعِضُ الظَّالِمُ) ⁴⁵⁸ , (بَعْضُ)

⁴⁴⁸ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 10. Cezerî ve Si'irdî'nin ilgili beyitleri için bk. Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 21; Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 133.

⁴⁴⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 11. Si'irdî'nin görüşü için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 141.

⁴⁵⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 12.

⁴⁵¹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 12.

⁴⁵² Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 12.

⁴⁵³ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 12.

⁴⁵⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 12. Si'irdî'nin ilgili yaklaşımı için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 141-142.

⁴⁵⁵ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 13.

⁴⁵⁶ Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 25; Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 156.

⁴⁵⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 13. Si'irdî'nin görüşü için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 142.

⁴⁵⁸ Furkân 25/27.

⁴⁵⁹ (الظَّالِمِينَ) ⁴⁶⁰ (أَنْقَضَ ظَهْرَكَ) ifadelerini zikreder. ⁴⁶¹ Zokaydî de benzer örnekler üzerinden ^{ضاد} ve ^{طاء} harfleri bir kelimedede bir araya geldiğinde aralarında karışıklık olmaması ve birbirinden ayırt etmek için her iki harfin de açıkça telaffuz edilmesi gerektiğini belirtir. ⁴⁶² Yine (فَمِنْ اضْطُرَّ وَاضْطَلَّمَ, وَإِذَا أَفْضَيْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ, وَسَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوْ عَظْتَ) örneklerinde ^{ضاد} ve ^{طاء} harfleri idgâm edilememelerinden ve mahreçleri yakın olduğundan karıştırılma korkusu sebebi ile ^{طاء} ve ^{تاء} harfleri ile bir araya geldiğinde ^{ضاد} ve ^{طاء} harflerini onlardan ayırmak için her iki harfi de açıkça telaffuz etmeye özen gösterilmesi gerektiğini belirtir. ⁴⁶³ Zokaydî ^{ضاد} harfinin (يُضْرِبُنْ, وَيَحْضُنْ, وَفَضَلَ اللَّهُ, بَعْضُ) örneklerinde olduğu gibi ^{لام}, ^{نون}, ^{راء}, ^{جيم} ve ^{ذال} harfleri ve benzerleriyle bir araya geldiğinde de açıkça telaffuz edilmesine önem göstermesi gerektiğini belirtir. ⁴⁶⁴

Zokaydî, açıkça telaffuz edilmesi gereken harflerden biri olarak ^{هاء} harfine dikkat çeker. ^{هاء} harfi telaffuzu ve mahrecinin ortaya konulması tekrarı gerektiren hafi/gizli bir harf olması nedeniyle her nerede olursa olsun açıkça telaffuz edilmesine önem gösterilmesi gerektiğini belirtir. ⁴⁶⁵ Örnek olarak (وَجْهَةٌ, عَلَيْهِمْ, إِلَيْهِمْ, أَلْهَافُكُمْ, أَهْدُنَا) kelimelerini zikreder. Yine ^{هاء} harfinin (بَنَاهَا, وَسَوَاهَا) gibi iki elif harfi arasında yer aldığı durumlarda ve (مَنْتَاهَا) örneğinde olduğu gibi ilk eliften önce ^{هاء} harfinin olduğu durumlarda ^{هـ} harfi açıkça telaffuz edilmesi gerekir. ⁴⁶⁶ O, ayrıca “فَبَايَعَهُنَّ”, “فَوَقَاهُمُ اللَّهُ” örneklerinde olduğu gibi ^{هاء} harfinin istilâ (مُسْتَعْلِيَةً) harflerden veya ^ع harfinden sonra sert telaffuz etmekten kaçınılması gerektiğine işaret eder. ⁴⁶⁷

Zokaydî, harflerin bir birinden ayırt edilmesi, şeddelerin açığa vurulup kimi harflerin belirgin okunmasına önem vermektedir. ⁴⁶⁸ Zokaydî ^{أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ} cümlesinde olduğu gibi iki ^{عين} harfi bir araya geldiğinde, telaffuzlarının açıkça yapılmasının önem arz ettiğini belirtir. ⁴⁶⁹ Aynı şekilde ^{عين} harfi ^{هاء} harfiyle ^{المِ أَعْمَدُ} gibi kelimelerde bir araya geldiğinde de ^{هاء} harfinin telaffuzunun zor ve hafi olması

⁴⁵⁹ En'âm 6/129.

⁴⁶⁰ İnşirâh 94/3.

⁴⁶¹ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 156.

⁴⁶² Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 13.

⁴⁶³ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 13.

⁴⁶⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 13. Si'irdî'nin görüşü için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 156-157.

⁴⁶⁵ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 13. Si'irdî'nin konuya dair görüşü için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 157-158.

⁴⁶⁶ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 13.

⁴⁶⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 13.

⁴⁶⁸ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 16.

⁴⁶⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 16.

el-Kur'ân kelimesindeki hemze'nin (ء), (الرحمن) er-Rahmân kelimesindeki ha'nın (ح), (الله) Allâh, (طه) tâhâ, (طهر) tahr, (فوقها) fevkaha, (طلقها) talâkahâ, (أحصاها) ahsâhâ, kelimelerindeki hâların (ه) kalın okunması cahillerin yaptığı hatalar olduğu ve bundan kaçınılması gerektiğini belirtir.⁴⁷⁴

3.10. İdgam

Sözlük anlamı bir şeyi diğerine dahil etmek⁴⁷⁵ olan idgamı Si'irdî birincisi sakin misleyn veya mütekaribeyn iki harf yan yana geldiğinde birincisinin ikincisine idhal etmek olarak tanımlar ve bunu vacip olduğunu belirtir.⁴⁷⁶ Onun konuyla alakalı beyitleri büyük orranda Cezerî'ninki⁴⁷⁷ ile uyuşmakta ve şu şekildedir:⁴⁷⁸

إِنْ أَوَّلِي مِثْلٍ وَجَنَسٍ سَكَنٌ- أَدْغِمْ كَقُلْ رَبِّ وَبَلْ لَا وَابْنُ
مِنْ نَحْوِ فِي يَوْمٍ مَعَ قَالُوا وَهُمْ- رَعِيَا لِمَدٍ يُجْتَبَى عِنْدَهُمْ

“İn a'vâli mîlî vâcenis sâken- adğim kâqul rabbî vâbîlâ vâbnî
min na'vî fî yûmî mîcî qâlû vâhum- ra'îyâ lîmâdî yûcâbî 'indahum
sakinse idgam et/ في يوم ve قَالُوا وَهُمْ gibi med harfî varsa açıkça telaffuz et (idgam etme)”

Zokaydî idgamın tanımlarını zikretmeden misleyn ve mütecaniseyn harf tanımlarını verir. O istilâ ve mutbak harflerinin tefhim ile telaffuzu bahsinde “الم نخلفكم” kelimesindeki kâf (ق) harfinin istilâ özelliğinin kalıp kalmayacağı tartışmasını aktarırken yapıları bakımından idgam çeşitlerine değinir. Buna göre o, idgamın tam ve noksan olmak üzere iki şekli olduğunu belirtir.⁴⁷⁹ طائفة (bir grup dedi ki) örneğinde olduğu gibi tam idgam harfî hem ses hem de niteliğinin ortadan kalktığı idgamdır.⁴⁸⁰ Karaçam bu idgam türünü şu şekilde tanımlar: “Eğer yapılan bir idgâmda müdgâm olan birinci harf, zâtî ve sıfatlan itibâriyle, müdgâmün fih olan ikinci harfte tamamen kaybolur ve telâffüz bakımından hiç bir eser kalmazsa, bu idgâma idgâm-ı tâm (tâm idğâm) veya kâmil idğâm denir.”⁴⁸¹

Nakıs idgam ise harfî sadece sesinin yok olduğu idgamdır.⁴⁸² Karaçam bu idgam türünü şu şekilde tanımlamaktadır: “Şayet idğâmlı okuyuşta müdgâm olan birinci harf, müdgâmün fih olan ikinci harfte zâtî itibâriyle kaybolur ve fakat idğâma mâni

⁴⁷⁴ Zokaydî, Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb, 17.

⁴⁷⁵ Fîruzâbâdî, el-Kâmûs el-Mûhît, 1107.

⁴⁷⁶ Abdulkarîm, Molla Halîl el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri, 158.

⁴⁷⁷ Cezerî, Mukaddimetü'l-Cezeriyye, 24.

⁴⁷⁸ Abdulkarîm, Molla Halîl el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri, 158.

⁴⁷⁹ Zokaydî, Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb, 11.

⁴⁸⁰ Zokaydî, Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb, 11.

⁴⁸¹ Karaçam, Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri, 283.

⁴⁸² Zokaydî, Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb, 11.

olmayan bir sıfatının baki kalmasıyla kendini hissettirirse, bu idğâma da nakıs idğâm (idğâm-ı nâkıs) denir.”⁴⁸³ (أحطت), (بسطت) kelimelerinde istilâ harfi olan tâ (ط) harfinin itbâk özeliğinin idgamda korunması bu idgam türüne örnek olarak verilmektedir. ⁴⁸⁴ Si‘irdî nakıs idgamın bazı sarf alimleri tarafından hakiki anlamda idgam olarak kabul edilmediği mecâzî olarak idgam kabul edildiğini belirtir. ⁴⁸⁵

Zokaydî, idgam bahsine mütecaniseyn harfler ile mütemasileyn harfleri tanımlayarak başlar. ⁴⁸⁶ Onun tanımladığına göre mütemâsileyn harfler, hem mahreç hem de sıfat olarak bir, mütecâniseyn harfler ise mahreç veya sıfât olarak yakınlık gösteren harflerdir. ⁴⁸⁷ O, mütemasileyn harflerin idgamında ihtilafın olmadığını ancak kıraat ehlinin mütecaniseyn harflerin idgamında ihtilafa düştüklerini aktarmaktadır. ⁴⁸⁸

Zokaydî ilki sakin ikincisi harekeli olan mütemasileyn harflerin bir birine idgam edilmesi gerektiği hususunda ittifakın olduğunu belirtir. ⁴⁸⁹ Bu idgam türü tek kelimede veya iki kelimede meydana gelebilir. ⁴⁹⁰ Zokaydî, وإذ ذهب (ve gittiğinde), وقل لهم (ve onlara de ki), وهل لكم (sizin için ne var?) kelimelerinde ilki sakin ikincisi harekeli iki harfin farklı iki kelimedeki idgam türüne; مَدَّ (eridi), فَرَّ (kaçtı), عَفَّرَ (toprağa buladı) kelimeleri ise aynı kelimede meydana gelen misleynlerin idgam türlerine örnek olarak zikretmektedir. ⁴⁹¹ O, لَجِجَتْ عَيْنُهُ (gözü sabit kaldı), أَلِلَّ السِّقَاءُ (suyun kokusu değişti) ve اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الْعَلِيِّ الْأَجَلِّ (Yüce ve ulu Allah'a hamdolsun) kelimelerinde altılı çizgili harflerin idgam yapılmamasını şâz olarak değerlendirir. ⁴⁹²

Yan yana gelen biri sakin diğeri harekeli her misleyn harfte idgam yapılmamakta bunun istisnaları bulunmaktadır. ⁴⁹³ Buna göre فِي يَوْمٍ (bir gün), وَقَالُوا وَهُمْ (dediler ve onlar...) örneklerinde olduğu gibi ilk harfi med harfi ise, meddin vasfını korumak için idgâm yapılmaz. ⁴⁹⁴ Yine اِقْرَأْ أَبَاكَ (babanla oku) örneğinde olduğu gibi ilk harf هَمْزَةٌ ise şiddetinden dolayı yine de idgâm yapılmaz. ⁴⁹⁵ Ancak سَأَلَ (çok soran) örneğinde olduğu

⁴⁸³ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 284.

⁴⁸⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 11; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 284.

⁴⁸⁵ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 140.

⁴⁸⁶ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 13.

⁴⁸⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 13.

⁴⁸⁸ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 13.

⁴⁸⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 13. Si‘irdî’nin görüşü için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 160.

⁴⁹⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 13.

⁴⁹¹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 13.

⁴⁹² Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 13.

⁴⁹³ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 160-161; Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 13-14.

⁴⁹⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 13.

⁴⁹⁵ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 13.

üzere iki hemze aynü'l-fiil ise o zaman idgâm yapılır. Aynı zamanda üzerine vakfe edildiği için ilk harf hâ-i sekte ise idgâm yapılmaz. Eğer ثَوِي (barındırır), رِيَّ (akciğer) örneklerinde olduğu gibi ilk harf hemzenin tahfifi ile elde edilmiş yani hemzeden türemiş arızı harfler ise idgâm yapılmaz.⁴⁹⁶ Zokaydî bazı kıraatçıların bu durumda arızı olmalarına bakmaksızın ve karışmalarından korkmaksızın idgâm ederek okuduklarını belirtir. Onun aktardığına göre bu yaklaşım içinde olan kıraatçılar قَوْل gibi örnekleri قَوْل şeklinde okumuş ve tef'îl babının meçhulü ile karışmasına aldırış etmemişlerdir.⁴⁹⁷

Zokaydî mütecaniseyn harflerin idgamı hususunda kıraat ehlinin ihtilafa düştüğünü belirtir.⁴⁹⁸ Söz konusu kıraatlerin Arapça dilinin dışında olmadıklarını ve bunun önemli de olmadığını belirtir.⁴⁹⁹ Arapçadan çıkarılmadığını belirtmesi esasında bir kuralın olmadığı anlamına gelmektedir. Si'irdî ve Zokaydî açık bir şekilde kıraatler için genel geçer şekilde birini diğerine kıyas edebilecek bir kuralın olmadığını söylerler.⁵⁰⁰

Si'irdî gibi Zokaydî de mütecaniseyn harflerin idgamı konusunda ortaya çıkan ihtilaflarda kutup olarak Hafs'ı seçtiklerini belirtir.⁵⁰¹ O Hafs'ın bu konuda diğer kurrâ ile hem fikir olduğu ve tek kaldığı kelimeler bulunduğunu ifade eder.⁵⁰²

3.10.1. Hafs'ın diğer kurrâ ile muvafık olduğu mütecaniseyn harflerin idgamı

Hafs, ilk harf sakin ve aynı kelimedede olduğu sürece mütecâniseynin idgâm edilmesinde diğer kurrâ ile hemfikirdir.⁵⁰³ Bu türe şu kelimeleri örnek vermek mümkündür: وَجَدْتُ (buldun), مَهَّدْتُ (hazırladın), حَصَدْتُمْ (biçtiniz), عُدْتُمْ (döndünüz), رَاوَدْتَنِي (beni istedin), بَسَطْتُ (yaydın), فَرَطْتُ (kaybetti), نَخَلُكُم (sizi yaratıyoruz).⁵⁰⁴

Zokaydî ذال harfindeki ذال ile دال harfindeki دال harflerinin باء, لام, نون, فاء, راء harflerinin harflerinden biriyle karşılaştığında Hafs da diğer kurrâ gibi mahreç uzaklığı nedeniyle idgâm yapmaz.⁵⁰⁵ Örnek olarak da وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ (ve İbrahim'e bir mekan

⁴⁹⁶ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 13.

⁴⁹⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 13.

⁴⁹⁸ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 14.

⁴⁹⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 14.

⁵⁰⁰ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 166; Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 14.

⁵⁰¹ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 166; Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 14.

⁵⁰² Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 14.

⁵⁰³ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 14.

⁵⁰⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 14. Si'irdî'nin beyit ve görüşleri için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 166-167.

⁵⁰⁵ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 14.

hazırladığımızda), وَإِذْ لَمْ يَنْتَهُوا (ve onlar durmadıklarında), وَلَقَدْ لَقِينَا (ve gerçekten karşılaştık) قَدْ نَرَى (gerçekten görüyoruz) kelimelerini zikreder.⁵⁰⁶

Hafs, mütecanisey harflerin ayrı kelimelerde olması durumunda sadece اَرْكَبُ مَعَنَا (bizimle bin), يَأْهَتْ ذَلِكَ (o nefes nefese) kelmelerinde kurrâ ile idgam olacağı konusunda hemfikirdir.⁵⁰⁷

Zokaydî lâmu't-tarif olan el takısının on dört harften oluşan kameri harflerle (اَبَغْ (حَبْكُ وَخَفْ عَقِيمَه karşılaştığında Hafs'ın diğer kurâ gibi اِدْغَام yapmadığını belirtir.⁵⁰⁸ Si'irdî tarif lâminin bu harflere fazlaca dâhil olmasını izhârın gerekçesi olarak görür. Geri kalan ve şemsî olarak isimlendirelen harflerle karşılaştığında ise idgam edilir. Bu harflerin şemsî ve kamerî harf olarak isimlendirilmesinin lâmin idgamı açısından bir isimlendirme olduğu, yapılan teşbihten anlaşılmaktadır.⁵⁰⁹ Si'irdî ve Zokaydî lâmin idgâm edilmediği harflerde lâmin tıpkı ay ile beraber ortaya çıkan yıldızlar gibi açıkta olduğunu, idgâm edilenlerde ise güneşin varlığından ötürü kaybolan yıldızlar gibi olduğu için şemsî ve kamerî dendiğini aktarırlar.⁵¹⁰

Zokaydî, Hafs'ın diğer kurrâ gibi safîr (والصاد الزاي والسين،) ve davî müşfir harflerini (الضاد والواو والياء والميم والشين والفاء والراء) diğer harflerle idgam yapmadığını belirtir. İdgâm yapılması halinde safîr harfleri safir niteliğini, davî müşfir harfleriden şîn ve fâ harfinin tefeşşî, vâv ve yâ harflerinin lîn, râ harfinin tekrîr, mîm harfî günne vasıflarını yitirmektedirler. Diğer harflerin bu harflerle idgamı ise mümkündür. Si'irdî bu imkanı bu harflerin özelliklerini yitirmemeleri gerekçesiyle açıklar.⁵¹¹ Yine davî müşfir'in aksine safîr harfleri biribine idgam edilirler.⁵¹² Zokaydî bu durumda her birinin kendine has telaffuzlarının diğerinden ayırt dilmesi gerektiğini belirtir.⁵¹³ ضوي harfleri ise aksine istisnâi bazı örnekler hariç hiçbiri diğerine idgâm edilmez.⁵¹⁴

Zokaydî daha önce müsta'îl olan bir harfin aynı zamanda mutbâk olması durumunda mutbak olmayan müsta'îl harfe göre daha fazla تَفْخِيم (kalınlaştırma) yapılması gerektiğini belirtmişti. Onun aktardığına göre kurrâ, müsta'îl ve mutbâk olan

⁵⁰⁶ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 14.

⁵⁰⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 14. Si'irdî'nin görüşü için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 168-169.

⁵⁰⁸ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 15.

⁵⁰⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 15.

⁵¹⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 15; Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 173-174.

⁵¹¹ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 175.

⁵¹² Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 174-175; Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 15.

⁵¹³ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 15.

⁵¹⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 15.

harflerin sadece müsta‘lî olan harflerle idgâm edilmesinin caiz olmadığı konusunda hemfikirdir.⁵¹⁵ Bu noktada özellikle itbakın korunmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Zokaydî, boğaz harflerinden herhangi birinin, nadir durumlar hariç kendisinden daha yüksek bir harfle idgâmının caiz olmadığı konusunda da kurrânın hemfikir olduklarını belirtir.⁵¹⁶ Boğaz harfleri, asılları itibarıyla zor telaffuz edilmeleri nedeniyle idgâmdan uzaklıkları kurala gerekçe olarak sunulur.⁵¹⁷ Buna göre هاء harfinin هاء harfiyle فَسَّخَهُ kelimesindeki idgam caiz değildir.⁵¹⁸

Zokaydî, her ne kadar Kisâi’den بل تتبع ve هل ننبئكم اى ayetlerinde لام ile نون ile إدغام olduğu hususu rivâyet edilmiş olsa da قل نعم gibi kelimelerde lâm/لام harfinin نون/نون harfiyle إدغام olmayacağı konusunda da kurrânın fikir birliğine vardıklarını belirtir.⁵¹⁹ Onun aktardığına göre Kurrâ ذلك من يفعل gibi kelimelerde lâm/لام harfinin ذال/ذال harfiyle ve aynı şekilde فلتقم örneğinde olduğu gibi lâm/لام harfinin تاء/tâ harfinde mahreç uzaklığı nedeniyle idgâm olmasının caiz olmadığı, غين/غين harfinin کاف/کاف harfiyle لا تزغ قلوبنا gibi kelimelerde, فاء/fâ harfinin باء/باء harfiyle تخسف بهم gibi kelimelerde idgam olmasının caiz olmadığı hususunda da hemfikirdirler.⁵²⁰ Ayrıca Zokaydî kurrânın سبحة gibi örneklerde هاء/هاء harfinin ها/هاء harfiyle ve diğer boğaz harfleriyle karıştırılmaması için özellikle de فاصف عنهم gibi idgâm ihtimali olan kelimelerde harflerin belirginliğine önem vermenin gerekliliğini vurguladıklarını ifade eder.⁵²¹

Zokaydî, إد kelimesindeki ذال/ذال harfi تاء, دال, صاد, زاي, جيم, سین harflerine⁵²² قد, ذال harflerinden biriyle⁵²³ دال, ظاء, زاي, سین, شين, صاد, ضاد, جيم harfindeki ذال/ذال harfinin تاء, دال, ظاء, زاي, سین, شين, صاد, ضاد, جيم harflerinden biriyle⁵²⁴ ya da وهل قل وبل وهل harflerinden⁵²⁴ الطاء, الصاد, السين, الزاي, الجيم, التاء veya te’nis tê’sının

⁵¹⁵ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 16.

⁵¹⁶ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 16.

⁵¹⁷ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 175; Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 16.

⁵¹⁸ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 16.

⁵¹⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 16.

⁵²⁰ Ayrıca bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 175-176.

⁵²¹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 16.

⁵²² Zokaydî bu kuralın örnekleri olarak şunları zikretmektedir: إدْ جَعَلْنَا (duyduğunuzda), إدْ سَمِعْتُمُوهُ (kıldığımızda), إدْ تَبَرَّأَ (girdiklerinde), إدْ دَخَلُوا (çevirdiğimizde), إدْ صَرَفْنَا (süslediğinde), إدْ زَيْنَ (uzaklaştığında). Zokaydî, Nafi ve İbn Kesîr’in bu kuraldaki tüm örneklerde Hafs ile aynı görüşte olduklarını, diğer kurrâların ise bazı örneklerde Hafs ile aynı görüşleri paylaştıklarını belirtir. Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 14.

⁵²³ Zokaydî bu kuralın örnekleri olarak şunları zikretmektedir: لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ (Allah duydu), لَقَدْ زَيْنَّا (süsledik), لَقَدْ صَرَفْنَا (çevirdik), لَقَدْ ضَلَّ (sapıttı), لَقَدْ جَاءَكُمْ (size geldi), ذَرَأْنَا (yarattık). Zokaydî’nin aktardığına göre İbn Kesîr ve Kalun (ö. 220/835) bu kuraldaki tüm örneklerde Hafs ile aynı görüştedirler. Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 14.

⁵²⁴ Zokaydî, bu kuralın örnekleri olarak şunları zikretmektedir: وَنَضَجْتُ (Semud kavmi yalanladı), كَذَّبَتْ ثَمُودُ (her söndüğünde ateşi daha da alevlendirdik), أَنْزَلْتُ سُورَةً (derileri olgunlaştı), جُلُودُهُمْ (göğüsleri daraldı), وَكَانَتْ ظَالِمَةً (ve zalim bir kavim oldu). Zokaydî’nin

gibi kelimelerdeki lââm/harfînin الزاي , النون , السين , الظاء , الضاد , الطاء , التاء , التاء harflerinden⁵²⁵ biriyle karşılaştığında diğer kurrâlar gibi Hafs'ın da idgâm yapmadığını belirtir.⁵²⁶ Zokaydî "تاء" harfinin Kur'ân'da (هل, قل, بل) kelimelerinden sadece هل'in⁵²⁷ lam'dan sonra geldiğini; bundan ötürü تاء 'ya هل harfî dendiğini ifade eder.⁵²⁸ O, نون ve تاء harflerinin (هل, قل, بل) kelimeleri arasında ortak olduklarını, Kur'ân'da bu harflerin yanında bulunduğunu belirtir. Zokaydî زاي, سين, طاء, ضاد, ظاء harfleri بل harfine özgü olduğunu; Kur'ân'da sadece onun yanında bulunduğunu ifade eder.⁵²⁸

Zokaydî'nin aktardığına göre Hafs, diğer kurrâ gibi mütecaniseynin idgâmlarında şu genellemeleri yapmıştır:⁵²⁹

1. اذ kelimesindeki zâl/zâl ile اذْ ظَلَمْتُمْ örneğinde olduğu gibi her yerde ظاء/zâ harfinde idgâm edilir.⁵³⁰
2. قد تَعْلَمُونَ and لَقَدْ تَابَ örneğinde olduğu gibi her zaman تاء/tâ harfine idgâm yapılır.⁵³¹
3. اُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمْ (duanız kabul edildi), فَاَمَنْتَ طَائِفَةً (bir grup iman etti) örneğinde olduğu gibi her yerde دال/dâl ve طاء/tâ'da idgâm edilir.⁵³²
4. قُلْ رَبِّ هَلْ رَأَيْتُمْ (gördünüz mü) gibi örnekte her zaman راء/râ'da idgâm edilir.⁵³³

3.10.2. Hafsın ihtilafa düştüğü idgâm türleri

Hafs, kurrânın üzerinde ittifak etmediği عُدْتُ (sığındım), نَبَذْتُهَا (onu terk ettim), أَوْرَثْتُهَا (ona miras bıraktınız), اتَّخَذْتُ (aldım), أَخَذْتُ (aldınız), لَبِثْتُ (kaldım), لَبِثْتُمْ (kaldınız) gibi kelimelerde تاء 'ın تاء 'da idgâm

aktardığına göre İbn Kesîr ve Kalun bu kuraldaki tüm örnekte Hafs ile aynı görüştedirler. Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 14.

⁵²⁵ Zokaydî, bu kuralın örnekleri olarak şunları zikretmektedir: قُلْ تَعَالَوْا (gelin deyin), قُلْ سَلَامٌ (barış olsun deyin), هَلْ تَعْلَمُ (biliyor musun), قُلْ صَدَقَ اللَّهُ (Allah doğru söyledi deyin), قُلْ نَعَمْ (evet deyin), قُلْ نَعَمْ (bir elbise mi), هَلْ تَرَى (görüyor musun), هَلْ نُنَبِّئُكُمْ (size haber verelim mi), بَلْ نَحْنُ (hayır, biziz), بَلْ طَبِيعٌ (hayır, damgalandı), بَلْ ضَلُّوا (hayır, sapıttılar), بَلْ ظَنَنْتُمْ (hayır, sandınız), بَلْ سَوَّلَتْ (hayır, fısıldadı), بَلْ زَيْنٌ (hayır, süsledi). Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 14.

⁵²⁶ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 170-171; Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 14.

⁵²⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 15.

⁵²⁸ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 15.

⁵²⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 15.

⁵³⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 15.

⁵³¹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 15.

⁵³² Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 15.

⁵³³ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 15.

edilmesinde kurrâya muvafakat etmemiştir.⁵³⁴ عُدْتُ ile نَبَذْتُ, kelimelerinde Ebu Amr (ö. 154/771), Hamza (ö. 156/773) ve Kisâ'î (ö. 189/805) idgam görüşündedirler.⁵³⁵ أَخَذْتُ kelimelerinin idgâmında ise Kisâ'î ve İbn Kesîr de diğer kurrâdan ayrılmış olup Hafs ile aynı görüştedirler.⁵³⁶ Aynı zamanda لَبِثْتُ ile لَبِثْتُ kelimelerinde idgâmının olmayacağı noktasında diğer kurrâdan ayrılarak Hafs, Kisâ'î ile aynı görüşü paylaşmıştır.⁵³⁷

Zokaydî Hafs'ın, كَلَّا بَلَّ رَانَ (hayır, aksine kalpler paslanmış) ayetinde idgâm yapmayarak diğerlerine muhalefet ettiğini, مَنْ رَاقٍ (kim okuyacak), مَرْقَدًا ile هَذَا ve عَوْجًا ile كَلَّا بَلَّ رَانَ ayetinde sükût yapmayı tercih ettiğini belirtir.⁵³⁸ Ona göre Hafs'ın bu dört yerde tercih ettiği sükût, bir delile dayanmayıp haklı bir gerekçe olmadan yapılan özel uygulamalardır. Zokaydî sükût ile vakıf arasındaki temel farkın, sükût sırasında nefesin kesilmemesi, وقف sırasında ise nefesin kesilmesi olduğunu ifade eder.⁵³⁹ Zokaydî'nin idgam konusunda bahsettiği sükût tecvid ilminde ayrıca sekte olarak isimlendirilmektedir. Nefes almadan sesi kesmek olarak tanımlanan sekte vasla has olup süresi bir elif miktarıdır.⁵⁴⁰

3.11. Tenvin ve Sakin Nûn'un Halleri

Si'irdî beş beyitte bu halleri özetlemektedir.⁵⁴¹ Zokaydî bu kısımda tenvin ile sakin nûnun hallerine değinmektedir. Sakin nûn مَنْ edatındaki nûn gibi harekesi olmayan nûn demektir. Kendisinden sonra harekesiz bir harf geldiğinde iki sakinin karşılamaması için kendisi harekelendirilir.⁵⁴² Si'irdî gibi Zokaydî de sakin nûn ve tenvinin kendisinden sonra gelen harfe göre izhâr, idgâm, kalb ve ihfa şeklinde dört farklı hallerinin bulunduğunu belirtmektedir.⁵⁴³ Zokaydî söz konusu hallerin hangi durumlarda gerçekleştiğini özetleyen şu şiiri zikreder.⁵⁴⁴

⁵³⁴ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 167; Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 14.

⁵³⁵ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 167; Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 14.

⁵³⁶ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 167; Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 14.

⁵³⁷ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 167; Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 14.

⁵³⁸ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 14.

⁵³⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 14.

⁵⁴⁰ Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, 112.

⁵⁴¹ Bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 181.

⁵⁴² Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 294.

⁵⁴³ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 181; Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 17.

⁵⁴⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 17.

عند حروف الحلق يظهران / وعند يرملون يدغمان / بغنة في غير راء ولام
وليس في الكلمة من إدغام / وعند حرف الباء يقلبان / ميماً وعند الباقي يخفيان

“Boğaz harflerde izhâr olurlar. / harflerinde idgâm olurlar. / râ ve bâ dışındakilerde gunne ile/ kelimedede idgâm olmaz. Bâ harfî ile mime kalb olurlar. diğerlerin yanında ise ihfâ edilirler.”⁵⁴⁵

İzhâr: Sözlük anlamı açığa çıkarmak olan izhâr terim olarak “iki harfin arasını birbirinden uzaklaştırarak ayırmak” şeklinde tarif edilir.⁵⁴⁶ مِنْ خَلْفِهِمْ örneğinde olduğu gibi sakın nûn ve tenvidinden sonra boğaz harflerinden (ح, ع, ه, خ) biri geldiğinde izhar yapılır.⁵⁴⁷ O bu harflerden sonra idgamın zorluğu, ihfânın da idgâm hükmünde oluşu nedeniyle izhâr yapıldığını ifade eder.⁵⁴⁸ Bu durumda izhâr yapılmasının sebebi sakın nûn ve tenvidinin boğaz harfleri ile olan mahreç uzaklığıdır.⁵⁴⁹

İdgâm: Sakin nûn ve tenvidinden sonra يرملون harflerinden (ي, ر, م, ل, و, ن) biri geldiğinde idgamın oluşur.⁵⁵⁰ Söz konusu kural ayrı kelimeler olduğunda geçerlidir. Zokaydî, قنوان örneğinde olduğu gibi aynı kelimedede sakin nûn يرملون harflerinden biri bir araya geldiğinde karışıklık endişesiyle idgam yapılmayacağını belirtir.⁵⁵¹ O, من رب (min rabb) ليضلوا أنداداً (in lev, au andâdan) إن لو (beşeran resûlen) بشراً رسولاً (min rabb) (endâdel-liyağillû) örneklerinde olduğu gibi tenvid ve sakın nûndan sonra ر, ل harfleri geldiğinde ihfa yapılmaksızın idgâm yapılacağını belirtir.⁵⁵² İdgâmın bu türüne idgâm bilâ ğünne denir. Tenvid ve sakın nûn tamamen lâm ve râ harflerine dönüştürülür ve bu iki harf şeddeli bir şekilde telaffuz edilir.⁵⁵³

Zokaydî, فنة ينصرونهم (fietüy-yensurûnehum), إن يروا (in yaraw) örneklerinde ise telaffuzun gunneli bir şekilde idgam yapılacağını söyler.⁵⁵⁴ Ancak Zokaydî, و ve ي harflerinde idgam hafif (gizli) ve tam olmadığını; bu nedenle bazı alimlerin bunu idgam değil ihfa olarak kabul ettiklerini belirtir.⁵⁵⁵ Söz konusu bu idgam türünde burundan ses gelmesi sebebiyle idgam maa'l-ğunne denmektedir. tenvid veya sakın nûnun (يمنو)

⁵⁴⁵ Abdulkarım, Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri, 185; Zokaydî, Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb, 17.

⁵⁴⁶ Karaçam, Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri, 294.

⁵⁴⁷ Abdulkarım, Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri, 181; Zokaydî, Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb, 17.

⁵⁴⁸ Zokaydî, Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb, 17.

⁵⁴⁹ Karaçam, Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri, 295.

⁵⁵⁰ Abdulkarım, Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri, 182; Zokaydî, Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb, 17.

⁵⁵¹ Zokaydî, Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb, 17.

⁵⁵² Zokaydî, Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb, 17.

⁵⁵³ Karaçam, Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri, 301.

⁵⁵⁴ Zokaydî, Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb, 17.

⁵⁵⁵ Zokaydî, Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb, 17.

harflerinden biriyle gelmesi halinde gerçekleşir. Tam ve nakıs maa'l-ğunne şeklinde ikiye ayrılır. zokaydî'nin aktardığı gibi tenvin veya sakin nûndan sonra vav ve yâ harfleri geldiğinde ğunneli nakıs idgam gerçekleşir. Bu idgamın gerçekleşmesi için ayrı kelimelerde bulunmaları gerekir. Nakıs denmesinin sebebi sakin nûn ve tenvinin vâv ve yâ'da tamamen kaybolmamasıdır.⁵⁵⁶ Sakin nûn ile tenvinden sonra mîm ve nûn harflerinin gelmesi durumunda oluşan idgama ğunneli tam idgam denmiştir. Bu şekilde isimlendirilmesi sakin nûn ve tenvinden bir eser kalmayıp idgam edilen mîm ve nûn harflerinin şeddeli okunması sebebiyledir.⁵⁵⁷

Kalb: sözlükte döndürmek anlamında olan kalb veya iklâb terim olarak “*bir harfî, diğer bir harfîn yerine koyma*”; “*sâkin nun’u veya tenvîni hâlis bir mîme çevirmek ve onu (hâlis rnîm’i) bâ dan önce ğunne ile ihfâ etmektir*” şeklinde tanımlanmaktadır.⁵⁵⁸ Zokaydî, sakin nûn ve tenvinden sonra “باء” harfî geldiğinde, ğunne ile birlikte bâ harfinin mîm harfine dönüştürüldüğünü belirtir.⁵⁵⁹ Örnek olarak: “أَنْ بُوْرِكْ، سَمِيْعٌ بَصِيْر”i veren Zokaydî mîme dönüştürme işi olmadığında bânın ğunneli okunmasının zor olduğunu mahreçleri uzak olduğundan ötürü de nûn ile bâ harflerinin idgâm imkanın da bulunmadığını belirtir.⁵⁶⁰ Si’irdî mime dönüşme sebebi olarak mîm harfinin bâ ile mahreç birliği, nûn ile de ğunne de ortak olmasını ileri sürer.⁵⁶¹

İhfâ: sözlükte gizlemek anlamına gelen ihfâ, terim olarak “*ihfâ harflerinden önce gelen tenvîn veya sâkin nûn’u izhâr ile idğâm arasında, şeddeden uzak, ğunnenin bâki kalmasıyla okuma*” şeklinde tanımlanır.⁵⁶² Zokaydî, “ينزل” örneğinde olduğu gibi sakin nûn ve tenvinin yukarıda bahsedilen durumlar dışında diğer harflerle karşılaştığında ğunne ile birlikte ihfa edileceğini belirtir.⁵⁶³ Söz konusu harfler şunlardır: “ت، ث، ج، د، ذ، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ف، ق، ك”⁵⁶⁴ Zokaydî، ق ve ك harfleri ile yapılan ihfânın “büyük ihfâ”, diğer harflerle yapılanın ise “küçük ihfâ” olarak kabul edildiğini ifade eder.⁵⁶⁵

⁵⁵⁶ Karaçam, Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri, 299.

⁵⁵⁷ Karaçam, Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri, 298.

⁵⁵⁸ Karaçam, Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri, 302.

⁵⁵⁹ Zokaydî, Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb, 17.

⁵⁶⁰ Zokaydî, Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb, 17.

⁵⁶¹ Abdulkarım, Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri, 183.

⁵⁶² Karaçam, Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri, 305.

⁵⁶³ Zokaydî, Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb, 17.

⁵⁶⁴ Abdurrahman Çetin, “İhfâ”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/532.

⁵⁶⁵ Zokaydî, Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb, 17.

3.12. Ğunne

Zokaydî gunnenin harekeli veya harekesiz fark etmeksizin nûn ve mîm harflerinin ayrılmaz bir vasfı olduğunu söyler.⁵⁶⁶ Ancak ister aynı kalimedede ister ayrı kelimelerde olsun gunne harekesiz iken, harekeliye göre daha tam, izhara göre ihfada daha fazla, idgamlıda idgamlı olmayana göre daha belirgin bir şekilde yapılır.⁵⁶⁷ O örnek olarak جنة (cennet) الناس (insanlar) من ناصرين (yardımcılardan) عم (kapladı) وما لهم (nimet verdin) مثلهم كمثل (onların durumu şu gibidir) örneklerinde olduğu gibi diğer harflerin önünde ise açık مظهر (mâẓir) olarak telaffuz edileceğini belirtir.⁵⁶⁹ O, mîm harfinin vâv (واو) ve fâ (فاء) harfleri ile bir araya geldiğinde ise daha belirgin bir şekilde telaffuz edilmesi gerektiğine vurgu yapar. Bunun sebebi olarak da vâv ve fâ harfinin mîm'e yakın bir mahrece sahip olmasından kaynaklı ihfâ ihtimalini gösterir.⁵⁷⁰ Bu durum şefevî izhâr (شفوي إظهار) olarak adlandırılmaktadır.⁵⁷¹

3.13. Hemzenin Tahfifi ve İmâle

Si'irdî ve Zokaydî kıraat ve tecvid noktasında İmam Hafsı merkeze almaktadırlar. Bu yüzden onun konu hakkındaki görüşlerine ayrı ehemmiyet vermektedirler. Si'irdî gibi Zokaydî hemzenin tahfifi ve imâle konularında da Hafsın dahil olmadığı için bu konuları incelemeyeceğini ancak kurrâ ile muvafık olduğu konuları ele alacağını belirtir.⁵⁷² Sözlük anlamı meyletmek⁵⁷³ olan imâleyi Si'irdî fethanın kesreye, elifin yâya meylettirilerek telaffuz edilmesi olarak tanımlar.⁵⁷⁴ Onun aktardığına göre İmam Hafs'a göre imâle إمالة sadece hûd suresindeki⁵⁷⁵ (مَجْرِيهَا) (مَجْرِيهَا)

⁵⁶⁶ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 17. Si'irdî'nin görüşü için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 185.

⁵⁶⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 17-18.

⁵⁶⁸ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 18.

⁵⁶⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 18.

⁵⁷⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 18.

⁵⁷¹ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 186-187; Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 18.

⁵⁷² Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 189; Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 18.

⁵⁷³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 11/636.

⁵⁷⁴ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 194.

⁵⁷⁵ Hûd 11/41.

kelimesinde vardır. Elif, râ harfine mahreç itibariyle komşu olması sebebiyle elifin olduğu gibi bırakılmasında ağırlık bulunmaktadır.⁵⁷⁶ Râ harfine uygun harekede kesredir.⁵⁷⁷ Rânın harekesi olan fetha kesreye meylettirilerek okunur. Söz konusu ağırlık ve uygunluk مُرْسَاهَا⁵⁷⁸ kelimesinde bulunmadığından bu kelime imâlenin varlığı noktasında Hafs, Hamza ve Kissai'den farklı bir görüş benimsemiştir.⁵⁷⁹

Zokaydî, Hafsa göre hemzenin şu üç durumda tahfif edildiğini belirtir:⁵⁸⁰

Birincisi; همزة الوصل / vasıl hemzesi (Lam-ı tarîfin bir parçası olan hemze-i vasıl) همزة الاستفهام / istifhâm hemzesi ile karşılaştığında, onu elife çevirerek tahfif edilmesidir. Bu durumda vasıl hemzesi hazfedilip sadece istifhâm hemzesinin kalması durumunda cümlelerin inşâ ve ihbâr anlamları karışabilir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu durum şu altı yerde geçmektedir:⁵⁸¹ الذِّكْرَيْن⁵⁸², الْآن⁵⁸³, اللَّهُ⁵⁸⁴.

İkincisi; bir kelime iki hemze karşılaştı ve birincisi harekeli ikincisi sakın olsa ikinci hemzeyi birinci hemzenin harekesiyle uyumlu şekilde tahfif edilmesidir. Zokaydî Örnek olaraksa آمَنَ (amene) أُوتِيَ (utiy) اِيْمَانًا (imanen) kelimelerini zikreder.⁵⁸⁵

Üçüncüsü; Arapça olmayan bir kelimedeki aslî hemzeyle istifhâm hemzesi karşılaştığında, onun elif ve hemze arası bir sesle tahfif edilmesidir. Bu uygulama sadece Hamza, Kisâi ve Asım'ın diğer ravisi olan Şu'be tarafından kabul edilir.⁵⁸⁶

3.14. Med

Zokaydî, meddin sözlükte uzatma ve artırma anlamına geldiğini;⁵⁸⁷ Istilah olarak ise, bir harfin ses süresinin hemze veya sükûn ile karşılaştığında uzatılmasının artırılması anlamına geldiğini belirtir.⁵⁸⁸ Med harfleri elif, vâv ve yâ'dır. Bu harfler telafuz edilmeyip kendilerinden önceki harflerin harekelerini uzatırlar.⁵⁸⁹

⁵⁷⁶ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 18.

⁵⁷⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 18.

⁵⁷⁸ Hûd 11/41.

⁵⁷⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 18.

⁵⁸⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 18. Si'irdî'nin görüşü için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 189.

⁵⁸¹ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 190; Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 18.

⁵⁸² En'am 6/133; 134.

⁵⁸³ Yunus 10/ 51; 91.

⁵⁸⁴ Yunus 10/59; Neml 27/59.

⁵⁸⁵ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 18-19. Si'irdî'nin görüşü için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 190.

⁵⁸⁶ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 19.

⁵⁸⁷ Sözlük anlamı için bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3/396.

⁵⁸⁸ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 19.

⁵⁸⁹ Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, 66.

Si'irdî' ilgili beyitte meddi üç kısma ayırarak ele alır.⁵⁹⁰ Zokaydî de meddi vacib, lâzım ve câiz şeklinde uzatmanın gerekliliği açısından üçe ayırarak işler.⁵⁹¹ Med harflerinin doğal yapılarında bulunan ve tabi'î ve aslî olarak adlandırılan bir uzatma miktarı vardır. Hemze etkisiyle bu doğal uzatmanın üstüne uzatma eklenir. Kurrâ terminolojisinde fer'î med olarak adlandırılır. Kısımlara ayrılan da budur.⁵⁹² Tabi'î veya aslî med tecvid kaynaklarında medd-i tabiî olarak adlandırılır. Bu med türü sebebi meddin olmadığı durumda sadece med harfin yapısının gerektirdiği bir elif miktarı uzatma yapılıır.⁵⁹³ Ayrıca bu med “kasr” olarak da adlandırılmaktadır.⁵⁹⁴ Meddin lazım, muttasıl, lîn şeklinde farklı isimlerinin olduğunu belirten Zokaydî bunların belirlenen başlıklar altına dahil olduğunu belirtir.⁵⁹⁵ Zokaydî, med konusunda; meddin isimlendirilmesinde, miktarının ve yerlerinin belirlenmesinde, birçok farklı görüş oluştuğunu belirtir.⁵⁹⁶ Yine o, bazı alimlerin med harfinden önce hemze geldiğinde (آدم , (إسرائيل, مسؤولاً) med yapılması gerektiği görüşünde olduklarını ve buna “temkin meddi” adını verdiklerini aktarır.⁵⁹⁷

3.14.1. Vacip med (medd-i muttasıl)

Sakin olan med harfleri bir önceki harfin harekesi kendi cinslerinden olup sonraki bitişik harf te hemze olursa vacip med olur. Bu med türüne muttasıl med de denmektedir.⁵⁹⁸ Onun aktardığına göre muttasıl denmesi meddin ile hemzenin aynı kelimede bulunması sebebiyledir.⁵⁹⁹ Zokaydî جِيءَ , بِالسُّوءِ , مِنْ السَّمَاءِ kelimelerini örnek olarak zikreder. Bu med türü tüm kurrâ tarafından uzatılması zorunlu görülmüş, kısaltılması caiz görülmemiştir.⁶⁰⁰ Si'irdî bundan ötürü de vacip olarak adlandırıldığını belirtir.⁶⁰¹

⁵⁹⁰ Si'irdî'nin ilgili beyiti şu şekildedir: (Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 200.)

لِلْمَدِّ أَقْسَامٌ لَهُ حَائِزٌ - الْوَاجِبُ اللَّازِمُ وَالْجَائِزُ / Vacip, lazım ve caiz/

⁵⁹¹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 19.

⁵⁹² Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 201; Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 19.

⁵⁹³ Bk. Dağdeviren, *Kur'an Okuma Sanatı Tecvid*, 69.

⁵⁹⁴ Bk. Dağdeviren, *Kur'an Okuma Sanatı Tecvid*, 69.

⁵⁹⁵ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 19.

⁵⁹⁶ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 20.

⁵⁹⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 20.

⁵⁹⁸ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 200; Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 19.

⁵⁹⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 19.

⁶⁰⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 19.

⁶⁰¹ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 201.

3.14.2. Lazım med

Med harflerinden sonra vakıfta/durulduğunda da vasılda/geçildiğinde de var olan sükûn-i lâzım gelmesi ile gerçekleşir.⁶⁰² Lazım med zarurî med olarak da adlandırılır.⁶⁰³ Söz konusu sükûn idgam ile gerçekleşmişse “غليظ” (galîz) ve “مدغم” (müddağam) med (müsakkal med), değilse “خفيف” (hafif) ve “مظهر” (müzhir) med (muhafter med) denir.⁶⁰⁴ “ثُجَّوْنِي دَائِيَّة” kelimelerindeki med galîz, الآن kelimesi ile مَحْيَايَ (kelimesindeki yayı sakın okuyanlara göre) kelimeleri ise hafif medde örnek olarak zikreder.⁶⁰⁵

Zokaydî surelerin başlarında yer alan hurûf-ı mukattaa harflerinde de lazım meddin gerçekleştiğini belirtir.⁶⁰⁶ O, bu med türünün “مد حرفي” harfî med olarak da adlandırıldığını ve yirmi dört surenin başında geçtiğini ifade eder.⁶⁰⁷ Bu med türü harflerde gerçekleştiği için harfî med, kelimelerde gerçekleşen medler ise küllî harf “مد كلي” olarak isimlendirilir.⁶⁰⁸ Böylelikle kelime-i musakkale, kelime-i muhaftere, harf-i musakkale ve harf-i muhaftere şekliyle lazım med dört kısma ayrılmış olur.

Zokaydî hurufü'l-hecâ ile başlayan surelerin sadece üç harften oluşan ve orta harfî sakın olanlarının med edildiğini belirtir. ص, نون, حم harflerini örnek olarak zikreden Zokaydî taha ve tasim deki tâların, Yâsîn ile kâfhâyâaynsâd'taki yâların Hamîm'deki hâ harflerinin uzatılmayacağını belirtir. Zokaydî, طسم,(ألف لَامِيَّة) ألم örneklerinde galîz yani müsakkal meddin gerçekleştiğini belirtir.⁶⁰⁹ Zokaydî'nin verdiği örneklerde aynı şekilde hafif/muhafter med de gerçekleşmektedir. طسم=طاسميَّة, الم=الف لَامِيَّة kelimelerinde altılı çizgili yerlerde muhafter med gerçekleşmektedir.

Zokaydî, medd-i lâzımın gerekçesi olarak sarf ilmindeki vasl halinde iki sakın harfîn bir araya getirilmemesi kuralına atıfta bulunur.⁶¹⁰ Buna göre herhangi bir şekilde iki sakının bir araya gelmesi durumunda, med harfi ya harekelenir ya silinir ya da telaffuz edilebilmesi için burada, vacibte ve munfasıl medlerde olduğu gibi uzatılır.⁶¹¹ Zokaydî med harfinin zayıf ve hafî olduğunu, hemzenin ise güçlü ve zor olduğunu

⁶⁰² Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 19.

⁶⁰³ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 19.

⁶⁰⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 19.

⁶⁰⁵ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 19.

⁶⁰⁶ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 19.

⁶⁰⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 19.

⁶⁰⁸ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 19.

⁶⁰⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 19.

⁶¹⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 19.

⁶¹¹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 19.

belirtir.⁶¹² Bu nedenle, zayıf olan med harfini güçlendirmek veya ârizi medlerde vakfedilen harfin açığa çıkarılabilmesi için med yapıldığı gibi hemzeyi hakkıyla telaffuz edebilmek için med uzatılır.⁶¹³ Bu nedenle eğer med harfinin kendisinde durulursa, sadece kendi tabii uzatması miktarınca uzatılır.⁶¹⁴

3.14.3. Caiz med (Medd-i Munfasıl ve Medd-i Âriz)

Zokaydî bu meddi munfasıl ve arızî olmak üzere iki kısma ayırır.⁶¹⁵

Medd-i Munfasıl: Med harfinin yukarıda belirtilem muttasıl medden farklı olarak med harflerinin hemzeden ayrılmasıdır. Bu medd türü med harfî kelimenin sonu, hemze ise ondan sonra gelen kelimenin ilk harfî olduğu durumlarda gerçekleşir.⁶¹⁶ Zokaydî örnek olarak بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ (sana indirdi), قُوا أَنْفُسَكُمْ (kendinizi koruyun), مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ (İsrail oğullarından), هَؤُلَاءِ (bunlar)⁶¹⁷ kelimelerini zikretmektedir.⁶¹⁸

Medd-i Arız: Med harfinden sonraki harfin sükûnu, vakıf gibi arızî bir sebep ile meydana geldiğinde oluşan meddir. Zokaydî vakıf halindeki نَسْتَعِينُ (yardım dileriz), بِالْمُسْتَعَانِ (yardım dilenen) kelimelerini örnek olarak zikreder.⁶¹⁹

Zokaydî bu üçüncü kısma “caiz” denmesinden anlaşıldığı üzere bazı alimlerin, bu meddi kabul etmediklerini belirtir.⁶²⁰ Bu alimler hemzenin ayrı olması, vakıf halinde iki sakın harfin bir araya gelebilmesinin caiz olması ile bu durumdaki sükûnun arızî oluşu nedenleriyle vakıftan kaynaklı sükûna itimat etmemektedirler.⁶²¹ Zokaydî meddi arızî kabul eden alimlerin de bu meddin miktarında ihtilafa düştüklerini belirtir.⁶²² Onun aktardığına göre İmam Hafs ve onu takip edenler gibi ilk iki kısmı (vacib ve lazım) ve medd-i munfasılı iki elif kadar uzatanlar bunu bir buçuk elif miktarı uzatmışlardır.⁶²³ Ancak İmam Verş (ö. 197/812) ve Hamza gibi bu üç kısmı üç elif miktarı uzatanlar ise medd-i ârizî iki elif kadar uzatmışlardır.⁶²⁴

⁶¹² Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 19.

⁶¹³ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 20.

⁶¹⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 20.

⁶¹⁵ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 20. Si'irdî'nin görüşü için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 204.

⁶¹⁶ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 20.

⁶¹⁷ Bu kelim hâ ve 'ûlâ' şeklindeki terkipten oluştuğundan iki ayrı kelime olarak değerlendirilmektedir.

⁶¹⁸ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 20.

⁶¹⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 20.

⁶²⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 20.

⁶²¹ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 204; Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 20.

⁶²² Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 20.

⁶²³ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 20.

⁶²⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 20.

Zokaydî med harfinde tartışma konusu olan uzatmanın med harfinde bulunan tabî meddin dışındaki uzatma olduğunu belirtir.⁶²⁵ Buna göre vacib, lazım ve munfasıl medlerde uzatma miktarı Hafs ve onun takipçileri nezdinde toplamda üç elif, medd-i ârızda ise toplamda iki buçuk elif olurken, Verş ile Hamza'nın görüşüne göre ise vacib, lazım ve munfasıl medlerde uzatma miktarı toplamda dört elif, medd-i lâzımda ise uzatma miktarı toplamda üç elif miktarı olur.⁶²⁶ Ona göre bu ölçümler yaklaşık değerlerdir ve ancak teferruatlı ve tekrarlı çalışmayla tam olarak öğrenilebilir. Zokaydî, alimlerin, her elifi, parmağı orta hızda (ne hızlı ne de yavaş) kapatma süresi kadar olarak tanımladıklarını belirtir.⁶²⁷

3.14.4. Medd-i lîn

Harflerin sıfatları bahsinde geçtiği üzere sözlükte yumuşak nesne anlamında⁶²⁸ olan lîni Zokaydî medd ve telaffuzda yumuşaklık olarak tanımlar.⁶²⁹ Zokaydî lîn harflerinin vâv ve yâ harfleri olduğunu; lîn de bu harflerin sakin önceki harfin harekesinin de fetha olduğu durumlarda gerçekleştiğini belirtir.⁶³⁰ Lîn harfleri olan vâv ve yâ'dan önceki harf fethalı, sonrasındaki harfin harekesi ister lazım ister arızî bir sebep ile sakin olduğunda lîn harfleri uzatılır.⁶³¹ Sonraki harfin sukûnu lazım ise medd-i لازمın; arızî ise medd-i ârızın hükmüne bürünür.⁶³² Zokaydî, “عين” kelimesini kelimedeki nûn harfinin sukûnu لازمî bir sükuna sahip olduğundan lâzım medde, خُوَيْصَة kelimesini kelimedeki sukûn idgâm sebebiyle, الصَّيْف ve الخَوْف kelimelerindeki fâ (ف) harfinin sukûnunu vakf nedeniyle arızî olduğundan لازمî medde örnek olarak zikretmektedir.⁶³³

3.15. Zamir Olan Ha'nın (ه) Hükümü

Si'irdî'nin konuya dair beyitleri şu şekildedir:⁶³⁴

هَاءُ ضَمِيرٍ حَرَكُوا قَبْلَهُ - مُدَّةٌ بِوُفْقِ الْمَدِّ حَقًّا لَهُ / لَا تَمُدُّدُنْ بَعْدَ سَكُونِ سَوَى - فِيهِ مُهَانًا فَلَنَّا قَدْ رَوَى

⁶²⁵ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 20.

⁶²⁶ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 205; Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 20.

⁶²⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 20.

⁶²⁸ Fîruzâbâdî, *el-Kâmûs el-Mûhît*, 1232.

⁶²⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 8.

⁶³⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 8.

⁶³¹ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 206; Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 20.

⁶³² Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 20.

⁶³³ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 20.

⁶³⁴ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 207.

“Öncesi harekeli zamir olan hayı hakkı olan bir med miktarınca uzat / fihî mûhânâ hariç öncesi sakın olan haları uzatma”

Zokaydî, ha zamirinin, “أَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ”⁶³⁵, “وَنَعْمَهُ فَيَقُولُ”⁶³⁶ ve örneklerinde öncesi ve sonrası harekeli olduğunda (hemze veya başka bir harf olsun), herkes tarafından uzatıldığı ve ikinci kısımda (وَنَعْمَهُ فَيَقُولُ) doğal bir med, birinci kısımda (أَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ) ise munfasıl miktarında vâv veya yâ sesi oluşacak şekilde uzatıldığını ifade eder.⁶³⁷ Zokaydî Asım’a göre يَرْضَهُ لَكُمْ⁶³⁸ kelimesinde bulunan ha’nın hükmünün kasr olduğunu belirtir.⁶³⁹ Asım kıraatinde öncesi harekeli olmasına rağmen uzatılmadan okunan istisna zamir “يَرْضَهُ” ifadesinde geçen zamirdir.⁶⁴⁰ Kalun (ö. 220/835) ve Hişam’dan (ö. 245/859) rivayet edilene göre ise ha (هَاء) (نُؤْلِهِ مَا تَوَلَّى) örneğinde olduğu gibi cezmlî bir kelimeye bitiştiğinde kasr edilir.⁶⁴¹ Bazı rivayetlerde Hamza, Ebu Amr (ö. 154/771) ve Asım’ın ise cezimli bir kelimeye bitişen ha (هَاء) harfini silinen harfi göstermesi ve onun yerini alması için sakın olarak telaffuz ettikleri aktarılmaktadır.⁶⁴² Zokaydî, İmam Hafs’tan hâ’nın sadece “أَرْجَهُ” “وَأَلْقَهُ” kelimelerinde sakın edildiğinin rivayet edildiğini belirtir.⁶⁴³

Zokaydî, “لَهُ الدَّارُ الْآخِرَةُ” örneğinde olduğu gibi zamir ha’dan sonrasındaki harf sakın olduğunda hiç kimse tarafından uzatılmadığını ifade eder.⁶⁴⁴ Zokaydî’nin verdiği örnekte hâ’dan sonraki elife değil sakın olan lâm harfine itibar edilir. O, önceki harfin sakın olması halinde sadece İbn Kesîr’in (ö. 120/738) uzattığını, diğer kurrânın uzatmadığını belirtir. Onun aktardığına göre İbn Kesîr sakın olan önceki harfin illet veya sahih olması arasında ayırım yapmaksızın zamiri uzatır.⁶⁴⁵ İbn Kesîr’e bu konuda sadece imam Hafs “فِيهِ مُهَانًا”⁶⁴⁶ kelimesinde azab anlamını vurgulamak için uymuş ve zamir ha’yı önceki harf olan yâ sakın olmasına rağmen uzatarak okur.⁶⁴⁷

⁶³⁵ Bakara 2/275.

⁶³⁶ Fecr 89/15.

⁶³⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 20.

⁶³⁸ Zümer 39/7.

⁶³⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 21.

⁶⁴⁰ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları (Tecvîd)*, 197.

⁶⁴¹ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 207; Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 21.

⁶⁴² Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 207; Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 21.

⁶⁴³ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 21.

⁶⁴⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 21.

⁶⁴⁵ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 21.

⁶⁴⁶ Furkân 25/69.

⁶⁴⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 21.

3.16. Vakıf ve İbtidâ

Zokaydî bu başlık altında vakıf ve ibtidâya dair kuralları ele almaktadır.

3.16.1. Vakfın tanım ve türleri

Zokaydî, eserinin son kısmında vakıf ve ibtidâ yani kelimelerde durma ve sonraki kelimeyle başlama çeşitlerini de tecvidin bir parçası olarak bilinmesi gerektiğini ifade ederek⁶⁴⁸ incelemektedir. O sözlük olarak “وقف” (vakf) kelimesinin durmak ve tutmak⁶⁴⁹; İstilah olarak ise bir kelimeyi sonrasında ayırmak, sesini kesmek ve nefes alma süresi kadar sessiz kalmak anlamına geldiğini belirtir.⁶⁵⁰ Çetin “*okumaya tekrar başlamak niyetiyle, nefes alacak zaman kadar, sesi kesme*” olarak tanımlanan vakfın aynı şekilde durulan yere de dendiğini belirtir. Vakıfta ses kesildikten sonra kısa bir süre durulup nefes alınır ve tekrar başlanır. Bu yönüyle okumaktan tamamen ayrılmak anlamındaki kat’dan farklılık arz eder.⁶⁵¹ İbtidâ ise terim olarak “*ilk defa okumaya başlamaya veya vakıftan sonra kıraata devam etmek için tekrar başlama*” şeklinde tanımlanır.⁶⁵²

Zokaydî seçime/ihtiyara bağlı olarak vakfı tam, kâfi (كاف) ve hasen (حسن) şeklinde üçe ayırmaktadır.⁶⁵³ O, bu vakıfların sadece tam bir sözün/kelâmın ortasında değil de sonunda uygulandığını belirtir. Zokaydî’nin ihtiyâra bağlı olarak vakfı türlerine ayırması kendisi zikretmese de ayrıca zarureten/ızdırârî vakfın da olduğunu bizlere bildirmektedir. Okuyan kimsenin mananın tam olmasında dikkat etmeksizin vakf yapmak zorunda kalması durumu bu kapsamdadır. Nefesin kesilmesine bağlı olarak zorunlu olarak vakfedilir. Anlamanın oluşmaması veya bozuk bir mananın oluşmasına sebebiyet vereceği için kabîh vakf kapsamında değerlendirilmiş ve caiz görülmemiştir.⁶⁵⁴

⁶⁴⁸ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 21.

⁶⁴⁹ Fîruzâbâdî, *el-Kâmûs el-Mûhît*, 860.

⁶⁵⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 21.

⁶⁵¹ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları (Tecvîd)*, 259.

⁶⁵² Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları (Tecvîd)*, 159.

⁶⁵³ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 21. Si’irdî’nin görüşü için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 208.

⁶⁵⁴ Kayhan Veli, “Vakf ve İbtidâ İlmi ve Kur’ân Tefsîrindeki Yeri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2006), 312.

Zokaydî, tam vakfî “anlam ve lafız bakımından sonrasıyla ilgisi olmayan bir sözde/kelamda durmak” olarak tanımlamaktadır.⁶⁵⁵ Örnek olarak da وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ⁶⁵⁶ cümlesini zikreder.⁶⁵⁷ Bu örnekte hem lafzen hem manen cümle tamam olmaktadır. Daha sonraki cümle yeni bir cümle olup kendisi ile başlanabilmektedir. Zokaydî, tam vakfın en çok fasılalar ve ayetlerin başlarında bulunduğunu belirtir.⁶⁵⁸ O, bazen tam bir kelamın fasılalardan önce de bulunabildiğini⁶⁵⁹ örneğini vererek izah eder.⁶⁶⁰ Bu örnekte bu cümle Belkıs’ın sözünün sonu olup devamındaki “وَكَذَلِكَ”⁶⁶¹ ifade Allah’ın sözüdür. Zokaydî, tam vakfın bazen de bir sonraki ayetin bir kelimesinde bulunabildiğini ifade eder. Örnek olarak وَمِنَ اللَّيْلِ (137) وَمِنَ اللَّيْلِ; اَتَمَرُونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَ (137) ayetini⁶⁶² zikreder.⁶⁶³ “مُصْبِحِينَ” kelimesi bulunduğu ayet olan 137. Ayetin fasılasıdır. “وَمِنَ اللَّيْلِ” kelimesi ise diğer ayet olan 138. Ayetin başıdır. Ancak 137. Ayet “وَمِنَ اللَّيْلِ” kelimesi ile anlam olarak tam olmaktadır.⁶⁶⁴ Anlam bu şekilde “siz de sabah akşam onların (Lut kavminin) yurtlarından geçmektesiniz” şeklinde tamamlanmaktadır.

Zokaydî, ayrıca her yerde geçen “كَلَّا” ve “بَلَى” kelimelerinde deki vakfın da tam vakıf kapsamında olduğunu belirtmektedir.⁶⁶⁴ “كَلَّا” kelimesindeki reddetme, “بَلَى” ise cevap anlamları ile mana tamam olmaktadır.⁶⁶⁵

Zokaydî, kâfî vakfî “irab bakımından sonrasıyla ilgisi olmayan ancak Anlam bakımından ilgisi olan tam bir sözde durmak” şeklinde tanımlamaktadır.⁶⁶⁶ Si’irdî üzerinde vakıf yapılıp ve sonrası ile ibtida edilebilmesini kâfî şeklinde isimlendirilmesine gerekçe olarak sunar.⁶⁶⁷ Önceki kelam ile sonraki kelam gramer açısından bağımsız olup anlam olarak birbirleriyle ilişkileri olsa da bir birlerini kayıtlıca olmadan kendi içlerinde yeterli olmaları sebebiyle kâfî denmiştir.⁶⁶⁸ Zokaydî Bakara Suresi 4. Ayetinin sonundaki “يُوقِنُونَ” kelimesinde vakf edip beşinci ayetin başı olan ve

⁶⁵⁵ Zokaydî, Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb, 21. Si’irdî’nin görüşü için bk.Abdulkarım, Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri, 209.

⁶⁵⁶ Bakara 2/5.

⁶⁵⁷ Zokaydî, Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb, 21.

⁶⁵⁸ Zokaydî, Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb, 21.

⁶⁵⁹ “قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا أَعْرَءَ أَهْلِهَا آذِلَّةً” Neml 27/34.

⁶⁶⁰ Zokaydî, Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb, 21.

⁶⁶¹ Sâffât 37/137-138

⁶⁶² Zokaydî, Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb.

⁶⁶³ Veli, “Vakf ve İbtidâ İlmi ve Kur’ân Tefsîrindeki Yeri”, 315.

⁶⁶⁴ Zokaydî, Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb, 21.

⁶⁶⁵ Zokaydî, Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb, 21.

⁶⁶⁶ Zokaydî, Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb, 21.

⁶⁶⁷ Abdulkarım, Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri, 210; Zokaydî, Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb, 21.

⁶⁶⁸ Veli, “Vakf ve İbtidâ İlmi ve Kur’ân Tefsîrindeki Yeri”, 315.

“أُولَئِكَ” ile başlamayı bu kapsamda örnek olarak zikreder.⁶⁶⁹ Beşinci ayetteki zamirler bir önceki ayette geçenlere raci olsa da bu anlam ilişkisi içerisinde olduğu anlamına gelir. Ancak gramer yapısı itibarıyla bağımsız cümlelerdir. Bu, vakf etmek için yeterli olup anlam açısından ilişkide olmaları hem tam hem de kâfi vakıf türünde vakfa engel teşkil etmez.⁶⁷⁰ Zokaydî Cinn, Müddessir, Tekvir ve İnşikâk surelerindeki fasılalardaki vakfi kâfi vakf türü kapsamında değerlendirir.⁶⁷¹

Zokaydî kâfi vakfı arasında kifayet/yeterlilik açısından farklılık olabileceğini belirtir. Onun ifade ettiğine göre bazıları ekfâ (daha yeterli) olabilir. Örneğin fasılalardaki vakf her zaman müstehap olduğu için, buradaki vakf en ekfâ vakftır.⁶⁷² Ona göre bazı vakf yerleri hem tam vakf hem de kâfi vakf olabilir.⁶⁷³ Zokaydî örnek olarak Bakara Suresi 74. Ayetinde geçen “مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ”⁶⁷⁴ cümlesindeki vakfı zikreder.⁶⁷⁵ Buna göre cümlenin devamındaki “وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ” ayetindeki “يَعْمَلُونَ” kelimesi “بَاء” ile okunduğunda tam vakf, “تَعْمَلُونَ” şeklinde “تَاء” ile okunduğunda ise kâfi vakf olur.⁶⁷⁶

Zokaydî, hasen (حسن) vakfı “anlam bakımından tam olduğu için vakf etmenin güzel olduğu, ancak sonrasında gelen cümle hal veya sıfat olması nedeniyle irab bakımından öncesiyle bağlantılı olduğu için onunla başlamanın güzel olmadığı vakıf”⁶⁷⁷ şeklinde tanımlamaktadır.⁶⁷⁸ Çetin ise “Kelâm tamam olmakla beraber, mâbâdi ile lâfız yönünden ilgisi bulunan yerde yapılan vakfa denir” şeklinde tanımlar.⁶⁷⁹ “الْحَمْدُ لِلَّهِ” cümlesinde vakf etmek ve “رَبِّ الْعَالَمِينَ” ile başlamayı bu kapsamda zikredilir.⁶⁸⁰ Buna göre “الْحَمْدُ لِلَّهِ” cümlesinde vakıf her ne kadar anlam tam olduğundan hasen olsa da irab açısından sonrakiyle bağlılığı sebebiyle sonraki kelimeyle başlamak çirkin (قبيح) olur. Zokaydî bu durumda vakf yapıldıktan sonra geri dönmek ve ikisini vasıl (وصل) ile okumak gerektiğini söyler.⁶⁸¹ O ayet bitimi ve başlarını bundan istisna eder.⁶⁸² Zaten

⁶⁶⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 21.

⁶⁷⁰ Veli, “Vakf ve İbtidâ İlmi ve Kur’ân Tefsirindeki Yeri”, 315.

⁶⁷¹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 21.

⁶⁷² Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 21. Si‘irdî’nin görüşü için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs‘irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 211.

⁶⁷³ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 21.

⁶⁷⁴ (إِنَّ مِنْهَا لَمَنْ يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ) Bakara 2/74

⁶⁷⁵ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 21.

⁶⁷⁶ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 21.

⁶⁷⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 21-22.

⁶⁷⁸ Si‘irdî’nin tanımı için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs‘irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 212.

⁶⁷⁹ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları (Tecvîd)*, 270.

⁶⁸⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 22; Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları (Tecvîd)*, 270.

⁶⁸¹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 22.

⁶⁸² Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 22.

fasılalarda vakfetmek müstehap olduğundan geriden alma mevzu bahis olmadan ayetin sonunda vakfedilir ve diğer ayet ile ibtidâ edilir. O, buna örnek olarak “أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ” ve “غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ” ayetlerini zikreder.⁶⁸³ Birincisinde vakfedip ikincisi ile ibtida etmek vasla gerek olmaksızın caizdir.⁶⁸⁴

Zokaydî hasen vakfın tanımını zikrederken zorunlu olarak kabîhe de değinmek durumunda kalmıştır. Her ne kadar kendisi vakfı üç türe ayırıp⁶⁸⁵ kabîhi ayrı bir tür olarak ele almasa da kurrânın çoğunluğu kabîhi ayrı bir tür olarak ele almakta ve vakfı dört kısımda değerlendirmektedir.⁶⁸⁶ Zokaydî de, lafız ve anlam bakımından tam olmayan bir sözde vakfı yapmayı çirkin/kabîh olarak niteler.⁶⁸⁷ Çetin bu tür vakfı şöyle tanımlar: “Kelâm, lâfız ve mânâ yönüнден tamam olmadan ve mâbâdi ile sıkı ilişkisi bulunan yerde yapılan vakfa denir.”⁶⁸⁸ Zokaydî’ye göre nefes darlığı gibi bir zorunluluk olmadıkça bu tür yerlerde vakf yapılmamalıdır. Zorunluluk halinde vakf yapıldıktan sonra geri dönmek ve vasıl yapmak gerekir.⁶⁸⁹ O, bu tür vakfa örnek olarak, lafız ve anlam bakımından birbirine bağlı olan ve biri olmadan diğerinin tam anlam ifade etmediği iki kelimeden oluşan müzaf ve müzaf ileyh kelimeleri arasındaki vakıfların verilebileceğini belirtir.⁶⁹⁰

Zokaydî kabîh vakfı da türleri arasında ekbah/daha çirkin ile kabîh/çirkin olabileceğini söyler.⁶⁹¹ Örnek olarak “وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَلِأَيُّوَيْهِ”⁶⁹² ayetini gösterir.⁶⁹³ Ebevyh kelimesinde vakf bir tek kız çocuğu ile ebeveyn mirasta yarıma ortak olduğu şeklinde anlam bozukluğuna sebep olmaktadır. Halbuki ayetin devamında ebeveynin altıda bir payı olduğu belirtilmektedir. Zokaydî’nin bu örnekle anlam bozukluğuna sebep olan vakıfları ekbah kategorisinde değerlendirdiği anlaşılmaktadır.⁶⁹⁴

⁶⁸³ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 22.

⁶⁸⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 22.

⁶⁸⁵ Zokaydî ihtiyârî vakfı tam, kâfi ve hasen olarak üçe ayırır. Bk. Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 21.

⁶⁸⁶ Veli, “Vakf ve İbtidâ İlmi ve Kur’ân Tefsîrindeki Yeri”, 313.

⁶⁸⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 22. Si’irdî’nin görüşü için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 213.

⁶⁸⁸ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları (Tecvîd)*, 270.

⁶⁸⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 22.

⁶⁹⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 22.

⁶⁹¹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 22.

⁶⁹² Nisâ 4/11.

⁶⁹³ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 22.

⁶⁹⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 22.

Zokaydî, bazı vakf yerlerinin kâfi, hasen veya kabîh vakf olabileceğini bu durumu ancak tefsir ilminde mahir olanların bilebileceğini söyler.⁶⁹⁵ Lafız ve anlam bağlantısının birçok çeşidi bulunduğunu, bunu izah etmenin amaca hizmet etmeyeceğini belirten Zokaydî, normal Müslüman bir bireyin vakf yapma konusunda tereddüt yaşaması durumunda, hatları güvenilir olan mushafları takip etmelerini önermektedir.⁶⁹⁶ O, Mushafta vakf işareti görülen yerde vakf yapılabileceğini görülmeyen yerde ise yapılmamasını tavsiye etmektedir.⁶⁹⁷

Zokaydî, hükümlerine göre de vakıfları ele alır. Buna göre haram vakflar küfre sebep olan vakıflar olarak da adlandırılır.⁶⁹⁸ Örneğin “ما من إله” ifadesinde vakfetmek haramdır. Zokaydî kişinin bunu kasıtlı yapmadığı sürece küfre düşmeyeceğini; zorunluluk halinde kasıt olmadan vakfedilebileceğini söyler.⁶⁹⁹ Zokaydî bazı alimlerin haram vakıfları kur’ânda yirmi yer ile sınırlandırdığını ancak bunun daha fazla olduğu kanaatindedir. Ona göre ölçüt olarak selim zevk/fitrat ele alınmalı, selim fitratın kabîh bulunduğu, tiksindiği her şey bu kapsamdadır.⁷⁰⁰

Zokaydî, vakfedilmesi çok müstehap olan ve lazım olarak adlandırılan vakıfların mushaf-ı şeriflerde “م” harfi ile gösterildiğini belirtir.⁷⁰¹ Zokaydî, bu vakıflardan bir kısmının da “Kim Kur’ân’da on yerde وقف (vakf) yapmayı garanti ederse, ben de ona cenneti garanti ederim” hadisi sebebiyle “أوقف الغفران”/mağfiret vakıfları olarak adlandırıldığını belirtir.⁷⁰² O hadise konu olan mağfiret vakıflarının Kur’ânda şu on yerde geçtiğini belirtir:⁷⁰³ Maide Suresi’nde (5/51) “أولياء”; En’am Suresi’nde (6/36) “يسمعون”; Secde Suresi’nde (32/18) “فاسقاً” ve “ولا يستون”; Yâsîn Suresi’nde (36/12;30;52-52;81) “أثارهم”, “وعلى العباد”, “مِنْ مَرْقِدًا”, “وَأَنْ اَعْبُدُونِي”, “بَلَى”, “وَيَقْبِضَنَّ”.

3.16.2. Vakfın şekilleri

Zokaydî de vakfın on bir farklı yönü ve hasen bakımından farklı şekilleri olduğunu; sarf kitaplarında da bunların işlendiğini; ancak Kur’ân’da yaygın olarak yedi

⁶⁹⁵ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 22. Si’irdî’nin görüşü için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 214.

⁶⁹⁶ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 22.

⁶⁹⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 22.

⁶⁹⁸ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 22.

⁶⁹⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 22.

⁷⁰⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 22.

⁷⁰¹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 22.

⁷⁰² Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 22.

⁷⁰³ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 22.

tanisinin kullanıldığını belirtir. O bu yedi tane ile terkedilen diğer dört tenesini ele alacağını belirtir.⁷⁰⁴

Zokaydî, vakfın bir kelimenin, eğer devamı varsa, kendinden sonra gelen kelimeyle ilgisinin kesilmesi⁷⁰⁵ olduğundan bunun gerçekleşmesi için nefesin kesilmesine ve harekeli harfin sakinleştirilmesine ihtiyaç duyulduğunu belirtir.⁷⁰⁶ O, vakfta bu ikisinden biriyle yetinmeyi lahn/hatalı olarak niteler.⁷⁰⁷

Zokaydî'nin mushafta yaygın olarak nitelediği yedi vakıf şekli şunlardır: Harekenin işmamsız olarak kaldırılması, ravm, işmâm, ibdâl, ziyâde, sükûn ile okuma, tâ-i marbutanın hâ'ya dönüştürülmesi.⁷⁰⁸

Vakfın türlerinden birincisi harekenin işmamsız şekilde tamamen kaldırılmasıdır.⁷⁰⁹ Zokaydî asıl olanın da bu olduğunu belirtir. Vakıf esnasında iki sakinin bir arada olması caizdir.⁷¹⁰

Vakfın ikinci şekli ise revmdır. Zokaydî, revmi “*harekenin sesinin yarısından az ama yakındaki kişilerin duyacağı miktarda kalacak şekilde harekenin büyük kısmının hafzedilmesi*” olarak tanımlar. O, bu sesin algılanmasında gözü gören ve amâ kişilerin eşit olduğunu söyler. Revm mebni ve murabın damme ve kesreli hallerine özgüdür. Mebni veya murab farketmeksizin sakin ve fethada revm icra edilmez. Dolayısıyla irab sebebi mebni veya murab farketmeksizin damme ve kesreli hallerde revm icra edilir.⁷¹¹

Vakfın üçüncü şekli ise işmâmdır.⁷¹² Zokaydî, işmâmı “*harekenin tamamen kaldırılması ve dudakların kapatılmasıyla, o harfin varlığına işaret edilmesi*” şeklinde tanımlar.⁷¹³ İşmâm revmden farklı olarak sadece gözü gören kişiler tarafından algılanabilir. İşmâm yalnızca ötrenin murab ve mebni hallerinde uygulanır.⁷¹⁴

Zokaydî bu hallerin dışında başka kimselerin revm ve işmâmı uyguladıkları hallerin olduğunu belirtir.⁷¹⁵ Ha şeklinde yazılan tenis tâsını, vâv ile vasıl yapılsa dahi

⁷⁰⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 23. Si'irdî'nin görüşü için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 220.

⁷⁰⁵ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 23.

⁷⁰⁶ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 23.

⁷⁰⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 23. Si'irdî'nin görüşü için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 220.

⁷⁰⁸ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 23.

⁷⁰⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 23.

⁷¹⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 23.

⁷¹¹ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 220; Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 23.

⁷¹² Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 23.

⁷¹³ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 23.

⁷¹⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 23.

⁷¹⁵ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 23.

örneğinde ⁷¹⁷“وَعَصُوا الرَّسُولَ” ⁷¹⁶“لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ” gibi kelimelerin çoğul mîm harfini, ⁷¹⁸“عَلَيْهِمْ” gibi iki sakin harfin bir araya gelmesiyle oluşan arızî harekeli kelimeleri bu kapsamda zikreder. Ancak o bu durumlarda revm ve işmâmın uygulanmayacağı görüşündedir. ⁷¹⁹Zokaydî, ⁷²⁰“وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ” ayetindeki “قاف” kâf harfinin harekesinde ve ⁷²¹“لَمْ يَمْدُ الزَّرَاعُ” ifadesindeki “دال” dâl harfinin harekesinde ise ravm ve işmâmın icra edileceğini belirtir. Ona göre bu iki kelimedeki sakinler diğerlerinden farklı olarak tek kelimedede gerçekleşmektedir. ⁷²²Önceki iki örnekte ise iki kelimedede gerçekleşmektedir. ⁷²³Zokaydî bu noktada şeddeli harfin üzerindeki vakfın keyfiyetine değinir. Ona göre “تَبْ”, “يَذُغُ” öneklerinde olduğu gibi şeddeli harflerde herhangi bir şekilde vakıf yapılıyorsa, Kur’ân’dan bir harfin düşmesine neden olmamak için şeddeyi korumak gerekir. ⁷²⁴

Dördüncü vakıf şekli, “ibdâl”dir. Bu vakf türünde “خُسْعًا وَسَلَامًا” örneklerinde olduğu gibi mansup ve tenvinli kelimelerde elif ile vakıf yapılır. ⁷²⁵“أَيُّهَا وَوَيْهَا” örneklerinde olduğu gibi hareke binadan (mebni olmaktan) kaynaklansa bile elif ile vakıf yapılır. “لَنَسْفَعًا” örneğinde olduğu gibi nûn-u muhaffefenin girdiği fiillerde aynı şekilde elif ile vakıf yapılır. “إِذْنِ” kelimesinin nûnu da bu nûn-u muhaffefeye hamledilmiştir. Bu nedenle “elif” ile yazılırlar. ⁷²⁶Zokaydî, bazılarının zarfiyet bildiren “إِذَا” ile karışıklığını önlemek için “إِذْنِ” kelimesinde “nûn” ile vakıf yapmayı tercih ettiklerini belirtir. ⁷²⁷Si’irdî merfu ve mecr tenvinli kelimelerin vâv ve yâ’ya ibdal edilmeksizin tenvinin hazfedilip harfin sakinleştirilmesi ile yapıldığını belirtir. ⁷²⁸

Beşinci vakıf şekli, “ziyâde”dir. Zokaydî, binâ (mebnî) olan fethayı göstermek için “أَنَا” kelimesine elif eklendiğini “حَبْلًا” kelimesinin de buna benzetildiğini söyler. ⁷²⁹Si’irdî ister Basra ekolü gibi kelimenin bir parçası sayılmasın veya Kufe ekolü gibi

⁷¹⁶ Beyyine 98/1.

⁷¹⁷ Nisâ 4/42.

⁷¹⁸ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 23.

⁷¹⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 23. Si’irdî’nin görüşü için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 221.

⁷²⁰ Nisâ 4/115

⁷²¹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 23.

⁷²² Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 23.

⁷²³ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 23.

⁷²⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 23.

⁷²⁵ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 23.

⁷²⁶ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 23.

⁷²⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 23.

⁷²⁸ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 223.

⁷²⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 24.

sayılsın yazılırken gösterildiği gibi üzerinde durulurken elif ekleneceğini belirtir⁷³⁰ elif yerine “هاء السكت” veya “هاء” olarak “أنة” şeklinde okuyanlar da bulunmaktadır.⁷³¹

Altıncı vakf şekli, “قَاضٍ”, “مَهْتَدٍ”, “عَمٍ” gibi kelimelerde sakinleştirerek vakıf yapmaktır.⁷³² Bu kullanımda çoğunlukla tenvin hazfedilip yerine yâ harfi getirilmeksizin sakin yapılır. Ancak “القاضي” ve “غلامي” kelimelerinde ise “yâ” harfi çoğunlukla ispat edilir.⁷³³ Burada “yâ” harfini hazfetmek ve önündeki harfi sakinleştirmek de caizdir. İlk kelimedede tenvini silmek ve “yâ” harfini tekrarlamak da mümkündür.⁷³⁴ İbn Kesîr’in “وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادِي”⁷³⁵, “وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنَ الْيَاسِي”⁷³⁶ şeklinde yâ ile okuyuşu da bu görüş üzerinedir. Fakat “أَرَى يُرِي” fiilinden türeyen “مُرٍ” gibi ism-i failerde vakıf yaparken kelimedede aşırı hazif (ichâf) oluşmaması adına “يَا مُرِي” şeklinde yâ harfi iade edilir.⁷³⁷ Bu noktada Zokaydî bazı hususlara dikkat çeker. Buna göre “يَخْشَى”, “يُرِي”, “يُفِرُّ” gibi kelimelerde, “قَاضِي” kelimesinde olduğu gibi lâmu’l-fiil harfi iade edilerek vakıf yapılır. Bu kelimeler, fasılalar ve kafiyelede olsun veya olmasın, aynı şekilde vakıf edilir. Nadiren önündeki harfin harekesiyle yetinip “vâv” ve “yâ” harflerini silmek de caizdir. Bu durumda vakıf “قَاضٍ” kelimesinde olduğu gibi sakin olarak yapılır. Ancak çoğul veya muhatap zamiri eklenmiş “لَمْ تَرْمِي”, “لَمْ يَفِرُّ” gibi kelimelerde bu şekilde vakıf yapmak pek tercih edilmez. Çünkü zamirler kelimenin bir parçası olmadığı için kelimenin kalanıyla onlara delalet edilemez.⁷³⁸

Yedinci vakf şekli “مزجة”, “توراة”, “صلاة”, “رحمة”, örneklerinde olduğu gibi tâ-i marbûta’nın ha’ya kalbi/dönüştürülmesidir.⁷³⁹ Bu kelimelerin “tê” harfi nasb ile meftuh ise “hâ”ya dönüştürülür. Zokaydî, “ha”ya dönüştürülme işlemi sakinleştirme ile birlikte gerçekleştirildiğini bunun da fasih lehçe olduğunu belirtir.⁷⁴⁰ Yazı biçimi de bu lehçeyle uyumludur. Fiilin te’nisini ifade eden açık tê bunun aksinedir. Bu nedenle, “ضرب” gibi kelimelerde tâ-i tenisin ha’ya dönüştürülmesi halinde zamirle karışma ihtimali olduğu için bu kelimedede tê vakıfta korunur. Dolayısıyla uygun olan tıpkı, “موت”, “سمت”, “وقت”,

⁷³⁰ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 224.

⁷³¹ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 224; Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 24.

⁷³² Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 226; Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 24.

⁷³³ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 24.

⁷³⁴ Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 222; Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 24.

⁷³⁵ Ra’d 13/7. “وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ”

⁷³⁶ Ra’d 13/11. “وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنَ الْيَاسِي”

⁷³⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 24.

⁷³⁸ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 24. Si’irdî’nin görüşü için bk. Abdulkarım, *Molla Halil el-İs’irdî’nin Şerhu Diyau Basîreti Kalb Adlı Eseri*, 226-227.

⁷³⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 25.

⁷⁴⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 25.

gibi aslî harflerde ve “طالوت”, “عفريت”, “عنكبوت” gibi zâide olan ve “هنت”, “أخت”, “بنت” gibi mu‘avveze olan tâ’lerde olduğu gibi fillerde de vakıf halinde تاء ile vakfetmektir.⁷⁴¹ Zokaydî, bu tâ’lerin kelimenin bir parçası veya kelimenin bir parçası gibi olmalarını gerekçe olarak gösterir.

Sekizinci vakıf şekli vakıf yapılan kelimenin harekesinin önündeki sağlam sakın harfe aktarmaktır. Örneğin “قلب” kelimesinde vakfedilirken bânın harekesi sakın olan lââm harfine; “فجر” kelimesindeki rânın harekesi bir önceki sakın cîm harfine; “صبر” kelimesindeki râ harfinin harekesi bir önceki sakın olan bâ harfine aktarılır.⁷⁴² Zokadî bazı âlimlerin “وتواصوا بالصبر” ayetini de bu şekilde okuduklarını belirtir. O bu vakf şeklinde bazı kuralların olduğunu ifade eder.⁷⁴³ Buna göre fetha zayıf olması ve kolayca silinebilmesi nedeniyle önündeki harfe aktarılamaz. Damma kendisinden önce kesre olan harfe aktarılmaz. Kesre kendisinden önce damme olan harfe aktarılmaz.⁷⁴⁴ Bu kuralın tek istisnası hemze harfidir.⁷⁴⁵ Zokaydî’nin aktardığına göre bazı âlimler ise hemze harfinin önündeki harfe aktarılan harekeyi telaffuz etmekte zorlandıkları için, kesre harfini “kesre” olarak, damma harfini ise “damma” olarak telaffuz etmeyi tercih ederler.⁷⁴⁶

Dokuzuncu vakf şekli hemzenin ibdâlidir. Hemze, kelimenin sonunda yer alıyorsa ve ondan önce fetha veya sükûn olsa ve bu fetha ile sükûn da fetha, kesre veya dammeyi takip etmişse hemze kendi harekesiyle uyumlu bir lîn harfine dönüşür.⁷⁴⁷ Yani ref halinde hemze vâva, nasb halinde elife, cer halinde ise yâ’ya dönüşür.⁷⁴⁸ Örnek olarak şu ifadeleri verir: “مررت بالكلية والخبيث الكلاء والخبيث البطاء; هذا الكلو والجنو والطير”.⁷⁴⁹

Onuncu vakıf şekli tad‘iftir.⁷⁴⁹ Zokaydî, tad‘îfi, “önündeki harfin de harekeli olduğu hemze haricinde (ağırlığı nedeniyle) sahîh ve harekeli bir harf üzerinde şedde ve sükûn ile durmak” şeklinde tanımlamaktadır. “جَعْفَرٌ وَخَالِدٌ” örneklerinde olduğu gibi bu şedde esasen hazfedilen harekenin yerini aldığı düşüncesiyle yapılır. Zokaydî bu görüşün sadece Asım’dan ve sadece “مستطر” kelimesinde rivayet edildiğini aktarmaktadır.

⁷⁴¹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 25.

⁷⁴² Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 25.

⁷⁴³ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 25.

⁷⁴⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 25.

⁷⁴⁵ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 25.

⁷⁴⁶ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 25.

⁷⁴⁷ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 25-26.

⁷⁴⁸ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 26.

⁷⁴⁹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalb*, 26.

On birinci vakf şekli harekeyi veya med harfini beyân için haü's-sekt/sekte hasını getirmektir. Zokaydî son dört vakf vecihlerinde imamları olarak konumlandığı Haf'sın görüşü bulunmadığını belirtmektedir. O son vecihlerin de esasen sonuncusu hariç yaygın ve kullanım sahasına sahip olmadığını vurgulamaktadır.⁷⁵⁰

Zokaydî, bazılarının tenvinden elde edilmiş elifi hemzeye çevirip “رئيت رجلاً” şeklinde okuduklarını; öyle ki bunu “عصى”, “حبلى” gibi te'nîs eliflerinde hatta tüm eliflere uyguladıklarını belirtir.⁷⁵¹ O, tüm bu görüşlerin zayıf olduğunu ifade eder. Daha da zayıf olanı ise o, elif ziyade ederek fâ, vâv ve müdara'ât harfleri gibi tek bir harf üzerinde durmak olduğunu belirtir.⁷⁵² Örnekler olarak “بالخير خيرأت وإن شراً [فشاً] ولا أريد”⁷⁵³ ifadesini zikreder. “فشاً” kelimesindeki “ش” harfi üzerinde durulur ve “elif” harfi eklenir. Açılımı aslında “فَشراً وإن شراً” şeklindedir. Başka bir rivayete göre ise “فاء” veya “إلا أن تاء” şeklinde okunmuştur. Birincide fâ harfi üzerinde ikincisinde ise müzaraat harfi olan tê üzerine elif ve hemze eklenerek vakfedilmiştir.⁷⁵⁴

Zokaydî, el-Cezeriyye'nin şerhi olan *el-Menhecü'l-fikriyye* adlı eserde zikredilmiş bir güzel nükte olduğunu ve onlara mütabbat gereği zikretme ihtiyacı duyduğunu söyler.⁷⁵⁵ Buna göre acem kurrâsı vakıf konusuna önem verirken zamanlarındaki Arap kurrâsı ise ihmal etmişlerdir. Hatta Mevlana Nûrüddîn Abdurrahman el-Câmî (ö. 898/1492) Mısır ve Şam okuyucularının vakfa dikkat etmeyi bıraktıklarını esprili bir şekilde şöyle dile getirmişti: Mısır ve şâm kurrâsı sözdeki vakıflara dikkat etmeyi terk etmişlerdir. Sanki kâdılar her yerin vakıf malını zayi edince onlar da Kur'ân'daki vakıfları kaldırdılar.⁷⁵⁶

⁷⁵⁰ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 26.

⁷⁵¹ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 26.

⁷⁵² Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 26.

⁷⁵³ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 26. İئت بالخير خيرأت الإتيان masdarından türeyen emir kipi olup aslı aslı şeklinde olduğunu söyler. Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 26.

⁷⁵⁴ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 26.

⁷⁵⁵ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 26.

⁷⁵⁶ Zokaydî, *Şerhu alâ Diyâi Basîret'il-Kalb*, 26.

4. SONUÇ

Zokayd'ın gerek mederese gerek tekke ekölü olarak bölgenin ilim ve irfan dünyasının zenginliğine olan katkıları yatsınamaz bir gerçekliktir. Molla Halil'den itibaren ailenin tecvid ilmiyle ilgilenip te'lif ve tedris faaliyetlerini ciddi anlamda önemsedikleri görülmektedir. Bu noktada Si'irdî'nin telifâtları mihenk taşı konumundadır. Şeyh Mahmud ve Molla Hasan da eser ve tedrisâtları ile bu geleneği devam ettirmişlerdir. Söz konusu bu değerlendirme sadece ailenin tespit edilen eserleri çerçevesinde yapılmaktadır. Zokayd'ın ilim menbaından beslenip gerek tedrisât gerek telifât düzeyinde tecvid ilmine katkı sunanların varlığı da düşünüldüğünde etkinin büyüklüğü daha net bir şekilde görülecektir.

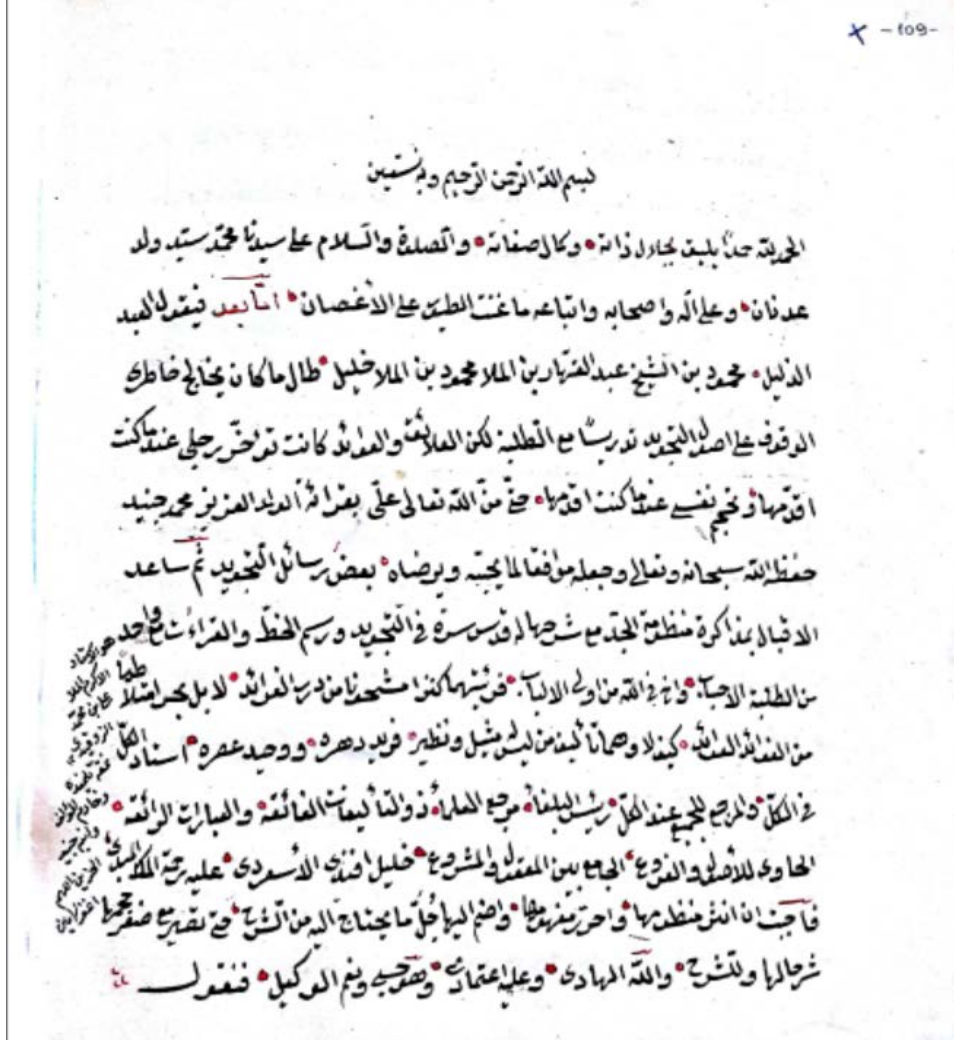
Zokaydî'nin tedrisât amaçlı olarak telif etmeyi tasarladığı risâle dedesi Si'irdî'nin şerhi üzerinedir. Öğrencilerine daha sade ve öğretime uygun anlaşılır bir metin üretme amacını taşıyan risâlenin şerhten ziyade muhtasar bir çalışma olduğu söylenebilir. Risâlenin gerek konu gerek görüş ve tercihler bakımından Si'irdî'nin şerhine uygun olduğu ifade edilebilir. Şerhteki detay tartışma ve görüşlere ya yer verilmemekte ya da daha özet bir aktarımla yetinilmektedir. Tanım ve kavramlar genelde Si'irdî'nin tanım ve kavramları olsa da ihtisar olmasından kaynaklı kısmi farklılıklar da bulunmaktadır. Ancak söz konusu bu farklılıklar anlam ve maksat açısından ciddi bir farklılık veya değişikliğe sebep olmamaktadır.

Zokaydî risalede dedesi Si'irdî gibi tecvitte İmam olarak Hafs'ı kabul etmekte konuları onu merkeze alarak ele almaktadır. Tecvidin tanımı, hükmü, harflerin mahreç, sıfat, terkîk ve tefhim durumları, idğâm, tenvîn ve sakin nûnun halleri, ğunne, imâle, medler, zamir hâ'nın hükmü, vakıf ve ibtidâ risalede ele alınan konulardır.

KAYNAKLAR

- Abbâdî, Şihâbüddîn Ahmed b. Kasım es-Sabbâğ el-. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Muhtâc*. Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kubrâ, 1983.
- Abdulkarım, Abdul khalek. *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Dıyau Basîreti Kalbi'l-a'ruf fi'tecvîdi ve'r-Resmi ve Ferşi'l-Hurûf Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirilmesi*. Bingöl, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Abid, Sevgili. *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' adlı eseri*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Ceylan, Büşra. *Şeyh Mahmud Zokaydî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-. *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*. thk. Ali b. Emir, 1435.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-. *Kitâbü't-ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Çakır, Mehmet Saki. "Siirt'te Bir Nakşî-Hâlîdî Merkezi: Zokayd Tekkesi ve Medresesi". *Artuklu Akademi* 6/1 (2019).
<https://doi.org/0.34247/artukluakademi.553711>
- Çetin, Abdurrahman. "İhfâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/532. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân Okuma Esasları (Tecvîd)*. Bursa: Emin Yayınları, 9. Basım, ts.
- Çetin, Abdurrahman. "tecvid". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 40/253-254. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Dağdeviren, Alican. *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*. İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2009.
- Durmuş, İsmail. "Harf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/163-165. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Dündar, Mahmut. "Molla Halil es-Si'irdî'nin İlmî Faaliyetleri". *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları (Dergi)* 17 (2018), 91-107.
- Fîruzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-. *el-Kâmûs el-Mûhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Gökçe, Cüneyt. "Molla Halil es-Si'irdî, Hayatı, Eserleri ve Tekfir Problemine Bakışı (Nehcü'l-Enam Adlı Eseriyle Sınırlı)". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XX/34 (2015), 76-96.
- Heytemî, Ahmed b. Muhammed b. 'Alî b. Hacer el-. *el-Î'âb şerhu'l-'Ubâb li'l-mezcd*. Melik Suud Üniversitesi Kütühanesi el yazmaları.
https://ia601301.us.archive.org/1/items/mishref_gmail_114_20150831_1711/5541.1.pdf
- İbn Hacer el-Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed. *Tuhfetu'l-muhtâc fî şerhi'l-Minhâc*. 10 Cilt. Kâhire: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kubrâ, 1983.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, Üçüncü Baskı., 1414.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*. İstanbul: İFAV, 21. Baskı., 2012.
- Mekkî, Ebü Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-. *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kırâ'e ve tahkîkî lafzi't-tilâve*. thk. Ahmed Hasan Ferehât. Ürdün: Dâru 'Ammar, 3. Basım, 1996.

- Memduhoğlu, Adnan. “Mahmud Zokaydî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. Ek.2. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Memduhoğlu, Adnan. “Molla Halil es-Siirdî’nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar”. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* VII/14 (2019), 608-638.
- Memduhoğlu, Adnan. “Molla Mahmud Zokaydî ve “er-Risaletu fi’ d-Dâd ve’t-Tâ”. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2015).
- Özcan, Abdullah - Sevgili, Mehmet Macit. “Molla Halil es-Si’irdî’nin Biyografisi”. *Molla Halil es-Si’irdî: Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği*. I/21-46. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.
- Pakdil, Ramazan. *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*. İstanbul: İfav, 10. Basım, 2016.
- Sevgili, Mehmet Macit. “Şeyh Mahmud Zokaydi ve Şeyh Fudayl Zokaydi’nin Hayatları”. *Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildirileri*. Siirt, 2006.
- Şan, Lokman. “Molla Halil Siirdî’nin Hayatı ve Eserleri”. *Kadim Hikmet Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 4 (2021), 1-13.
- Şan, Lokman. *Molla Halil Siirdî’nin Kırâatlere Yaklaşımı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.
- Veli, Kayhan. “Vakf ve İbtidâ İlmi ve Kur’ân Tefsîrindeki Yeri”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2006), 293-336.
- Zokaydî, Mahmud. *Risâle fi resmi’l-hat*. Kişisel Kütüphane.
- Zokaydî, Mahmud. *Şerhu alâ Diyâi Basîret’il-Kalbi’l- Arûf fi’t-Tecvîd ve’r-Resmi ve Farşi’l-Hurûf*. Kişisel Kütüphane.

حرفين من جنس حركتهما واحد في القرف والنفاة النصب ياء في الجرح في فعل ما قبلها ساكن اليه فيقال
 هذا الكسر والجنس والبسط والردو ورثت الكلا والجنس والبسط والردو امرت بالفتح والجنس
 والبسط والردو وان كان ما قبلها ضم او كسر يبدل بجنسها فيقال في المجرى المجرى المجرى المجرى المجرى المجرى
 النصب وهذا لا يقدح في الصحيح المحرك هو ما قبله غير المجرى فلهذا بالضمين ما كان
 فيقال جسر وخالدو جميعا يشبه ان الضمين كالضمين المحرك ولم يقل هذا الا من عاصم في
 سطره فقط ^{وسمى الجرح المجرى} الحاق بها السكت بشا الحركه او حرف المد وليس لامنا راى في هذه
 المجرى الادعية الاخيرة ولا في سطره عامة المجرى والادعية الاخيرة منهم من قلبت الالف الجاء من
 المشبه حزة فيقول ريث جلا بل يفعل ذلك في كل الفح من جنسها وعين في قلب الالف التانيث من
 جلي وقيل مطلقا ايضا واو اباء واللفظ ضمين واصف من الالف على حرف واحد كالغاء
 والداد وحرف المضارع مع زيادة الالف بعد الكسر بالفتح خبرت وان شرا فتمولا اريد
 انشرا لان نشا ففعل ان شرا فشا اى ان شرا ففعل فاشنو وحده مع زيادة الالف
 وبروي فاش او الا ان تاء بالالف على الالف وحده الاول وحرف المضارع وحده الثاني
 مع زيادة الالف والالف فيها وث بعد خبرا امرنا الاثبات اصلها ث وهما اليفيه ذكرت
 في المعالجة شرا الجزية سطردها نحن اقد به ففعل اعلم ان قراء العجم اعتمد بالفتح كثيرا
 واهل امره قراء العرب في هذا الزمان حتى ذكر مولانا زكريا بن عبد الرحمن الجاهي قدس سره
 بطريقه اللطافه ان قراء عصره انتم تركوا الاعاء وقرء الكلام فكان قضاةهم لما ضيعوا او فاء
 على كان ففعل ايضا وقرء القرآن والمجد لله الملك العباد وعلى الله اعلى سلمه ولعمري ان
 وعلمه وصحبه اهل المعرفة آمين والمجد لله رب العالمين